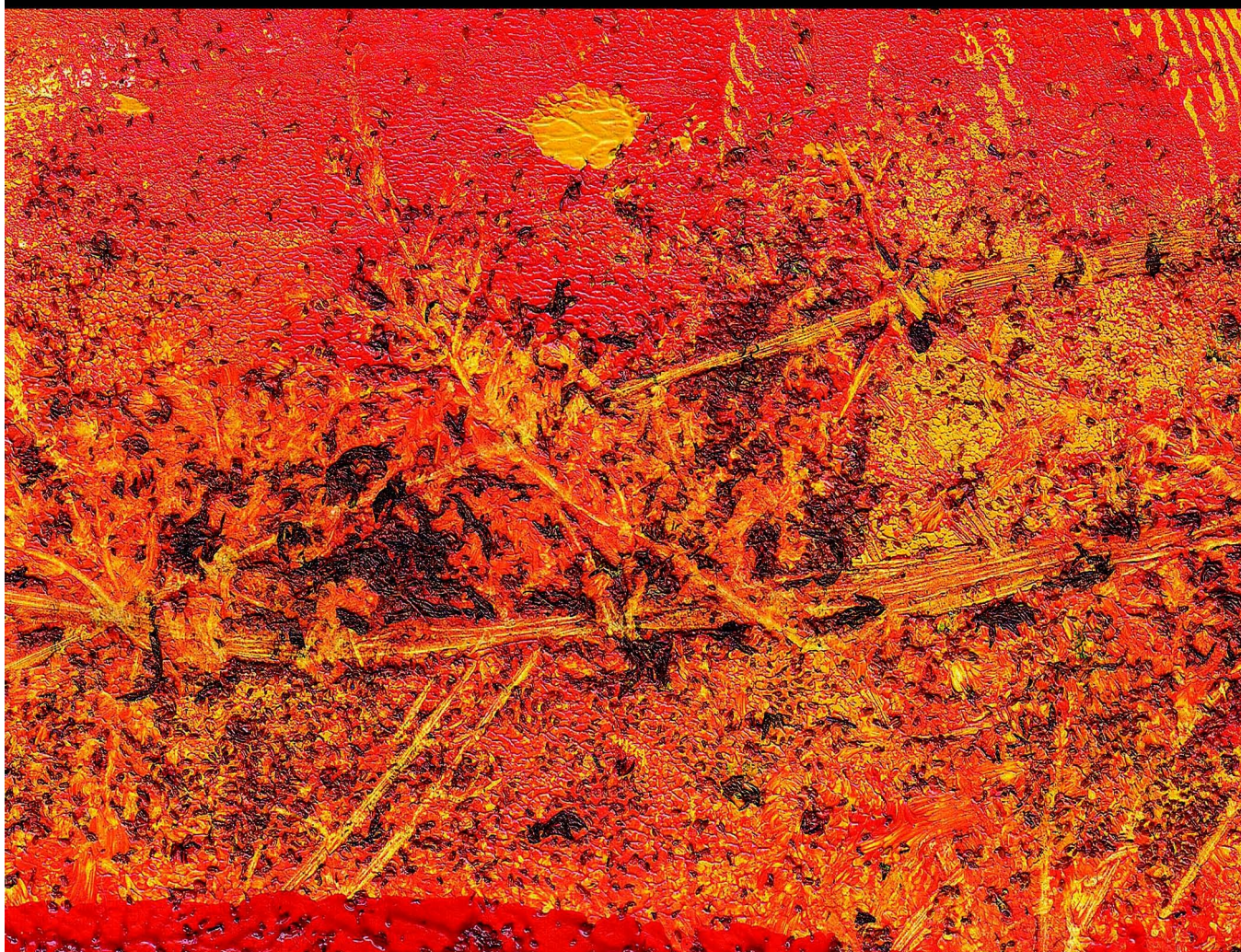

panait istrati

trekut și viitor

Panait ISTRATI

TRECUT ȘI VIITOR

Pagini Autobiografice

Editura Virtual 2010

ISBN(e): 978-606-8267-72-2

Avertisment

Acest volum digital este prevăzut cu sisteme de siguranță anti-piratare. Multiplicarea textului, sub orice formă este sancționată conform legilor penale în vigoare.

Digitizare realizată de Merlin IT Consulting Ltd. London, U.K.

Cuprins

TRECUT ȘI VIITOR ...7 CREZUL MEU ...15 PRIMII PAȘI SPRE LUPTĂ ...18

I. LA STĂPÂN ...18

II. „CĂPITAN”MAVROMATI...26 CUM AM DEBUTAT EU ...42 CINE E
AUTORUL LUI „HAMLET”? ...50 NEMURIRE...62 MORAVURI LITERARO-
GAZETĂREȘTI...70 ÎNTRE ARTĂ ȘI DEZROBIRE...79

Nisa, 15 1925

Dragă prietene,

E inutil să te mai gândești la vreun traducător, atât în ce privește tălmăcirea lui Moș Anghel, cât și a tot ce-i va urma.

Ți-o spun aci în chip definitiv: m-am decis să mă traduc eu însumi în limba mea maternă. Și ca să știe și cititorii mei de ce mi-am luat această sarcină suplimentară, te rog să publici scrisoarea de față în fruntea volumului Trecut și Viitor.

M-am hotărât să mă traduc singur în românește fiindcă, mai întâi de toate, eu sunt și țin să fiu un autor român. Țin la aceasta, nu din cauză că mi s-a contestat acest drept -(el mi s-a contestat de oameni cari n-au nici o cădere!), -ci fiindcă simțirea mea, realizată azi în franțuzește printr-un extraordinar hazard, izvorăște din origine românească. Înainte de-a fi „prozator francez contemporan”, așa cum se spune pe coperta colecției lui Rieder, eu am *fost* prozator român înăscut. *și* dacă e adevărat că n-am realizat pe vremuri nimic care să-mi dea dreptul de-a fi trecut în rândul prozatorilor români, cauza trebuie căutată aiurea decât în lipsa mea de bunăvoință ori de mijloace. Mijloacele și bunăvoința, se pot dovedi istoricește. Se mai poate dovedi încă ceva: rezerva pe care mi-am impus-o eu însumi. Făcut-am rău că nu m-am

agăţat de pulpana redingotei nici unui potentat al literelor noastre, şi că n-am voit să mă înham la căruţa literaro-politică a nimănui? Pe oamenii de bună-credinţă să judece.

Acestor oameni, -singurii cărora mă adresez în tot ce scriu, -le voi spune că majoritatea eroilor mei sunt români, ori din România, -(ceea ce pentru mine e acelaşi lucru), -că aceşti eroi au gândit şi au grăit, -în sufletul meu, timp de ani îndelungaţi, -în româneşte, oricât de universală ar părea simţirea lor redată în artă. Le voi mai spune oamenilor de bine, că dintre toate meleagurile contemplate de lumina ochilor mei, acelea cari mi s-au întipărit în suflet pe când mă purta mama de mână, îmi sunt cele mai scumpe, şi că numai un „înstrăinat” ca mine va şti să le ducă dorul şi să le dezmierde amintirea, aşa cum ştiu eu astăzi când trăiesc din amintiri.

Iată câteva din motivele cari, adăogate la cutezanţa mea de-a scrie româneşte, precum şi la numărul cititorilor mei din România, îmi dau dreptul de-a fi scriitor român, în ciuda uruitoarelor „criticei” române.

Aş fi putut, totuşi, să fiu, fără să mă traduc singur, ci numai colaborând direct la literele noastre, şi lăsând altora sarcina de a-mi tălmăci lucrările din franţuzeşte, aşa cum începusem să fac anul trecut. Ba chiar, omeneşte, nici nu mi se putea cere mai mult, căci nu e o bagatelă să-ţi menţii terenul câştigat la Paris, unde gloriile se ard într-o clipă, ca fluturii la lumânare, şi să mai dai atac şi literelor de pe malurile Dâmboviţei, unde atâţia te aşteaptă cu ciomegele ridicate.

Experienţa dureroasă făcută însă cu Chira, mi-a luat dreptul la repaos şi mi-a deschis ochii

asupra unui fapt simptomatic în ţară la noi: lipsa de conştiinciozitate este apanagiul românului. Chiulangiu în politică, chiulangiu în administraţie, românul e chiulangiu şi în artă. S-o potriveşti nu s-o potriveşti, trage-i înainte! Că o fi necinstit şi ruşinos să sabotezi munca unui om.

Încumentându-te cu sarcini cari nu sunt de nasul tău, această chestiune de onoare profesională şi de demnitate omenească, n-a sâcâit nici un moment conştiinţa gazetarului şoltic, a literatului de duzină şi cârpaci care a masacrat pe Chira.

Nu mai vorbesc de stil şi de comprehensiune literară pe cari zadarnic le-ar căuta cititorul român în Chira trădată pe româneşte, ci de neştiinţa completă, de ignoranţa absolută, atât a limbei franceze cât şi a celei pe care a

bâlbâit-o din copilărie și a învățat-o în liceu zăpăcitul meu de traducător.

Și ca să nu fiu învinuit de patimă, iată aci câteva specime de boroboate literare, spicuite în fugă, după primele corecturi venite la Masevaux și pe cari le țin la dispoziția lectorului neîncrezător: Text francez: Era tradus pe în loc de:

sacrements „minuni” (sf.) *taine absoudre* „iertare” *dezlegare aller à pied* „a merge pe... a merge pe jos

oraisons „Cuvântările *Orațiile nundes crieurs* gălăgioșilor *tașilor*

taillis „poiană” *crâng peintre en bâtiment* „vopsitor de... vapor”?! *zugrav de case la glace à la* „gheața?! în *oglindea în main mână*” *mână attiser* „potoli”?! *ațâța* (adică

exact contrariul!)

nez rabattu „năsuc... ridicat în sus”?! *încovoiat, acvilin* (exact contrariul!)

le bout de la „creștetul capului”?! *sfârscul pletelor*

chevelure

revers „ascunziș”?! (*lapte bătut*!)

În sfârșit, ce s-o mai lungesc. Un om care nu știe că *peintre en bâtiment* înseamnă zugrav, și confundă casă cu vapor; că o persoană rănită la față se uită în oglindă, iar nu într-un bulgăre de gheață; că *ațâța* nu e potoli și că un nas *încovoiat* nu e „un năsuc ridicat în sus”, ci e scoborât în jos!... -un astfel de om, în loc să traducă scrieri franțuzești, ar face mult mai bine să învețe un meșteșug modest, să fie folositor societății lucrând lemnul, fierul, piatra, ori, în lipsă de capacitate și pentru aceste meserii, să se facă hamal, ori țârcovnic, ori reporter de poliție, dacă ține musai să se ocupe cu... literele.

În nici un caz, însă, nu-i e permis acestui soi de „literați” să batjocorească ceea ce nu i-a fost niciodată sfânt și apoi să se ascundă sub anonimat, lăsând pe cititor să creadă că incapacitatea și inconștiențiozitatea lui aparțin altuia.

Căci așa a apărut *Chira* în românește: fără să se indice numele traducătorului. Astfel se poate crede că aș fi tradus-o eu singur, sau -și mai rău -că aș fi scris-o eu așa, direct în românește. Și într-un caz și în celălalt năzdrăvăniile cârpaciului anonim cad toate pe bietul meu cap. Și, Doamne, multe mai sunt aceste năzdrăvănii!

Oricât m-am zbatut să le înlătur -n-am izbutit decât numai în parte. Ar fi trebuit să refac toată traducerea, toată, de la început până la sfârșit. Și aș fi făcut-o, dar nu se mai putea. A trebuit să mă resemnez, și mărturisesc că m-am resemnat cu gândul de-a mă răfui apoi în public cu traducătorii de tagma

aceasta, pe cari îi așteptam numai să contrasemneze, fie și cu inițialele, mărturia ticăloșiei lor. Dar ei au fost mai prudenți.

Numai așa se face că a putut să apară tipărit în traducerea românească a Chirei mele:

„Invitații se svârliră peste cele două ferestre...”

„Nu crâcneam o iotă.”

„Mâncarea ne-o aduceau chiar în odaie.”

„Mă așezai pe un scaun goi.”

„Ele mă bătură la spate și apoi mă sărutară.”

„Pui de curviștină”! În loc de potrivitul și atât de românescul „pui de lele”...

Nu știu, nu pot să știu, și deci nu vreau să știu -în ce chip vor fi fost traduse scrierile mele în alte țări. Dar în România?! Cum aş putea îngădui oare ca eroii mei, cari au trăit, gândit și grăit românește, adevărat românește -ca moș Anghel de-o pildă, -să fie înfățișați românilor vorbind o limbă caraghioasă și tâmpă, care nu e nici măcar pășărească?

Cum să suport eu o asemenea rușine? Cum să tolerez eu o astfel de batjocură? Iată de ce, cum spuneam, e de prisos să mai cauți vreun traducător pentru tălmăcirea în românește a scrierilor mele. Sarcina aceasta trebuie, -sunt nevoit, -s-o iau asupra-mi. PANAIT ISTRATI

TRECUT ȘI VIITOR

Știu că faptul de a apărea, de la început, în România, cu un volum de „pagini autobiografice”, în loc de *pagini pur literare*, va nemulțumi critica răuvoitoare.

Îmi permit să nu țin nici o seamă de această critică, dat fiind că pe omul răuvoitor totul îl nemulțumește, nimic nu-l împacă, afară de lopata de pământ ce i se aruncă pe cosciug.

Viața unui artist sentimental, pasionat, și care mai ales a trăit așa cum am trăit eu, e adesea tot atât de pasionantă ca și opera lui. Uneori chiar o întrece în interes, dacă artistul rămâne sincer, și dacă scrie, nu ca să satisfacă curiozitatea bolnavă a cititorului sătul și blazat, ci ca să se vadă până unde a fost legat de omeneștile slăbiciuni ale vieții, cât a luptat cu ele, cum a învins sau a fost învins. Nu oare acestui gen de literatură se datorește faptul că dintre toate operele lui Jean Jacques Rousseau, cea mai populară, cea mai răspândită, cea mai tradusă, sunt *Mărturisirile* sale? Și nu e această carte și aceea din care

un om sănătos poate trage cele mai multe învățăminte? Or, în epoca asta a noastră de universală confuzie a spiritelor, mai mult decât pe vremea lui Rousseau, omenirea are nevoie de învățăminte.

Și eu cred în învățăminte, oricâte exemple din propria-mi viață mi s-ar pune sub ochi, susținându-se că n-am ținut seamă de ele. Ba aş afirma că chiar dacă uneori le-am călcat în picioare, încă nu e un motiv să descurajăm această deznădăjduită omenire, pretinzând că învățămintele nu servesc la nimic. Numai omul blazat, această caricatură hidoasă a vieții, se întinde cu burta pe pământ când cade în genunchi și geme în loc să se scoale repede. Puțini oameni, luptând cu viața, au căzut în genunchi atât cât am căzut eu. M-a trântit banul, m-a trântit femeia, m-a trântit însăși sublima prietenie. Acum în urmă, după cum se știe, căzusem așa de rău că eram gata să nu mă mai mișc. Și totuși, m-am sculat și mă mișc mai cu folos ca oricând.

Să nu mă întrebe nimeni ce cred, în intimitatea mea, despre opera Creatorului: cred și eu, ca și procopsitul de blazat, că ar fi fost mult mai bine ca această operă să nu fi existat niciodată, chiar dacă n-ar fi decât din cauză că *început și sfârșit sunt* două cuvinte neînțelese în Univers. Dar din moment ce existăm, să-mi spună filozofii academiilor burgheze ce trebuie să aleg între *ură* și *iubire*, între acestea amândouă și *nimic*.

A urî, numai, e o monstruozitate. *A iubi*, numai, e o nătângie. A nu face nici pe una, nici pe cealaltă, e egal cu sinuciderea. Iar a face pe câteșitrei numai pe jumătate, înseamnă să oprești omenirea în mersul ei.

Iată cele patru categorii de existențe cari compun imensa majoritate a omenirii și care se lasă grea pe spatele celei de a cincea categorii: *aceea care creează fără încetare condiții noi de viață*.

Viața este un cuptor care cere să fie alimentat neconținut cu energii noi; totul e modificare, transformare, în bine sau în rău. Cine se oprește în loc, piere; și e mai bine să dai uneori îndărăt decât să nu te miști.

Întreg progresul uman se datorește neconținutei frământări a unei infime minorități a omenirii. Această minoritate e fecundă atât în *ura* cât și în *iubirea* ei. Restul e puhoiul, care se lasă târât, ori pune bețe în roate; totuși, în sterilitatea sa, el ascunde și înăbușă nenumărate individualități fecunde, creatoare, ori numai cercetătoare și active, ceea ce încă e util progresului.

Eu însumi vin din acest puhoi; cine bănuia de existența mea, până în ziua când o mână care nu dă greș m-a smuls din nisipurile vieții? Cine bănuia de

existența lui Gorki, până la strigătul triumfal al lui Korolenko, descoperitorul lui? Și cine știa că lucrătoarea Simona Basarab gândea, crea, de doisprezece ani, până în ziua când, o inteligență activă, cercetătoare, în loc să-i arunce la coș scrisoarea și poeziile, dă totul la tipar, pune pe public s-o judece și-i împlinește astfel destinul? Cine poate bănuî câte energii inovatoare în domeniul larg al vieții, câți creatori de condiții *de* existență potrivite vremurilor de mâine, se zbat în întuneric, luptă cu valurile nisipoase și cad înfrânți pe fiecă zi? Și aceștia sunt, doar, făuritorii lumii. Fără ei, omenirea ar fi o cohortă, o cireadă de vite. Ei au săvârșit tot ce vedem.

Pe aceștia, societatea de azi -ca și toate societățile cari au existat până în prezent -îi lasă mereu să piară. Societatea de azi, care condamnă la ocnă pe un criminal, dar organizează criminala măcelărire în masă, tot cu aceeași inconsecvență condamnă pe mama care și-a ucis pruncul din rușine ori din mizerie, dar ea însăși ucide zilnic vieți mult mai prețioase decât aceea a unui făt deabia venit pe lume, vieți cari nu așteaptă decât prilejul de a se manifesta, pentru a face dovada aptitudinilor cu cari sunt înzestrate.

Această societate, artistul trebuie s-o combată și să conlucreze la dărâmarea ei. Fie-mi îngăduit să mă enumăr și eu printre luptătorii pentru dreptate. Și deschizându-mi inima celor cu inimă să-i las să vadă ce simt.

Mă aflu în clipa asta pe cale de a păși pragul unei case sfinte: mă înfățișez cititorilor mei din România.

După treizeci de ani de credință neclintită într-o idee, și de dureri îngrămadite, iată-mă gata să-mi spun cuvântul. Viața mi-a îngăduit, în sfârșit, să mi-l spun. I-am smuls vieții această îngăduință. I-am smuls-o cu prețul unor jertfe pe cari numai eu singur le cunosc.

Dar, mai întâi de toate, cine sunt cititorii mei? Cui mă adresez eu?

Cititorii mei nu sunt, și nici nu vreau să fie, acea categorie de însetați cari aleargă după așazisa literatură senzațională. Eu nu sunt un negustor de emoții fabricate cu meșteșug între patru pereți, și nu scriu cu scopul de a transforma pe lector într-un sclav sentimental al dramelor cu deznodământ, marfă ordinară a unei lumi ordinare, produs otrăvitor de suflete, opium literar, destinat să acapareze mințile și să le întunece și mai mult decât sunt întunecate când vin pe lume.

Eu mă adresez omului pentru care viața e o luptă aprigă, din ziua când a ieșit de pe băncile școlii primare, așa cum s-a întâmplat cu mine, omului care

se zbate în ghearele acestei vieți și care caută scăpare.

Lupta asta e de două ori aprigă, căci ea e dusă, în același timp, cu legile firei și cu cele create de om.

Împotriva celor dintâi nu putem aproape nimic. Când *Moș Anghel* se aprinde de o femeie care trebuia să-l ducă la dezastru, când bunurile agonisite cu trudă i se năruiesc, când copiii pier unul după altul și când alcoolismul și boala îl doboară, el se lasă târât ca de un șuvoi năprasnic. Când cele două *Chire* ale mele, precum și micul Dragomir-Stavru, își dau frâu liber patimei de a trăi viața așa cum o simțeau zvâcnind în carnea lor și când această patimă se izbește cumplit în zidul altor patimi și-i duce pe toți la pierzare, ei se lasă duși, nici o forță nu le-a putut veni în ajutor. Când *Cosma*, frate bun cu cele două *Chire*, nu ascultă decât vocea sângelui său clocotitor, trăiește după legea lui și cade răpus de această lege, el nu e victima nimănui decât a firei.

Până aci, am ținut să pun sub ochii lui Adrian mai mult problemele de nerezolvat ale vieții, decât cele cari se pot rezolva, în lucrări lăaturalnice ca: *Pescuitorul de bureți*, *Sotir*, *Codin*, am făcut un pas spre problema socială, sentimentele personajilor se împiedică de organizația economică de azi și ei se răzvrătesc. Se răzvrătesc în felul lor, așa cum vreau eu.

Dar iată că mâine năvălesc *Haiducii*. Simțirilor omenești de totdeauna li se adaogă revolta de totdeauna a luptătorului pentru dreptate. Patimi oarbe și năzuinți conștiente, sunt închise în același cuptor și arse până la topire. Aci, nedreptatea veșnică a omului e luată de piept și ținută în văzul tuturor.

Nu dau problemei nici o soluție spițărească, nu consfîțesc nici o metodă în dauna alteia, căci pentru mine nedreptatea veșnică a omului nu e o șaradă pe care o rezolvi petrecând -dar consfîțesc în schimb lupta eternă a ființei umane slabe cu semenul său născut lup.

Aci, câmpul de prășit e fără margini, iar leacul bolii, în mâinile noastre, dacă vrem ca aceste mâini să făurească o lume nouă, sau o lume care să tindă măcar spre acea înnoire dorită de toate sufletele însetate de dreptate.

Și acum, iată, îmi scot căciula în fața sutelor de anonimi cari mi-au scris și-mi scriu mereu, precum și în fața miilor cari mă citesc, cari nu mi-au scris și nu-mi vor scrie niciodată.

Mă descopăr în fața mulțimii de jos, în fața acestei Sahare cotropitoare de valori umane, Sahară fecundă, nesecată în energii, ocean social în care am fost pescuit eu însumi și de unde răsar mai toți acei cari s-au impus omenirii.

Cu această mulțime vreau să stau de vorbă aci, cu ea, care mi se spovedește zilnic și-mi cere să fiu sincer. Pentru a sta de vorbă cu dânsa, trebuie să mă spovedesc mie însumi.

Dintre sutele de chestiuni, sendmente, idei, cari mi-au fost puse sub ochi în aceste trei sferturi de an de când sunt în corespondență cu România anonimă, o singură întrebare, o singură chestiune, pe care mi-a trântit-o în sac un lucrător de la Brăila, îmi stă dinainte cu litere de foc. Pe ea o văd de câte ori pun mâna pe condei. Cu ea, în gând, mă culc seara, cu ea mă scol dimineața.

Lucrătorul acesta (care nu-și semnează scrisoarea), după ce mă acoperă cu laude, termină întrebându-mă:

— ...*Ei, ia spune, neică Panaite: Ce-ai de gând să faci acum?*

Întrebarea asta mi-am pus-o eu în ceasul când Romain Rolland, judecând după scrisorile pe cari le primea el, mi-a scris: „*Nu cunosc un succes mai complet și mai rapid decât al d-tale*”. Întrebarea asta rezumă și chestiunile dezbătute de mai toți aceia cari mi-au scris, fie cam într-o doară, fie din glumă, fie scrâșnind din dinți.

Ce-ai de gând să faci acum?

Apoi de... „neică”, ce să fac *acum*, când am răușit să-mi smulg piciorul din lanțul care mă fereca soartei voastre? Vreți să urmez calea a aproape tuturor acelor cari se *ridică* de jos pentru a cădea în mocirla celor de sus? Vreți să vă fabric și să vă vând basamac, cocaină, morfină ori tămâie? Să scriu literatură pe placul vreunui bancher puternic al zilei din prostia noastră? Sau să tămâiez pe vreun ministru cu fonduri secrete, pe vreo cucoană cu influență în lumea „mare”? Să aduc apă la moară vreunui partid cu nume falnic, care se bălăcește în zoile combinațiilor politice și vă vinde pielea între două discuții de principii? Ori -lăsând la o parte toate aceste fapte nedemne și trecând de partea voastră -să cânt osanale clasei din care am ieșit? Să spun că voi sunteți, *noi* suntem, cei fără vină și fără prihană în marele rău care bântuie omenirea?

Spuneți-mi, măi Stane, măi Ioane, cu cine să mă leg? Din cine să-mi fac tovarăș, eu, care am cutreierat pământul aproape fără tovarăș?

Tovarăș de viață și de drum, mi-a fost mie, mai întâi, blestemul unei lumi mânată de egoism, acea cumplită lege care-mi arăta la fiecare pas pe frate despuindu-și fratele în folosul său. Eu n-am trecut prin viață mirosind un trandafir și cătând galeș la stele. Tovărășia unei mame care venea seara acasă cu mâinile crăpate de ger și de leșie, care pune petec peste petec, care se

lipsea de pâinea ei ca să-mi cumpere mie haine și cărți, această primă tovarășie m-a învrăjbit pentru totdeauna cu o lume păgână care a făcut din viața mamelor noastre un iad pământesc.

Tovarășe mi-au fost, apoi, toate acele umbre răzvrătite din născare, pe cari destinul mi le-a presărat de-a lungul nesfârșitelor mele drumuri.

Umbre, fantome, eroi nebănuți de nimeni, ființe venite de pe alte pământuri!... Pe toți și pe toate le-am pierdut, dar toți trăiesc aievea în sufletul meu. Și în clipa când pun mâna pe condei și mă aplec peste hârtia albă, eu n-am nevoie să scornesc prăpăstii cu efect melodramatic, nici să speculez nerozia umană, care nu cere decât s-o distrezi: ochii scrutători ai tovarășilor mei de visuri răsar din întunerecul trecutului ca licuricii noaptea, și ei îmi cer să fiu *om* înainte de a fi literat. Ei nu s-au amuzat. Viața pentru ei a fost năprasnică.

Cum aș putea eu, deci, să scriu pe placul unei lumi care nu caută decât „senzații”?

Văd privirea bună a spălătoresei care mi-a dat viață și pe care răutatea omenească a dus-o la mormânt, luându-i până și mângâierea de a-și săruta odrasla în ceasul morții, odrasla pentru care a spălat murdăria altora timp de patruzeci de ani, cu speranța să mă vadă „om cu căpătâi”.

Văd figura aprinsă de ftizie galopantă a lui *Mihail Kazanski*, eroul prieteniei mele, creier enciclopedic și inimă nobilă, descoperit de mine, la șaptesprezece ani, în plăcintăria lui Kir Nicola din Brăila, unde citea cărți franțuzești pe când păduchii îi umblau agale pe umăr. Nouă ani de prietenie eroică, de sărăcie eroică, de vagabondaj eroic, de lecturi și discuții eroice, pentru ca într-o bună zi să-și dea sufletul în cine știe ce colț al imensei Rusii, neavând încă etatea de treizeci de ani.

Văd apărând din negura unui trecut de vis făptura înveștmântată de revoltă sinceră a lui *Ștefan Gheorghiu*, altă față aprinsă de ftizie galopantă, dar cât de deosebită de cea dintâi! Unul se poticnește de bolovanul ignoranței omenești, cade, se ridică numai pe jumătate și se retrage în lumea gândirii nepătate și nestăvilite. Celalt, cu și mai mult avânt, ridică pumnul împotriva zidului prostiei universale, își dă seama de grosimea lui și în loc să dispereze, el aleargă după artileriști, îi cheamă la luptă, nu se îndoiește o clipă de răsunetul glasului său, dar amuțește într-o zi primăvărarică de martie, în sanatoriul de la Filaret, singur în odaia lui, singur, cu credința sa neclintită în viitorul unei lumi

făurite de cei cari vor trebui să aleagă între luptă și ftizie.

Văd pe zidarul pictor *Samoilă Petrov*, luptând voinicește cu truda-i zilnică de muncitor, în vreme ce mintea-i căuta să pătrundă legile culorilor, în vreme ce inima-i se avânta cu generozitate în lumea prieteniei ideale. S-a dus și el. Valurile de nisip ale Saharei cotropitoare l-au prins în vârtejul lor și l-au înmormântat acolo unde nu s-a gândit niciodată să pună piciorul; sufletul lui, doritor de măreție, a zburat între patru pereți ai unei camere de spital din Odessa.

Mai văd alți eroi aievea răsărind din negura unor vremuri neuitate și întruchipându-se în personaje de roman trăit. Iată pe *Isac Perlmutter* și pe sora sa *Estera*, purtând prin lumea largă crucea crimei de a fi iubit prea mult viața, ca și străbunul lor Iisus. Primul, -un *Moș Anghel* aproape imberb -se rupe ca un vlăstar de pe butucul secat de sevă și pleacă să-și caute alt pământ, dar nici un pământ nu-i convine, se vestejește de dorul întâielor adieri și moare la Cairo, răpus de amintiri prea vii și de rachiu prea tare. Deși tânăr, el știe că n-a murit bețiv *din vina nimănui*, ci dintr-o mare vină: Isac știe mai mult decât *Moș Anghel*. Mai mult decât Isac știe mândra lui soră Estera, care, tronând ca o regina în somptuosu-i *bar* de la Singapor, îngenunche pe umilitori și cade umilită de propriile ei victorii.

Urmează acestora o întreagă legiune *străină* de oameni fără căpătâi și fără nume. Pe unul, îl mai aud și azi cum îmi vorbea pe întuneric în azilul de noapte din Lausanne, de unde, ieșiți a doua zi, n-am mai putut găsi de lucru, fiindcă ștampila milostivului azil, aplicată pe hârtiile noastre, ne-a indicat vindictei burgheze ca niște ciumați ai orânduelei moderne. Un altul, -pe o noapte ploioasă și neagră ca lumea în care trăim -dă peste mine pe când mă adăposteam printre stâncile unui port mediteranean. Nu puteam să-i disting chipul. Și nici una nici două, în huietul valurilor cari se spărgeau, îmi spune pe nerăsuflăte: -„Bine... Tu ești creștin. Eu sunt ovrei. Dar am să te iau judecător. Uite: mi-a murit nevasta și am rămas cu trei copii mici, la Marsilia, unde-mi câștig pâinea. Am făcut cum am putut și am plecat cu ei la Ierusalim, să-i depun într-o comunitate anume creată pentru așa ceva. Acolo, în loc să fiu compătimit, sunt luat din scurt: mi se reproșază că de ce nu port perciuni, că cum am îndrăznit să viu la ei fără perciuni. Auzi domnule! Mie îmi arde casa și femeia, nu știu ce să fac cu copiii, nu mai am nici un rost pe pământ și *ei* mă întreabă de ce nu port perciuni la... Marsilia! Apoi, să-ți spun drept: *nu mai cred*

În Dumnezeu!

Un al treilea...

Dar, de ce să mai întind pomelnicul?

* **

Aceste chipuri, și altele la fel, fac parte din viața mea de ieri. Tot ele îmi vor umple și literatura pe care voi scri-o, tot cu ele voi trăi și de azi înainte.

Nu știu dacă scrisul meu va avea darul să facă dintr-un om rău unul bun, nu știu dacă va reuși să schimbe cu o iotă mersul crâncen al vieții nemiloase. Ceea ce știu, însă, e că arta mea nu va fi arta acelor care transformă suferințele omenești în monedă bine cotată la bursa literelor de tarabă.

Orele mele de lucru sunt ore de penitență.

Multe ușurinți, multe abateri îmi îngădui și azi așa cum mi-am îngăduit ieri, dar să iau în deșert ce mi-a fost sfânt întotdeauna, la asta să nu se aștepte cititorul meu: nu-i voi specula prostia.

Scriitorul de profesie, ca și cititorul de profesie, bălăcesc astăzi amândoi în aceeași mocirlă a artei fără umanitate, chiar atunci când o nuvelă, un roman, o piesă, sunt în stare să smulgă lacrimi fierbinți. Când arta va reuși să facă pe oameni mai buni, numai atunci vom avea dreptul să vorbim de artă. Teatrele sunt pline de cucoane cari plâng în loji asistând la *Dama cu Camelii*, plâng în toaletele lor scumpe, plâng în diamantele lor, plâng suferințele închipuite ale unei artiste care după căderea cortinei redevine ceea ce este: o adulată, pentru orele de digestie a lumii sătule. Dar când aceste cucoane inimoase sfârșesc de plâns în loji, își șterg lacrimile cu rușine, se urcă în automobile, și, în drumul lor spre culcușul voluptuos, nu au nici o lacrimă pentru acele *dame fără camelii*, cari apar pe la răspântii și trag pe trecător de mânecă pentru o bucată de pâine și un culcuș.

Murillo a pictat pe *micul cerșetor* care se păduche în văzul tuturor, iar Millet, pe țăranii lui deșelați de muncă. Vereșaghin plătește cu viața, nobilul gest de a se duce să se convingă cu ochii de grozăviile războiului ruso-japonez, el care a creat, între altele, *santinela* și *piramida de căpățâni*. Aceste tablouri, menite să sfâșie inima omului nu sfâșie nimic. Copiii cerșetori umplu drumurile: nimenea nu-i vede, dar toată lumea „cultă” admiră „celebrul tablou al lui Murillo”.

Cu „țăranii lui Millet” se mândrește Luvrul, dar nimeni nu se gândește că fiii și nepoții țăranilor pictați de Millet au rămas și azi tot robi ai pământului, tot

deșelați, tot stâlciți de muncă. Și să nu vină nici un boieraș să-mi spună că țăranul francez de azi cumpără *bonuri ale apărării naționale*, eu am trăit prin satele franțuzești și am văzut că toți țăranii trăiesc cu faimoasa lor "supă", care nu e altceva decât ciorba noastră de fasole, iar pâinea, fă *cută o dată pentru o lună*, e mai rea decât mămăliga românului, căci o taie cu toporul timp de 15 zile, când e uscată ca lemnul.

Pentru țăranul acesta, ca pentru întreaga omenire trudită, nu s-a născut încă artistul care să-i fie Mesie, nu s-a născut încă opera de artă care să răstoarne fundamentele unei alcătuiți bazate pe cruzime și care să întroneze dreptatea pe pământ. Și se vor mai scurge poate multe secole, în care timp suferința umană va rămâne tot *numai* un obiect de inspirație pentru artiști, și lumea, cu toată oroarea ce insuflă *piramida* de cranii a lui Vereșaghin, va continua să se măcelărească, după cum continuă să fie egoistă, cu toată generozitatea capodoperelor universale.

Acestei suferinți, însă, a noroadelor, eu, care am pornit de la opincă și am pătit mai mult decât Christ, îi voi închina toate forțele mele ca să contribui la micșorarea ei, atât cât poate contribui un suflet îngrozit de suferința lumii obidite.

Din eroii mei, eu nu voi face o țintă a literaturii mele, ci numai un mijloc. Un prieten intim mi-a remarcat că aproape toate titlurile bucăților mele, publicate ori nepublicate încă, poartă un nume propriu de om sau de femeie. E adevărat; și nu din întâmplare. Toate aceste figuri, toți acești eroi, sunt trimișii mei autorizați să vorbească, cu zeci de mii de glasuri, maselor din cari îmi trag obârșia, căci ținta scrisului meu e chemarea acestor mase la luptă.

Iacă de ce am spus că eu nu scriu ca să ajut cititorului să adoarmă seara când intră în pat, ori să ușurez digestia de după-amiază a sătuilor.

Martor și părtaș, din frageda-mi copilărie, al trudei popoarelor, eu port mereu în inimă rana durerilor lor. Eu aud și azi tânguirile muncitorului de la oraș, ca și pe acelea ale iobagului de la sate, iobag împrăștiat după fiecare război și devenit iarăși iobag după treizeci de ani de pace. Eu scrâșnesc din dinți cu scrâșnetul mult prigonitului popor evreu, paria a României Mici de ieri, parie a României Mari de azi și țap ispășitor al tuturor Româniilor imense de mâine, patrie doar a huliganilor din toate vremurile. În țară ori afară din țară, eu am trăit cu acest popor, căruia omenirea îi datorește o parte din progresul ei, eu i-am cunoscut mila și am avut deseori prilejul să-i apreciez bunătatea.

Dacă n-ar exista pentru mine decât singur exemplul bătrânului Herman Binder, -crâșmarul de la Alexandria, care se ruina (care s-a și ruinat!) -ca să ție grătar românesc cu fleici și cu mititei, cu țuică și cu vin românesc, cu jurnale românești, cu portretele românești ale majestăților lor, și mai ales crâșmă cu povești gălățene și cu amintiri cari aduceau lacrimi în ochii atât ai povestitorului „jidani”, cât și în ai ascultătorului român neaoș, -dacă n-ar exista în mintea mea decât bunul, inimosul, umanul Herman Binder, ca singurul evreu persecutat, bătut, ruinat de huliganismul național român, și încă mi-aș lega soarta mea personală de soarta poporului evreu, încă aș face din lupta lui pentru dreptate, lupta mea personală, lupta tuturor persecutaților de pe pământ.

Dar eu nu dau întâietate suferinței unui neam, în dauna altuia. N-am nici o preferință în materie de durere. Când văd că un om cade în stradă, eu nu-l întreb cărui Dumnezeu se închină, ci îi săr în ajutor. Și fiindcă am trăit în douăsprezece țări de pe pământul acesta blestemat, fiindcă am ascultat pe oameni tânguindu-se cu același fel de lacrimi în ochi, eu voi adresa cuvântul meu de luptă și emoția artistică tuturor neamurilor cari gem sub jugul apăsării internaționale, mulțimilor anonime cari ascund în sânul lor dureri știute doar de ele și eroi nebânuiți de nimeni.

Iată ce am să scriu. Iată pentru cine scriu.

Martie, 1925

CREZUL MEU

Doresc să spun direct, cititorilor de la noi, câte ceva din cele ce-mi stau pe inimă. Căci, din articolele tăiate de prin ziarele ce mi se trimet, am văzut că în curând o confuzie se va produce.

Nu vreau să spun că-mi arde tare de-a fi profet în țara mea, nici că ți-u mult de-a rămâne bun prieten cu toată lumea, sau de a deveni. Din contra, sunt mulțumit că voi avea și neprieteni, ca să nu zic dușmani. Eu n-am umblat la școala complezenței sociale care-și face reputația distribuind surâsuri ieftine, care trăiește din cumpăneala cuvântului și moare din lipsă de oxigen. Ba chiar îmi place răfuiala, am destul venin ca să mânuiesc ironia și multă umanitate ca s-o încasez.

Dar mult mai dragă mi-e bunătatea înțeleaptă!

Să ne risipim aceste sărmăne două zile ce le avem de trăit, scui-pând pe oameni, să uiți că un soare arde pe cer, că râuri curg pe pământ, că atâta

desfătare cuprinde o pădure răcoroasă, ori un câmp plin de flori; să uiți, -ceea ce nu uită nici un vierme, -că avem tot ce ne trebuie ca să sorbim viața, toată viața, atâta timp cât ochii ne sunt deschiși; și să ne trecem vremea dând palme orișicui, când e mult mai sănătos să te dovedești prieten chiar și aceluia care caută în tine un dușman, -nu e asta un adevărat blestem al lumii?

Dacă ar fi să mă sor pe om cu măsura aceasta, apoi să se știe că din parte-mi, atât de mare îmi fu porția amărăciunilor vieții încât aş avea dreptul să tai capul la o mie de oameni, partea mea de cruzime sfântă. Eu, însă, după ce am secat fântâna durerilor (toate durerile și toate bucuriile îmi sunt cunoscute, afară de acelea de a dăruia viață unui copil -ba chiar și pe acelea le cunosc de când scriu!), eu am descoperit în fundul acestei fântâni un nou strat de bunătate, și ce bunătate! Un om ia

o sută de mii poate că o cunoaște.

Și acum iată că două sulițe noi-noușoare se îndreaptă spre biata mea coșniță trupească: prieteni vechi îmi impută că scrisul meu nu e pe placul lor. Aceasta din față. Din dos, neamici noi, vor să-mi ia dreptul de-a fi îngropat lângă mama. Cei dintâi, strașnici în a dușmăni, pretind că-mi voi uita originea modestă; cei din urmă că Chira nu e românească. Cu aceștia mă voi învoi repede spunându-le că puțin îmi pasă de ce e românesc și de ce e țigănesc. Mă interesează, nu ceea ce poartă un drapel, ci numai ce e umanitar, căci mama mea, mai româncă decât mulți preținși români, a uitat să-mi vorbească cu mărinimie de țara în care gardiștii voiau s-o aresteze seara, ca fiind beată, când ea mătăhăia de trudă cum numai poporul cunoaște, -dar n-a uitat niciodată să-mi spuie că omului îi face cinste să fie bun și drept.

Prietenilor vechi, însă, cari au umplut pușcăriile naționale și cu cari am suferit, aş vrea să le spun că niciodată drumul lor n-a fost cu totul al meu, nici predilecțiile lor, cu totul ale mele. Că niciodată n-am putut să mă împac cu un partid; că nu e în firea mea să mă supun unei hotărâri când această hotărâre nu-mi convine; și că dacă aş avea în mâini puterea lumii, n-aş ști ce să fac cu ea, convins fiind că omului poți să-i iei, dar nu să-i dai cu sila. Nici chiar libertatea nu poți să i-o dai cu sila. Aş vrea să le mai spun că dacă pentru ei lumea e împărțită numai în săraci și bogați, să mi se îngăduiască să cred că pentru mine lumea mai e împărțită și în oameni ce se nasc liberi, și oameni ce se nasc robi. Robul sărac rămâne rob și atunci când se îmbogățește, căci eu nu reduc crâncena problemă a vieții la o farfurie cu fasole; iar omul liber, rămâne

liber și în pușcărie. Că nu acolo e locul lui, o știu și eu, -dar mai știu că multe Bastilii vor trebui să fie luate cu asalt, înainte de-a nu se mai zidi Bastilii. Totuși, -fără să-mi fac iluzii, și dacă n-ar fi decât să smulg cărămida care m-a separat un ceas de soarele vieții, -eu sunt gata să mă amestec în toate hoardele cari vor să dărâme Jilavele internaționale, să dărâme mereu și mereu, dar cu o condiție: să nu mi se ceară apoi să viu și eu cu noi cărămizi ca să zidim noi Jilave.

 Iată crezul meu.

Dar tot crezându-mi crezul, eu îmi trăiesc viața, și viața mea nu intră într-o teacă de cuțit. Liber e fiecare să se zbată lepădându-se de credințe cum se leapădă de cămașă. Deasupra credințelor uscate și șovăielnice, însă, eu pun iubirea caldă ce vine de la inimă. Sunt gata să iubesc orice om liber! Așa am fost totdeauna. Așa rămân. Nimeni și nimic nu-mi va putea schimba o iotă din ce m-a învățat viața și din ce îmi simte inima. N-am nevoie de dădacă.

Pe petecul de pământ ce se cheamă România, -și care și-a dublat suprafața și numărul pușcăriilor, -eu am rădăcini adânci. O fi frumos să scrii în franțuzește fără să fi deschis o gramatică;

o fi frumos să ai cu tine toată presa pariziană, de la necăjita Humanité a lui Jaurès până la gravul Figaro și regalista Action Française, aceasta din urmă mai elogioasă decât oricare; dar mult mai frumos e să rămâi ceea ce te-ai născut, când te-ai născut iubind -și eu îmi aduc aminte mereu că la șapte ani pășteam caii la câmp, în preajma Baldovineștilor, ascultând poveștile unchiului Anghel și tânguiriile mamei care îmi spunea pe românește că o dor brațele „de-atâta spălat străin”.

Un om de frunte francez îmi spunea zilele trecute: -„Dacă ai vrea să te naturalizezi francez ai obține premiul Goncourt”.

— „Și pe urmă?”...

— „He! Asta înseamnă cinci mii de franci peșin și o sută de mii de Chira vândute!”

— „și pe urmă?”...

Acest al doilea „și pe urmă” a scandalizat pe un om de bun-simț și i-a făcut să se îndoiască cum că eu aș fi cu adevărat autorul Chirei.

He, he, Costică! "Are Chira socoteală" se zice la Brăila. Quanto sangue costa... Cine va ști cât sânge a costat, exclamă Michelangelo. și eu tot mai sper să-mi cultiv cartofii și să-mi cresc găinile, acolo unde a murit o mamă bună

acum cinci ani, privind, înainte de a-și da sufletul, spre ușa pe unde trebuia să-i apară feciorul. și ea și-a dat sufletul *fără* să mă aibă la căpătâi... și eu am citit într-o seară, -la Geneva, în această Elveție de unde dușmănia omenească nu mai mă lăsa să ies să alerg la mama, -am citit pe o carte poștală, tocmai la sfârșit: .. „aci noi suntem cu toții bine, numai că biata ta maică a murit în Săptămâna Mare"...

„Numai"!... Ah, multe rele am uitat în viața mea, dar pe acest „numai" nu pot să-l uit. și mă înfioară grozav când mă gândesc câți „numai" ca al meu trebuie să aibă omenirea pe suflet.

Pentru toți acești „numai", eu îmi voi păstra pașaportul românesc. și, lasă!... Va veni ea vremea răfuielii cu frumoasa mea țară românească: eu știu să aștept.

Și așteptând, eu, întind o mână de bun amic tuturor acelor cari m-au cunoscut, ca și acelor cari vor să mă cunoască. Lumea întreagă e demnă de iubit, dar tot mai cu drag mă plec spre cutare față de prieten care mă citește plângând, la Brăila. El plânge, nu fiindcă am ajuns mare ciorbagiu, ci pentru că, în loc să reapar în noroiul vieții cu ochi de nebun și cu un mare cuțit în mână, eu viu tot cu zâmbet pe buze, tot cu inimă iubitoare, și mereu gata să mai cânt, de pildă:

„Când eram crai în Beoția..."

Mai vin cu o floare în mână. Se poate ca floarea asta să miroasă rău. Da, dar e a mea. Și pe cine am rugat eu s-o miroasă?

Arta e o minunată minciună. Nici un ziar, nici o revistă nu vor putea spune că m-au văzut urcându-le scările cu un manuscris, cerșind înserarea. Dar mulți m-au văzut căutând prietenia.

Mulți artiști sunt în stare să facă artă, puțini știu să fie prieteni. Și eu voi crede mereu că prietenul e cel mai mare artist al inimii omenești prietenoase. Eu nu întreb care artist a reușit. Uneori, cel din umbră, mi-e mai simpatic decât cel trâmbițat. Dar voi întreba fără încetare:

— Care e artistul care știe să iubească un om, tot cultivându-și cartofii?

Căci e o rușine de-a te numi artist când nu știi să iubești un om și să-i oferi un cartof fiert.

Până unde arta are dreptul de-a ridica nasul, o știu toți artiștii. Unde trebuie să începem a ne îndoi de umanitatea artei, o știu mai puțini.

Dar câți știu că arta e o simțire sfântă care nu se vinde la mezat? Cu

acești artiști prieteni, și cu toți prietenii artei, eu năzuiesc să mă adun într-o zi; să ne plecăm împreună spre pământul dătător de viață și cu toții să cântăm slavă aceluia care a creat simțirea, dar nu ne-a spus s-o vindem pe gologani.

Paris, 24 iunie 1924

PRIMII PAȘI SPRE LUPTĂ

I. LA STĂPÂN

Împlinisem treisprezece ani, când, în cancelaria școalei no. 3 din Brăila, domnul director Moisescu, înmânând mamei certificatul meu de absolvire a patru clase primare, o întreabă:

— Ce-ai de gând să faci cu băiatul?

— Apoi, ce să fac, domnule director: o să-l dau la stăpân, ori la v-un meșteșug, -răspunse mama, după un oftat adânc.

Rezemat cu spatele de fereastră, bunul domn Moisescu își chinui „cioculețul” cărunt, frământându-l între degete, se uită la mama, se uită la mine, privi în pământ, și zise, ca pentru sine însuși:

— Păcat...

Iar după o pauză:

— ... N-ai putea să-l dai la liceu?

— Nu, domnule director...; îs femeie sărmană... o biată spălătoreasă, văduvă!

— Păcat...

Mi-aduc aminte că nu vedeam nici un fel de „păcat”; dimpotrivă: mă simțeam ușurat. Ba chiar căinam pe foștii mei camarazi cari, mai „norocoși” decât mine, aveau „s-o ia de coadă” în liceu. Prea mult am iubit libertatea; prea mi-a fost drag să fac totul din proprie pornire, pentru ca să pot îndura cea mai mică silnicie. Și, Dumnezeu să mă ierte, dar știința instrucțiunii publice n-a descoperit încă mijlocul de-a face cartea dragă copilului.

Așa că, în drumul spre casă, împărtășeam durerea mamei, care, plângând în batistă, rostea mereu:

— O fi păcat... Da' ce pot să fac eu, săraca'n de mine!...

— Lasă, mamițică: să vezi cum am să găsesc, *eu singur*, un stăpân pe gustul meu!...

Și l-am găsit... Eu singur... Poate nu tocmai pe gustul meu.

Restul verii aceleia, l-am petrecut, ca de obicei, la Baldovinești, între unchii mei Anghel și Dumitru. Cu cel dintâi mă preparam de „crâșmărit”. Cu cel

de-al doilea, mă îmbătam de ultimele pâlpâiri ale unei libertăți care avea să treacă în domeniul amintirilor ce nu se mai pot uita. Hoinăream prin vii, ținându-mă tiptil după moș Dumitru, care trăgea cu pușca în grauri. Seara coceam porumb „de lapte” și ascultam țârâitul greierilor, orăcăitul broaștelor din baltă și lătratul câinilor. Noaptea dormeam pe câmp, înfășurat în gheba unchiului, pe când caii pășteau în preajma noastră, iar unchiul tăcut, „bea” tutun și căta din când în când la cerul înstelat.

Ziua, pe arșiță, forfoteam prin crâșma lui moș Anghel, răcoroasă ca o hrubă. Stropeam lutul, măturam, spălam paliare, și învățam cum să răsucește o canea când vrei să scoți vin.

— De, mă băiete! îmi zicea unchiul, privindu-mă; eu te-aș păstra lângă mine, dar nu prea e fapt înțeleptesc: când „copchilul” se știe *la neam*, își ia nasul la purtare și se strică. Numai printre streini te faci om. -Dar să nu intri slugă la dârloagă! Să cauți un stăpân „ajuns”. Și să-l slujești cu cinste, mă! Să nu „piști”! „Pișcătura” e lucru rău în negustorie: dă omul îndărăt. -Dacă ți-e poftă de-un covrig, să te duci drept la stăpânul tău, să te uiți în ochii lui, cu sufletul deschis și să-i spui: „Domnule

Vlad, mi-e poftă de-un covrig!” Dacă-ți dă „un cincii”, cumpără covrigul și mănâncă-l. Dacă nu, rabdă!

* **

Pe-o zi tristă de octombrie, îndată după plecarea mamei la lucru, ieșeam și eu. Făceam primii mei pași spre muncă, spre luptă, după o copilărie pe care aș putea s-o numesc răsfățată, și eram conștient că anii zburdălniciei fără de griji au luat sfârșit, că sosise momentul de-a veni în ajutorul truditei mele mame. Gândul de a-i ușura sarcina, de a-mi câștiga singur hrana și îmbrăcăminte, precum și o mică sumă de bani „pe care să i-o pun în poală”, gândul acesta îl nutream de mai bine de un an. Tot timpul când am urmat clasa a patra, mă uitam zilnic la „băieții de prăvălie” cu mâinile degerate și încinși cu un șorț de sac, vorbeam adesea cu unii dintre dâșii, le știam păsurile și-i consideram superiori mie:

„Ei își câștigă pâinea, îmi ziceam; părinții lor trebuie să fie mulțumiți. La anul am să fac și eu la fel”.

Anul acesta dorit, venise. Și neștiutor de câtă durere se ascundea într-un piept de „băiat de prăvălie” încins cu pestelcă bătoasă, călcam mândru pe Calea Călărașilor, mândru de „bucuria” pe care aveam să i-o fac mamei,

spunându-i că „m-am tocmit”.

Nu mergeam la întâmplare. Știam precis ce voiam: ochisem de mult o prăvălie care îmi convenea din toate punctele de vedere. Întâi: era crâșmă grecească. (Moș Anghel îmi spusese să intru „la greci, că sunt oameni filotimi, nu ca românul nostru: zgârâie brânză”.) Al doilea: crâșmarul nu era însurat. (Aveam groază de nevestele stăpânilor cari băteau pe băieți și-i puneau să spele scutecele scârnavale ale pruncilor.) Și al treilea: prăvălia era situată în imediata vecinătate a scumpei mele Dunări!

Făceam și eu nazuri: voiam ca vaca să fie grasă, lăptoasă și devreme acasă. O întrecusem pe româncă din Ardeal care, trimitându-și băiatul la București, îl sfătuia:

— Să nu te bagi, maică, la „schițarie”, că umbli cu lucruri „otrăghicioase”; nici la cai, că svârle cu „chicioarele”; ci să intri acolo unde se fac „de halea multe și mărunte, și dulci, și bune de mâncat”!

Mie nu-mi era frică de cai, nici de lucruri otrăvicioase, dar n-aș fi intrat cu nici un chip la băcănii, ori la stămbării, unde băieții se deșelau cu sute de kilograme de marfă, scoțând dimineța, pe trotuar, o jumătate din conținutul prăvăliei și băgându-l seara înapoi. Pe lângă această trudă, mai erau obligați să răcnească toată ziua după mușterii și să-i tragă de mânecă, ceea ce n-aș fi făcut nici sub amenințarea foamei.

E drept că și meseria de crâșmar, pe care o alesesem, avea o altă trudă, o altă sperietoare: era teribila hrubă, adânc săpată în inima pământului, labirint umed și fără aer, unde trebuia să te cobori de sute de ori pe zi ca să scoți unui bețiv „un pahar cu aburu pă el”. Se spunea că adesea, pe la miezul nopții, stăfiile se ascundeau printre butoaiile acestor beciuri. Ele suflau în lumânarea băiețelului și-i săreau în spinare. Mulți copii au fost găsiți leșinați.

Auzisem de toate aceste rele. Moș Anghel, însă, avusese grija să mă previe:

— Nu sunt stăfii! Lumânarea se stinge din lipsă de aer. Caută să întreții răsuflătorile destupate. Iar ca să nu gonești mereu în hrubă, păstrează ascuns, în pivnița de sub prăvălie, un urcior cu vin: coboară-te cu paharul, zăbovește nițel, ca să creadă mușteriu că te-ai dus în hrubă, și trânteste în pahar un strop de sifon, ca să înlocuiești „presiunea” de la canea. Dar *să ai ochi*; să nu joci un asemenea renghiu mușteriu care „se cunoaște”...

Strada Malului, — al cărei nume se poate să se fi schimbat azi, — era,

acum treizeci de ani, acel coridor scurt care începe din Calea Călărașilor, aproape în fața străzii Sfântului Nicolae, și se termină la malul Dunării, de unde și numele. Se afla situată în plin *Caràchiù* (*Karakioi*), canier în majoritate grecesc, chefliu și guraliv, dar nu bătaios ca *Atârnații* și ca *Comorofca*, pomeniți în nuvela *Codin**.

Karakioiul mă atrăgea prin voioșia lui pacifică, prin latura-i cosmopolită: când mă plimbam prin *Karakioi*, ori prin *Cetățuia* descrisă în *Kira*, îmi închipuiam că sunt pe malurile Bosforului, cunoscut din gravuri și atât de arzător dorit. Greci visători și berbanți; turci cu fețe severe; grecoaice sprincenate și melancolice; „cadâne” indolente, sfioase, privind printre uluci și gata să-și coboare vâlul aruncat pe creștet: -neamuri străine, plecate după procopseală, dar reduse acum la lupta pentru trai, veșnic muncite de nostalgia patriei, nădăjduind mereu s-o revadă într-o zi și sfârșind întotdeauna prin jalnice țințrimuri.

*La Revue Européenne, Mars, Avril et Mai 1924 (n.a.).

Cam pe la mijlocul acestei stradele, trona, ca o regină a zaiafeturilor eroice de altădată, crâșma lui Kir Leonida, reputată prin vinurile și mâncărurile ei.

Aci îmi era scris să fac cunoștință cu primul meu stăpân. Aci aveam să-mi petrec un an și jumătate de eroică servitudine, să mănânc „pâine străină udată cu lacrimi” și... să învăț limba greacă!...

Era pe la opt dimineața. Intrați cu îndrăzneală. Miros de rasol și de țelină cu carne. Un bucătar bătrân, -mustață de antart albă colilie, -da în vânt după treburi. Tejghetarul, -faimosul „tejghetar”, oroarea băieților de cârciumă, -citea într-o gazetă, dindărătul tejghelei. Doi copilandri, ceva mai în vârstă decât mine, curățau cartofi pe o masă lungă, încărcată cu tot felul de zarzavaturi: linte, fasole, praz, gutui de făcut cu carne. Ici, colo, pe mese, pahare de vin și de rachiu, goale. Nici un client. Și nici Kir Leonida, pe care-l cunoșteam din vedere.

Dădui bună dimineața. Tejghetarul mă luă în primire:

— Pă cine cauți... „mândrețe”?

Pe domnul Leonida.

— Nu-i aici. Da' ce-ai cu el?

— Aș vrea să-i vorbesc...

— Poți să-mi vorbești mie!

Nu, domnule; am să-l aștept.

Găliganul își relua gazeta. Ieșii în stradă. Dacă aș fi știut ce fiară crudă se ascundea sub pielea acestui cojan fără inimă, aș fi rupt-o la fugă ca dracul de tămâie.

Câtva timp, mă plimbai îngrijorat: cârciuma avea doi băieți și pe tejghetar; cu stăpânul, făceau patru. Se putea foarte bine să nu fiu primit.

Dar grija asta fii imediat spulberată de un alt sentiment cu totul contrariu: mă aflam la capătul dinspre Dunăre al străzii Malului, -punctul cel mai înalt al platoului Brăilei, -și apariția vastei priveliști a fluviului-prieten mă făcu să mă cutremur de ideea pierderii apropiate a libertății mele. Presimțământ funebru de moarte năprasnică... Groază inexplicabilă... Rupere de echilibru sufletesc... Halucinație...

Mi se părea că cineva se ținea gata să mă înșface și să mă despartă pe vecie de mama, de lume, de viață. Sălciile pletoase ale bălților mă tânguiau, mohorâte. Sirenele vapoarelor șuierau alarmate. Huruitul ghiociurilor din port: glas cobitor. Dunărea mocnea. Picura de ploaie.

Într-o clipă, uitai de truda mamei, căreia voiam să-i vii în ajutor; și, fără să mai stau la îndoială, o ștersei spre casă!

„Acasă"! în tindă, în coșar, în pod, -dar: „acasă"! „La mama"!...

Scoborâi malul mai mult pe-alunecatele. În port, mă surprinse ploaia. Cum mă aflam printre vagoanele de cereale, sării într-unui gol. Aci, mă pomenii că nu eram singur.

O fetiță de vreo opt-nouă ani, sta zgribulită pe dușumeaua vagonului și își cosea o sfâșietură a rochiței ei peticite. Lângă dânsa, un săculeț cu vreo baniță de gozuri, o măturică și un făraș.

Apariția mea neașteptată o înlemnise. Nu mai cosea. Mă privea cu ochii sticliți ai unei pisici îngrozite de câini.

Ca să n-o sperii și mai tare, și să n-o fac să fugă pe ploaie, mă oprii la intrarea vagonului. Îi întorsei spatele, făcându-mă că privesc cum plouă.

N-aveam nevoie să știu ce-i cu ea, nici s-o iscodesc prea mult. Trăiam doar în lumea ei, și știam, de pe atunci, tot ce se poate ști din mizeria copiilor cu sau fără căpătâi.

Totuși, din vreme-n vreme o cercetam cu coada ochiului, își reluase cusutul. Părul îi cădea pe ochi. Degetele îi erau înmărmurite de frig. Tremura din tot corpul.

Ploaia se oprise. Dând să plec, o întrebai:

— De ce coși aici? N-ai pe nimeni?

Ea mă privi cu ochi mai încrezători.

— Am mamă... Da' nu mai vede... Și p-aici, p-între vagoane, mă agăț mereu, când adun gozuri.

Iar după o clipă, surâzând ușor:

— Tu n-aduni gozuri?

— Ba da... zisei, rușinat.

Și am plecat pe fugă. Dar nu „acasă”, nu „la mama”, -ci drept la crâșmă la Kir Leonida.

* **

Jupânul era acum în prăvălie, proaspăt ras și frezat, cu mustața răsucită ștrengărește, cu paltonul aruncat pe umeri, -holtei, călcând pe al treizecilea an, plin de sănătate, plin de bani.

Râdea zgomotos în tovărășia a doi prieteni, cu cari sta la un pahar.

Nefiind sigur că voi fi primit, și cum mă jenam să-i vorbesc față de toată lumea, rămăsei peafară, în așteptarea unui moment prielnic. El ieși după puțin în ușa prăvăliei și, văzându-mă așteptând, mă întrebă:

— Tu m-ai căutat azi-dimineață?

— Eu, domnule Leonida.

— Ce vrei ?

— Aș vrea să intru la stăpân la d-ta.

— Să intri la mine?!, făcu el cu mirare. -și vii, așa, singur-singurel?!... Băieții de stăpân sunt aduși de mână. Ce să vorbesc eu cu tine? -N-ai părinți?

Kir Leonida privea la om cu mândrie grecească, vorbea răspicat și fără accent străin, fiind născut în țară. Tatăl său, bătrân cârcotaș și încă verde, deschisese crâșma din strada Malului cu zece ani înainte de venirea pe lume a odorului său unic.

Mi-aduc aminte că, deși copil, am știut să miros orgoliul național al grecului și l-am exploatat cu o nebănuită îndemânare: i-am spus că mama e româncă, dar că tatăl meu, mort pe când eram în leagăn, fusese grec. și precizai: *chefalonit!* Iar ca să-i speculez și mai bine îngâmfarea patriotică, adăogai:

— Viu fără știrea mamei. Vreau să intru la greci și să învăț grecește!...

Că voiam să învăț grecește, asta era tot așa de adevărat cum e adevărat

c-aș vrea astăzi să vorbesc toate limbile din lume, -dar că aș fi dat întâietate unei nații, în dauna ori spre umilirea alteia, de-o asemenea schilodire cerebrală nu m-am făcut vinovat în nici un moment al vieții mele, nici chiar în copilărie: am fost cosmopolit din naștere...

Kir Leonida, gândilat la infirmitate, se umflă ca un curcan:

— Bine, drăguțele, bine: am să te primesc și ai să înveți limba tatălui tău, dar nu pot să stau la tocmeală decât cu mama ta. Vino mâine cu dânsa!...

A plâns biata mamă, în seara acelei zile, până i s-au rupt răunchii:

— Ce-a folosit că mi-am închis tinerețele..., c-am trăit în văduvie..., c-am muncit ca o roabă, numai și numai ca să te feresc pe tine de mână străină, -dacă tot pe mână străină a trebuit să intri!... Să nu mai lase Dumnezeu inimă de mamă pe pământ!...

A doua zi, -era tocmai într-o duminică, -ne-am înfățișat la ușa „străinului”. Mama părea bună de pus în coșciug. Mie, mi se zvârcolea inima ca o vrabie în mâna unui copil: mă credeam pe punctul de a fi înmormântat de viu. Mama credea același lucru.

Explicația trebuie căutată nu numai în faptele că: o mamă își făcuse un idol din copilul ei, iar acest copil își făcuse un idol din dragostea pentru libertate. Mai era ceva: era acea nesuferită teroare care face pe om sclavul părerilor altora, și care se numește *gura mahalalei*.

„Gura mahalalei” cere unui copil să fie statornic, „cuminte”, să rămâie la stăpânul unde a fost dat, nu să umble „din stăpân în stăpân”. Să sufere barbaria și să devie la rândul-i barbar. Concepția asta de slugărnicie a fost, este împinsă de „gura mahalalei” până acolo, că a fost concretizată în faimoasa, în odioasa zicătoare: *Palma stăpânului, îngrașă buca slugii*.

Trecând pragul crășmei lui Kir Leonida, eram amândoi, atât eu cât și mama, conștienți de teroarea pe care mahalaua o va face să apese pe umerii noștri: intrând la stăpân, trebuia să rămân, să sufăr, să înghiț și să n-o dau pe mama „de rușine”. Mama nu trebuia să audă spunându-se că fiul ei, ceea ce se spunea așa de des de ai altora: *„Iar a fugit de la stăpân ”!*

O, stăpâni! Până și de sclavii voștri sunteți susținuți în opera voastră de universală robie!

În general, mamele nu sunt prea conștiente de agonia sufletească a copilului care se vede pe cale de a fi întemnițat. Copilul, însă, -ființă încă neîmbăcsită de prejudecăți și care se conduce numai prin instincte, simte

groapa ce i se deschide în fața primilor pași ce-i face în viață, se răzvrătește în sufletul lui și contractează o ură înverșunată atât împotriva stăpânului, cât și a propriei sale familii.

Orice copil e un revoluționar. Prin el, legile firii calcă în picioare tot ce omul matur a ridicat împotriva lor: morală, prejudecăți, calcule, interese meschine. Copilul e începutul și sfârșitul lumii. El singur înțelege viața, fiindcă se conformă ei. Ieșit din copilărie, omul devine cel mai dezgustător dintre animale: animalul calculat.

Învățat-a omenirea asta ceva din tot ce i se spune de veacuri?

Tare îmi vine să mă-ndoiesc!

Căci astăzi, ca și în anul una mie patru sute, nici un stat n-a înțeles ce e viața, nici o legislatură n-o apără cu pricepere, bunul plac și nerozia domnesc mai strașnic ca oricând.

Făptura plătândă, vibrând de emotivitate, dornică de viață, copilul e dat și azi pe mâna acelorași brute, îndopate cu mulțumiri trupești, cari îi frâng junghetura de îndată ce le intră pe mâini. Habar n-are stăpânul-animal al acestei lumi, că copilul e setos de lumina zilei, de vântul care bate, de frunza care foșnește, de ciripitul păsărilor, de libertatea câinilor și a pisicilor cari umplu străzile, de mirosul țarinei umede și de tot ce firea ne-a pus la îndemână, nouă oamenilor, ca să ne facă traiul fericit. Habar n-are bruta-stăpână a inocenței, că copilăria e cel mai dulce dintre anotimpurile vieții, și că *numai* în vremea copilăriei se pot pune *temeliile bunătății*, fundațiune menită să suporte lungi ani de luptă, o întreagă uzină de frământări și de chinuri cari dau omenirea de râpă dacă baza nu e făcută din *bunătate*.

Și cum s-ar putea ca baza vieții să fie bunătatea, când marea majoritate a omenirii își petrece copilăria în băătăi și privațiuni, în mortificări și ucigătoare pușcării îngăduite de legi? Cum să nu fie lumea asta plină de oameni răi, de hoți, de tembeli și de răsturnători de „ordine”, când „ordinea” voastră, o, stăpâni, nu e întemeiată decât pe cruzimi neîngăduite de legile naturii?

Și voi sunteți legislatori, -o, căpcăuni ai copilăriei! O, crâșmari, băcani, stămbari, cârnățari, mari proprietari de glod negru ca inima voastră, -și voi aveți academii pline cu vite încălțate! și voi aveți catedre de morală; și biserici cu clopote asurzitoare; și parlament, care face legi cum ai face o plăcintă, -și voi habar n-aveți ce e viața, cât ar putea să fie de frumoasă și cât de groaznic o schingiuiți!

* **

— Al d-tale e feciorul, lele?

.....
Bietule Kir Leonida!... Bieților Kiri Leonizi ai vremurilor noastre!... De unde să știți voi ce înseamnă o *lele* și un *fecior*?!... Cum ați putea voi bănuți câte lumi mișună într-o rază de soare; câte lupte se dau într-o gaură cu furnici; câte dureri ascunde o inimă de mamă trudită și câte daruri se pot naște într-un suflet de copil!...

.....
— O sută de lei pe an; un rând de haine; o pereche de ghete; o pălărie; o zi slobodă la Paște și încă una la Crăciun!...

.....
Nouăsprezece ceasuri de goană zilnică, adică de la șase dimineața, până la unii după miezul nopții.

Cuvinte aspre, înjurături obscene, palme cu nemiluita.

Șiroaie de lacrimi, suspine de nimeni auzite, visuri spulberate. Dor de ducă!...

.....
Și cum? Nici o mângâiere? Nici un ochi prietenesc? Nimic care să aline această jalnică copilărie? Ba da.

II. „CĂPITAN” MAVROMATI

Un zid chinezesc, nevăzut decât de ochii mei îngroziți, se înălța în ușa crâșmei lui Kir Leonida și mă despărți de lume, de îndată ce încinsei șorțul stăpânului.

Pușcăriei i se spune pușcărie; omul închis într-însa știe că i s-a răpit libertatea. Ce trebuie să știe copilul dat la stăpân? Că e pus acolo ca să slujească? Nu. El trebuie să știe, el va afla-o singur, că în afară de-o muncă pe care legile n-o îngăduiesc nici oamenilor maturi, dreptul sfânt de a pleca după terminarea muncii, de a ieși în stradă, de a se confunda cu întunericul nopții și cu propriile-i gânduri, -acest drept îi e suprimat lui, copilului; visătorul setos de libertate; lui, debutantul în viață!...

Mă uitam la muncitorii cari se întorceau seara acasă, cu pâinea la subsuoară, rușți de oboseală, înecați în praf ori înotând în noroi, -și-mi ziceam:

— Și eu mă scol ca el, la șase dimineața, și trudes, nu până seara, ci până în miez de noapte: n-am și eu dreptul să mă duc acasă, ca ei, la patul

meu, la mama mea?

Nu! -Eu, noi, băieții de prăvălie, trebuia să facem două zile de muncă neîntreruptă într-o singură zi! Iar când era întreruptă, timp de două ceasuri, la trei după-prânz și la zece seara, nu o dreaptă și bine meritată odihnă ne aștepta, ci groaznica și neînvinsa moțăială cu cortegiul ei de torturi inchizitoriale.

Destinat să-mi fac ucenicia crâșmărească la spălatul vaselor, mai trebuia, între timp, „să învăț hruba”, nemărginitul labirint al celor două sute de butoaie cu vinuri și rachiuri.

Pierdute în inima pământului; să învăț pe dinafară zecile de calități ale băuturilor și să le recunosc, mai târziu, după culoare și miros. Ah, n-am să uit niciodată lipsa de omenie a tejghetarului, care mă îmbrâncea pe tot lungul celor optzeci de trepte ale scărilor, umede și rupte, ale pivniței și hrubei, pe cari le scoboram cu frica în sân de a nu-mi frânge gâtul la fiecare pas! Și de câte ori voi vedea un băiat de prăvălie, am să-mi aduc aminte de câinescul procedeu al tejghetarului fără inimă, care credea că mă „învață” când, într-un întuneric beznă, și alergând printre vase, de-abia murmură între dinți:

— Numerele unu, două, cinci, paisprezece, douăzeci: vinuri noi! Numerele... (cutare, cutare): vinuri de un an, de doi, de cinci, de zece, de douăzeci de ani! Butoaiele astea au „presiune”; fac să sară caneaua! Vinul de-aici are iz! Ăstălalt are „floare”! Să bagi de seamă, că dracu te-a luat! -Acum, culorile: astea-s vinuri albe; astea, negre; ghiurghiuliu; vin-pelin; vin tămâios. La cramă același lucru, aceeași rea-voință:

— Țuică, drojdie, secară, tescovină, șliboviță, rom, cognac, piper-mint, ananas, mastică simplă, mastică de Hio. -De aci să scoți numai când ți-oi spune eu! Când îți „fac cu ochiu” să nu scoți! -Astea-s rachiuri vechi! Astelalte, noi! Să nu te puie naiba să le amesteci ori să te înșeli! și când te trimet în beci, ori la cramă, să-mi vii „într-o pârtăitură de cal”! Dacă-ți vine să te „piși” în toiul trebei, „strânge robinetu”!

Dar teroarea asta a ucenicului crâșmar, -(voi povesti într-o zi și pe aceea a uceniculuimeșteșugar), -chinul acesta, plătit cu sute de palme, mai poate avea o umbră de îndreptățire în ochii unei lumi nedrepte: „așa e până-nveți o meserie”, spune lumea asta.

Ce justificare, însă, pot avea suferințele produse din pofta de a batjocori și turmenta un copil care cade din picioare de somn și osteneală?

În plină muncă, în lupta cu teancurile de farfurii, oale, cuțite, linguri și furculițe, aduse cu duiumul și respingător de slinoase, oboseala și somnul îmi erau învinse de urletul asurzitor al prăvăliei în fierbere și de iuțeala cu care eram nevoit să alerg și să lucrez, dacă nu voiam să fiu „cârpit” de bucătar, de tejghetar, ori de zevzecul de „barba” Zaneto, tatăl stăpânului, un nebun care era gata în orice clipă să-ți arunce o farfurie în cap. Dar de îndată ce zarva se ostia, fie după-prânz, fie seara, veneau orele cele mai cumplite, venea nemilostivul supliciu al ațipeiei de-a-n picioarele, când mii de ace îți furnică prin vine și când trupul e gata să se prăbușească la pământ. Îngăduit le era, atunci, bucătarului și stăpânilor să se trântescă pe canapeaua din odaia prăvăliei, să se lungească pe un pat sau să se așeze pe un scaun. Nouă nu ne era îngăduit! Noi eram de fier, de piatră!

„Smirna”, în picioare, aveam ochii țintă la tejghetar, -în picioare și el, dindărătul tejghelei, urechile ciulite și atenția încordată către cei doi-trei bețivani sau palavragii fără cămin și fără milă, gata să dăm buzna la cel mai ușor ciocănit. și amarnic de copilașul care începea să închidă pleoapele-i grele de somn! Bobârnacul, odiosul bobârnac oriental, pe care nu l-am întâlnit la nici un popor apusean, venea să plesnească brutal nasul celui ce moțăia. și nu era o glumă. „Țoapa”, -după cum îl porecliseră pe tejghetar cei doi băieți mai vechi ca mine, -ne trimetea o ciocnitură de deget atât de violentă, încât, de multe ori, sângele ne țâșnea imediat din nas. Adesea, profitând de o mână încremenită pe un colț de masă de care ne sprijineam capul șovăitor, -căci picioarele nu ne mai țineau, -nemernicul ne puneă așa-numita „poștă”, adică ne agăța între degete o fâșie de gazetă și-i dădea foc de la distanță. Sau ne presăra după ceafă faimosul „praf de scărpinat”, care făcea să ne sângerăm pielea cu unghiile tot restul serii, ba chiar și noaptea prin somn.

De toate aceste barbarii, el râdea, lichelele cârciumii râdeau, patronul nu știa nimic, sau închidea ochii. Dacă vreunul dintre noi bombănea, ori plângea, atunci venea rândul înjurăturilor grosolane, al palmelor și al corvezilor inutile, ca măturatul hrubei, ori „dereticatul” prin pivniță și prin șoproane.

Acestea erau *Răsplata muncii*. Ne istoveam copilăria ca să slujim o puzderie de cheflii mâncăcioși și băutori; dam în brânci din zori și până după miezul nopții; ne culcam în palme și ne trezeam dimineața în palme; existau duminici și sărbători cu lume gătită care se plimba *pe-afară*, care cânta, râdea, benchetuia în prăvălie, cu flașnete și cu lăutari; exista un pământ cu soare, cu

râuri, cu păduri și cu voioșie, -noi nu existam pentru nimeni; nimic nu exista pentru noi. Noi eram ceva asemănător paharului cu care se bea, ori furculiței cu care se mănâncă: cine ia seama la aceste obiecte? cine se întreabă ce au devenit după ce te-ai servit de ele? Care ochi are vreme să se uite la un băiat de prăvălie?

Și totuși, exista un ochi care lua seama la noi.

* **

După întâia săptămână de plâns și de buimăceală, băgai de seamă că un om intra în prăvălie odată cu deschiderea și nu mai pleca decât la închidere. și în tot lungul acestui timp amarnic de optsprezece ceasuri, sta înțepenit pe un scaun, într-un colț ferit dinspre tejgheaua bucătăriei, se mai scula, când nu încurca pe nimeni, mai aduna un pahar, mai ștergea o masă, mai ațâța jarul grătarului, mai dădea cu mătura pe ici pe colo, dar pe toate le făcea cu încetineală, așa în treacăt, și repede fugea la scaunul lui când îl apuca o tuse înecăcioasă, de care se vedea că suferă cumplit.

Era un om aproape bătrân. Înfațișarea-i răpciugoasă, jigărită și molatecă, îl îmbătrânea și mai tare. Purta un palton ca vai de el, iar pe cap, o șapcă de marinar grec, pe care o rânduia cu mare chiverniseală, o corconea ca pe-un copil. șapca asta, mustața răsucită și barba pieptănată cu îngrijire erau toată preocuparea lui. Nu mai văzusem un astfel de om. și ce se petrecea cu el, era așa de nou pentru mine, că nu-l mai slăbeam din vedere.

La-nceput, l-am luat drept vreo rudă a stăpânului. Într-adevăr, *tatăl lui* Kir Leonida, moșneagul *fără somn* și fără oboseală, „barba” Zaneto, căruia îi ziceam „*Ghizuroiul*”, venea dimineața drept la el, și, cu multă curtenie, îi dădea mâna și un „bună ziua”... la plural:

— Kalimerasas, *căpitan* Mavromati!

Apoi se așezau la cafea și se porneau pe un galimatia grecesc cu țîțiri-pîțiri din care nu înțelegeam nimic. Îmi ziceam, privindu-l cum vorbea ca un palicar:

— A fost *căpitan* de vapor... și-l cheamă Mavromari... Da' de ce-o fi scăpătat așa de rău, săracul?

În curând, însă, văzui că birtul lui Kir Leonida era plin numai și numai de „căpitani” de vapoare: „căpitan” Valsamis, „căpitan” Papas, „căpitan” Smirniotis, -căpitani și iar căpitani. Rar își dădeau mâna doi mușterii, fără să se intituleze „căpitani”. Mă miram de atâta ofițerime în locanda lui Kir Leonida, și

mă întrebam cum se face că nu vedeam și matrozi de rând. Mai târziu am înțeles că pentru a fi „căpitan” pe strada Malului, nu e nevoie să comanzi un vazpor, un remorcher, un caic, ori chiar și un șlep, ci e de ajuns să ai numai o barcă: orice grec, pe apă, e un *căpitan*.

Acești „căpitani” se cunoșteau bine între ei, știau să se stimeze, precum și să se disprețuiască. Adevărații comandanți de vapoare erau gravi, veneau rar și se închideau, ca să petreacă, în odaia prăvăliei; iar când căpitănașii dădeau peste ei și-i asaltau cu chestiuni „profesionale”, un zâmbet ironic flutura pe fețele lor arămii, bătute de vânturile mărilor. Înainte chiar de a le învăța limba și de a ști ce vorbeau, ajunsesem să le cunosc gradul și căpitănatul numai după chipul cum se purtau unii față de alții. Celor autentici, parcă le era greu și de a mai asculta când droaia de barcagii îi pisa neîncetat cu „căpitane” în sus, „căpitane” în jos.

Niciodată, însă, nu i-am văzut batjocoritori cu „căpitan” Mavromati, oricât îmi părea de ridicolă apropierea aceasta. Îi dădeau mâna, îl numeau cu cordialitate *căpitan*, și se cinsteau împreună. În momentele acelea, bătrânul se aprindea, vorbea ca de la mare la mare, ocăra, gesticula, apoi se îneca cu tușea și se așeza pe scaun. Nu știam de ce era vorba. Ochii săi negri scânteiau de mânie. Barba îi tremura. Îmi era milă de el. Și tocmai atunci, ca o strivire a propriei lor striviri, interveneau caicgii cari nu văzuseră niciodată marea și-l zeflemiseau cu cruzime. Chiar căzut în cerșetorie, „căpitan” Mavromati li se părea mai căpitan decât dâșii. El nu le da luare-aminte. Cu capul în mâini, tușea până la potolirea accesului, apoi se ridica, dârz, își potrivea șapca cu demnitate și începea să se plimbe cu mâinile dindărăt, cu fruntea sus, ca pe puntea de comandă.

Bucătarul îi da mâncarea pe care o dorea, iar tejghetarul sticluța cu vin. El mânca și bea, în colțul lui. Era o umilire, dar el n-o lua în seamă, privea afară, în stradă, în gol, ca și cum s-ar fi aflat în largul mării. Nu l-am văzut vreodată scoțând un cinci din buzunar.

Nu știam ce-i cu el.

* **

Cam la o lună de la intrare, am început să știu: „Țoapa” îl ura de moarte, și ne ațâța și pe noi împotriva lui. Zicea că e „*ochiu stăpânului*”, care-l hrănea „ca să *ne* spioneze”.

„Să *mă* spioneze?! Îmi ziceam eu. și ce să spună jupânului? Că spăl vase?

Că frec tingiri? Că pic de somn și sunt bătut?"

Vroia lașul de tejghetar să-i facă viața nesuferită și să-l gonească din prăvălie, dar nu fățiș, ci indirect, cu mâinile noastre.

Nu intrai în conjurație. De altfel, nu făcusem nici un fel de camaraderie, atât cu tejghetarul, cât și cu cei doi băieți. Pe cel dintâi, aș fi dorit „să-l umfle Dunărea", cum spuneau tovarășii mei într-o asuprire, când erau bătuți; iar cu aceștia, n-aveam ce vorbi și nu-i simpatizam, fiindcă se pârau din lingușire. Ba chiar mă pârau și pe mine, deși îmi vedeam de treabă. Vina mea era că citeam, pe furiș, jurnale și făceam fișe cu cuvinte grecești (exact aceleași fișe pe cari le reluam, douăzeci de ani mai târziu, în Elveția, învățând limba franceză!).

În după-amiezi liniștite, -când n-aveam mese și dușumele de frecat; când bâzâie musca și vinul se trezește în oale; când „Țoapa" o ștergea la „amureaza" lui și pe când colegii mei pândeau „tabacherușa" lui Mavromati ca să-i „trântească chiper în tabac", -eu îmi trânteam în căpățână noutăți voluptuoase: făceam cunoștință cu o lume descoperită odată cu ziarul zilnic pe care-l luam pentru prima oară în mâini, minunată poezie atotștiutoare care-mi spunea că există un parlament, un guvern, miniștri și deputați cari fac legi și se ceartă; că un anume Filipescu a străpuns cu sabia, în duel, pe adversarul său Lahovari; că grecii se bat cu turcii, burii cu englezii și spaniolii cu americanii; că există o „afacere Dreyfus" și că în afacerea asta un mare romancier care se chema Zola ridicase Franța în picioare. Aflam că peste tot pământul, oamenii se sinucid din mizerie și din patimi. și mai ales, aflam că nu-mi cunoșteam limba: erau sumedenii de cuvinte pe cari nu le văzusem scrise în nici o carte școlară.

Faptul acesta mă disperă: Cum se poate să nu pricep eu scrisul românesc? Ce-i de făcut? Pe cine să întreb?

Înțelegeam să-i cer lui „căpitan" Mavromati să-mi traducă, cu chiu, cu vai, cuvinte grecești; pomelnic de verbe, de substantive, de tot ce se vedea și auzea în jurul nostru, dar să-i cer să mă învețe și limba mea, asta mi se părea o rușine: el era străin, pe când eu, pământean de-abia ieșit din școală!

Și n-aveam nici o altă ființă căreia să-i pun o întrebare de acest gen. Greci sau români, toți mușteriii lui Kir Leonida mi se înfățișau ca o lume fără inimă, dornică de petrecere, indiferentă față de un copil, pe care nici nu-l lua în seamă. Lumea asta îmi era dușmană. Eram bucuros când nu venea, și nu m-aș fi supărat s-aud c-a luat-o dracu pe toată, căci nu era ochi care să vadă truda

noastră, nici suflet care să se înduioșeze de un sărman băiat de prăvălie, ținut în picioare din zori și până-n miez de noapte.

Singur „căpitan” Mavromati mă auzea uneori suspinând. Fiind blând cu el, era și el bun cu mine:

— *Te dore pițorele, more! Ah, caimeni, chind ziți stipun, ziți totu! Omini sinta una varvaria!*

Compătimirea e un mare răscolitor de suflete. Durerile ascunse ale fostului comandant de vapor treziră în mine mila și impuseră tăcere propriilor mele chinuri. Viața de spălător de vase și de geamuri, de frecător de tacâmuri, de tingiri, de mese și de dușumele; viața asta nemaipomenită care-mi interzicea să mă depărtez mai mult de zece pași de ușa crâșmei, începu să-mi devie suportabilă. Îmi întorsei ochii și bătaile inimii spre acela pe care toată lumea îl numea „edecul prăvăliei”.

Și în vreme ce camarazii mei de suferință, imitând pe tejghetar, îi puneau „poșta” pe când ațipea, îl cătrăneau cu piper, îi turnau apă în buzunare ori îl presărau cu „praf de scărpinat”, -eu, cel mai slab printre cei slabi, luam fețiș apărarea celui învins și batjocorit, îl înștiințam de toate renghiurile ce se puneau la cale împotriva lui, mă certam cu băieții și mâncam chelfăneală de la „Țoapă”.

Astfel, ne împărțirăm în două tabere adverse și inegale. Tejghetarul fu mai puțin sever cu lingușitorii lui, iar mie îmi făgădui să facă totul ca să fiu dat afară. Fusei poreclit „Cațaonul”.

Și, în loc să ne odihnim oasele, când rămâneam singuri, acumă înșiși colegii mei se țineau gata pe bătaie. Uneori chiar ne băteam.

Dar lupta e un semn de viață, dacă o primești cu plăcere. Să lupti pentru o idee, să lupti pentru un sentiment, pentru o patimă sau pentru o nebunie, dar să crezi în ceva și să lupti, asta e viața. Cine nu simte nevoia unei lupte, nu trăiește, ci vegetează.

Vegetasem și eu. La început, timp de câteva săptămâni, copleșit de golul ce se făcuse în mine prin răpirea libertății, nu mai eram în stare să cuget la altceva, decât la redobândirea acesteia. Mi-aduceam aminte de faimoasele versuri cari caracterizau pe copilul dezgustat de școală:

Nu vreau să-nvăț carte, vreau să fiu cioban Orice-o fi mai lesne, ba chiar și țigan.

Nu puteam „să fiu... țigan”, fiindcă eram român, -ori dacă vreți, *corcitură*,

ca tot „românul neaoș”, -dar în fiecare seară mă culcam cu gândul să fug a doua zi, să nu mai dau pe acasă și să trăiesc din măturatul vagoanelor cu grăunțe, să mă fac „gozorar”, ca atâția copii cari foiau prin port. În clipa însă de a pune planul în aplicare, îmi apărea figura de sfântă a aceleia care ar fi murit de întristare dacă m-ar fi văzut „gozorar”. și renunțam. și iar reveneam la ideea fugii. și din nou mă muștra cugetul.

Zbuciumul acesta, dacă ar fi continuat, m-ar fi împins cu siguranță la vreun act de disperare.

Dar iată că un ziar îmi cade în mână și-mi povestește tot felul de fapte. Setea mea de cunoștinți, bea știrile cu nesațiu. Neologismele îmi dau de furcă. În același timp, primele cuvinte grecești încep să-mi zbârnâie cu stăruință în urechi. Le pun pe hârtie. Dorința de a le rosti în fraze mă face să cat în ochii plini de depărtări ai lui „căpitan” Mavromati, „stâlpul cârciumei”.

Atunci bag de seamă că „stâlpul” acesta era o ruină, în care lovea mai ales omul cel mai nesuferit mie: tejghetarul. Revolta se aprinse în mine: „căpitanul” îmi părea un om bun, suferea în tăcere toate umilințele și era singurul meu binevoitor într-o lume de streini. Ce avea „Țoapa” cu dânsul? În ce consta „spionajul” bătrânului? Toată lumea știa că tejghetarul avea în vecinătate o amantă zisă „brutăreasa”, o leliță fără căpătâi, la care dădea fuga în orice clipă liberă.

Nu cumva se petreceau lucruri „necurate” cu femeia asta?

Mă pusei la pândă și-l surprinsei cărând la ea vinuri și rachiuri vechi, fripturi, ouă, pui de găină.

Acum l-aveam în mână! El voia să mă dea afară. Eu prinsei gust de stat. Uitai toate necazurile. Un câmp de activitate plăcută se deschidea înaintea mea: dor de răzbunare, sete de citit, prilej de a învăța o limbă streină, nevoie de a iubi un om nenorocit ca și mine.

Mă trezii ca dintr-un vis urât. Viața începu să aibă un sens. Și de o zi pe alta, aspectul cârciumii se schimbă.

* **

„Căpitan” Mavromati, ce-o fi asta: *„suspesiune”*? îi zisei într-o după-amiază, arătându-i ziarul.

— *Nu stiu more niți eo... Ma este una vivlio care stie totu limba rumunesca...*

Ce „biblie” să fie asta, care să „știe toată limba românească”, mă

gândeam eu în zilele

următoare, -când, spre marea mea uimire, „căpitanul” apare într-o dimineață cu ea sub braț și mi-o depune în mâini: -*Oriste, Panaiotachi !... Asta stie mai mult de chit un dascalos!... Citii pe copertă: Dicționar Universal al limbei române.*

Nu înțelegeai numaidecât ce puteau să însemneze cuvintele: „Dicționar Universal”; dar deschizându-l la întâmplare, simții obrajii îmbujorându-mi-se de plăcerea descoperirii: neologisme și expresiuni citite prin ziare îmi erau tălmăcite pe înțelesul meu. „Biblia” asta avea deci să-mi explice toate cuvintele acelea peste cari treceam cu amarnică întristare. Ba, -tot răsfoind volumul, văd că-mi dă și o mulțime de citate din autori ca Anton Pann, Creangă, Alecsandri, pe cari îi cunoșteam din școală.

Ne aflam singuri în prăvălie: bucătarul era la piață cu un băiat; tejghetarul și celait băiat deretecau prin hrubă; „barba” Zaneto nu venise încă, iar Kir Leonida se scula totdeauna târziu.

Luai mâna dreaptă a lui „căpitan” Mavromati și i-o sărutai cu recunoștință, apoi, beat de bucurie, incapabil să pronunț o vorbă, mă repezii în odaia de dormit și ascunsei „biblia” în rufele îngrămădite sub pernă.

De-acum încolo, *cartea sfântă* a adolescenței mele, -aceea pe care n-am mai lăsat-o din mână timp de zece ani, -avea să devie izvorul tuturor bucuriilor și al surprizelor unei vieți de copil chinuit. Ea avea să fie, nu un „dicționar”, ci o amantă a copilăriei mele, o amantă-fecioară, care-ți atinge fruntea cu mâna și îți alină durerile. Nici o oboseală, nici o maltratare, nici un gând negru, nimic n-avea să-mi mai învingă voința de a munci și suporta viața. Un om înfrânt îmi pusese în mâini o comoară: fiecare pagină cuprindea o lume de cunoștinți; fiecare cuvânt căutat îmi deschidea orizonturi nebănuite. Uitam că voiam să caut tălmăcirea unui termen; uitam că timpul îmi era măsurat; uitam de lume și de ticăloșiile ei, și alunecam de la un cuvânt la altul, de la o pagină la alta, de la o știință la altă știință, de la un univers de gânduri la alt univers de gânduri, mă îndopam în chip inconștient și nu ajungeam să mă mai satur. Chiar și vremea somnului o sacrificam, adesea, în bună parte, pe când colegii mei sforăiau, în patul lor, rupți de trudă, încovrigat sub o umbrelă deschisă, peste care mai aruncam și surtucul, ca să nu se vadă de afară licărirea lumânării ce-mi pâlpâia sub nas, citeam, citeam tot ce-mi cădea în mână, căutam în dicționar și-l ascundeam repede, ca pe un tezaur. și de câte ori n-am văzut ușa

odăiței deschizându-se ca împinsă de vijelie,

Și pe tejghetar, care mă turtea cu câte un pumn în biata umbrelă, zbierându-mi: -Dormi, fir-ai al dracului, dormi, că trebuie să muncești mâine! Nu făcea nimic! Continuam, sub trânteli și bușeli, fericit să adorm cu capul pe dicționar, ca copilul în poala mamei.

Bucuria asta nemărginită avu un efect fizic imediat: începui să mă îngraș! Corpul îmi deveni dolofan, buicile plesneau de sânge. Munceam țeapăn. Mâncam și beam țeapăn. Farfurii, tacâmuri, tingiri, mese, uși, ferestre deveniră un fel de sport; le întorceam, le răsuceam și le dădeam gata într

o clipită. Micii mei adversari, pe cari nu-i dușmăneam deloc, de altfel, nu mai putură să-mi ție piept nici la gâlceavă, nici la trântală, -ba, într-o zi, furios că „Țoapa” îmi pusese piedică din bun senin și făcuse să mă lovesc cu capul de o masă, îl plesnii în piept cu fărâșul pe care-l aveam în mână, apoi alergai la patron, mă plânsei și avui câștig de cauză. Astfel începui să dau brânci și să-mi fac loc.

Pe de altă parte, mama, văzându-mă gras și voios, fu fericită. Ea venea în fiecare duminică seara ca să-mi aducă primenelile, sta, cu îngăduința jupânului, un ceas de vorbă cu mine, și pleca. Uneori mă găsea cu o vânătaie pe obraz, provenită din loviturile barbare ale tejghetarului, și se speria, buna mamă, ca și cum aș fi fost ucis:

— Săraca-n de mine! ori te bat ăștia așa de tare?!

— Da de unde, măicuță! M-am izbit umblând fără lumânare prin beci!

Și îl luam martor pe „căpitan” Mavromati, despre care-i vorbisem cu înflăcărare. Mama știa grecește aproape ca o grecoaică și, acum în urmă, nu lipsea niciodată să cheme pe „căpitan” la întreținerile noastre, să-i mulțumească de simpatia cu care mă învăluia și să vorbească îndelung cu dânsul.

Lucru ciudat: convorbind cu mama, Mavromati se înverșuna la cuvânt, ca în momentele când sta la un pahar cu câte un comandant de vapor; părea că tot blestemă pe cineva. Intrigat și doritor să aflu, mă amestecam în vorbă:

— Ce-i cu „căpitanu”, mamă? Ce are?

— Eh, maică, ce să aibă... ia, păcate lumești! Cică a avut și el casă, gospodărie, femeie, vapor... și numai prietenii l-au adus în starea asta...

Da, more pedaki! răcnea bietul om, holbând ochii aprinși de ură; -m-a luat fumia și vaporii! m-a lasatu cu camasa, pezevenghi! Eo n-amu fosto

totouna padochioso come azi!... Doua zeți ani amu fosto capitanios peste vatoria meo!-Ah, aflightimi! gainari! mamaligari! puști! -Hrima, more, hrima!...

Se ridica, cu barba în vânt, cu șapca îndesată pe frunte, scrâșnea din măsele și se plimba cu pași repezi prin odaie până îl apuca tușea, care puneă capăt tuturor crizelor sale de mânie. Atunci mama își lua noapte bună și se retrăgea, clătînând din cap. Plecarea ei mă lăsa întotdeauna trist, dar mai ales când „căpitanul” își dezvăluia trecutu-i atât de misterios pentru mine. Îmi reluam munca și plăcerile mele intime. El își relua locul pe scaun și calvarul durerilor sale neștiute.

Și lunile treceau. Crăciunul îmi adusese o zi de libertate, -cu sarmale, piftie și caltaboși, „acasă”, „la mama”, -cu duișii negraite și cu păreri de rău, - o zi scurtă ca durata unei stele căzătoare în nopțile de vară.

„Căpitanului”, iarna îi aduse chinuri lungi ca torturile inchiziției: uși închise împotriva crivățului; prăvălie plină de tembeli și de fum; batjocuri pendelete și, -ceea ce fu mai înspăimântător, -ardei roșu ars pe plita mașinei de bucate, supliciu născocit de nemilosul tejghetar care se distra în lipsa stăpânilor, asfixiindu-ne pe toți și mai ales pe sărmanul Mavromati.

Această nouă nelegiuire avea să-i fie fatală, tejghetarului, dar nu chiar pe curând, cum aș fi dorit-o.

* **

S-ar părea lucru de necrezut ca un servitor, fie el chiar și atotputernic tejghetar, -prins cu mâța-n sac, bănuț de toată mahalaua și de stăpân, să poată teroriza pe niște copii subalterni și pe un bătrân bolnav fără ca nici una dintre victime să n-aibă curajul să-l dea în gât. și cu toate astea, așa este: o autoritate instituită, capătă o putere nemărginită în ochii celor slabi, cari o acceptă, i se supun și o îndură. Așa se explică fenomenala răbdare a popoarelor față de asupritori: nu vreo presupusă valoare morală a acestora le dă autoritatea de-a stăpâni lumea, ci lașitatea stăpânirilor.

În crășma lui Kir Leonida, lucrurile se petreceau ia fel. Stăpânul de fapt era tejghetarul, brută cojănească din specia acelor cari, în armată, ucid în bătaie pe frații lor țărani, de îndată ce s-au văzut cu un galon de fir cusut la mâneca hainei sale odioase.

Kir Leonida instalase pe vremea aceea, -tot pe strada Malului, -o fabrică de limonadă și apă gazoasă. Ceva mai sus de cârciumă meșteri zidari refăceau niște acareturi ale sale căzute în ruină. și ambele întreprinderi mergeau rău: la

fabrică mașinile funcționau defectuos, spărgeau sticlele, răneau pe mânăitori, produceau avarii și daune; la bina lucrători de adunătură și fără conducere destoinică, modificau a doua zi ceea ce construiseră în ajun. Jupânul și tatăl său, „barba” Zaneto, forfoteau toată ziua de la o halima la cealaltă. „Țoapa” trona ca un pașă peste dugheană și peste nenorocirile ei. Se afla, „mândrețea”, într-un sat fără câini, se plimba fără ciomag, fura din gros, asuprea ca să-și răzbune sclăvia seculară care-i mocnea în sânge, și aștepta ceasul mântuitor când, liberat de serviciul militar pe care-l făcea „cu schimbul” și nu-l făcea deloc, -avea să deschidă la rândul-i o cârciumă mai dihai decât a stăpânului... „slujit cu cinste timp de ani îndelungați”!...

Dar iată că uneori, tocmai când să zici „Doamne ajută”, te împiedici de un ciot și cazi cu nasul într-o baligă. Accidentul acesta urma să i se întâmple și tejghetarului, iar ciotul, două victime ale sale: „căpitan” Mavromati și eu.

Bătrânul astmatic cunoștea pe Dumitru tejghetarul din ziua când tatăl acestuia, țăran din Cotu-Lung, îl adusese de mână la Kir Leonida; îl văzuse intrând sfios și ciufut, îmbrăcat cu cojocel zdrențuit și încălțat cu opinci netăbăcite; îl dădăcise în toate treburile locandei și-l învățase grecește, limbă pe care, după doisprezece ani de dibuire, o vorbea „ca o vacă spaniolă”, cum se spune în Franța. Acest etern *Dinu Păturică* al ciocoismului universal, a urmat, din instinct, calea prototipului său, creat în chip definitiv de Nicolae Filimon: a lins mâna pe care nu putea s-o muște și s-a făcut indispensabil stăpânului, apoi a început să se ridice în două picioare, a pierdut pe drum sficiunea și umilința, și s-a așternut pe dărâmarea tuturor acelor cari păreau să-i împiedice mersul spre avere. Din binefăcător, „căpitan” Mavromati deveni, pentru el, „ochiu’ jupânului”; iar băieții cari aveau aerul să se pripășească în locandă, să-nvețe grecește și să-i surpe locșorul fură priviți ca niște rivali cari trebuiau îndepărtați înainte de a prinde rădăcini; nici unul n-a putut sta la Kir Leonida mai mult de un an. Astfel, stăpânul fii nevoit să păstreze în slujba sa pe singurul servitor „care cunoștea” vinurile, rachiurile, pe clienți, rostul prăvăliei și limba greacă, aceasta, absolut necesară cartierului.

Cu mine, pașalâcul „Țoapei” avea să fie zdruncinat din temelii.

La șase luni după intrare, grație prieteniei lui „căpitan” Mavromati, știam grecește mai bine ca tiranul nostru, fapt ce-l aruncă în turbări caraghioase. Imediat fui înconjurat de simpatia grecilor, cari-mi vorbeau numai în limba lor și cereau patronului să fie serviți numai de mine. Kir Leonida o îngădui cu

bucurie, mă scoase de la spălatul vaselor și mă trecu la chelnărit. De-acuma, adio leșie usturătoare și lături scârboase! Adio, în parte, și tu hrubă nemiloasă cu ale tale optzeci de trepte! Cu „cărarea” pe o ureche, curat îmbrăcat, și încins cu un șorț alb ca zăpada, aveam să strig ca moș Anghel: *vineee!*, dar pe grecește *amesos!erhete! oriste Kirie!* Trebuia să-mi dovedesc destoinicia la purtatul serviciurilor și să înțeleg „dintr-un cuvânt” ce mâncare și ce băutură mi se cere, să cunosc prețurile, să disting calitățile consumațiilor și să am ochii „în patru” la făcutul socotelilor. Îmi dădui toată osteneala să fiu fără pată și reușii să-mi atrag toate laudele, afară, bine-nțelese de-ale

tejghetarului, care le păstra pentru el.

Noua mea stare, ferici pe „căpitan” Mavromati ca și cum aș fi fost fiul său, iar mama avu lacrimi de bucurie.

Dar nu fu numai atât. Se spune că o nenorocire nu vine niciodată singură. Eu cred că și mulțumirile se țin uneori lanț, altfel viața n-ar mai putea fi suportată.

O crâncenă brutalitate a „Țoapei” veni să-mi modifice din nou situația și să mi-o facă aproape ideală: cei doi băieți, fiind surprinși de tejghetar pe când gustau împreună o picătură de rachiu, fură închiși de acesta în odaia prăvăliei și bătuți până la sânge. Amândoi nenorociții fugiră de îndată ce-i scăpară din mâini; -și până la găsirea altora și instruirea lor, trebuia să iau asupra-mi

o parte din munca celor plecați. Atunci cunoscui, -pe lângă truda pivniței și a ajutorului la bucătărie, -fericirea de a duce la abonați sefertașele cu mâncăruri și sticlele cu băuturi, muncă ideală atât de îndelung jinduită de mine, singura care îngăduia băiețelului-servitor să calce în stradă, în cartier, în oraș, în viața asta „de afară” pe care o doream mai aprig decât întemnițatul!

Din ocombrie și până în april, nu văzusem Calea Călărașilor decât de două ori, când fusesem trimis să cumpăr țigări, iar mândra mea Dunăre, o singură dată: la Crăciun. și eu, care eram atât de obișnuit să dau drumul privirii pe luciul ei, pe pădurea ei de sălcii, pe furnicarul ei plutitor!...

Ca să țin piept acestei nostalgii, mari binefaceri trebuie să-mi fi adus prietenia lui „căpitan” Mavromati și minunata sa „biblie”.

* **

Acum, deodată, mă trezii liber: scurtă și drămuță libertate, dar cu atât mai gustată.

Dimineața, între orele nouă și zece, trebuia să mă duc pe la abonați ca să

le prezint lista de bucate și să iau comenzile, apoi, între unsprezece și doisprezece, să port mâncărurile și băuturile. Seara, același lucru. Patru ore de hoinăreală! Patru sfinte ceasuri de visări, de beție a ochilor, a simțurilor: arbori și copaci cu muguri și păsărele; străzi măturate de vânt, udate de ploaie, pline de câini și de pisici; ferestre deschise, împănate cu ghiveciuri de mușcate, garoafe, cerelușe și busuioc creț; curți cu femei de-abia ieșite din pat, cu copii veseli, cu chiote și cu ocări. Dar mai presus de tot și de toate. Dunărea avea să-mi umple ochii și să-mi îmbete inima, cum niciodată nu știusem să văd și să simt, Dunărea veșnică a copilăriilor milenare.

Și cum slujba asta am păstrat-o în tot timpul de un an și jumătate cât am slujit la Kir Leonida, „căpitan” Mavromati avea să mă însoțească adesea în colindările mele și să-mi vorbească în limba lui despre lucruri și fapte pe cari dezgustul de-o literatură ipocrită mă oprește de-a le reda în dialoguri seci și cu pretenție de exacutate. Îi voi transpune aci gândirile așa cum îmi revin din

bezna unor amintiri doar de inimă păstrate:

„Sunt născut pe apă, și n-am crezut niciodată c-am să pot trăi și muri în altă parte decât pe apă.

Tata avea corabie în Marea Egee; își purta familia cu el; împreună cunoșteam liniștea și zbuciumul vieții de marinar.

După moartea lui, am căutat să deviu singurul stăpân al corăbiei și am reușit, dar cu prețul unor nedreptăți făcute unei surori și unui frate, ambii mai mici decât mine. Și, de!... Poate că dacă trag astăzi păcate; dacă am ajuns, la bătrânețe, să fiu batjocorit de slugi și afumat cu ardei iute, se poate să fie o răsplată a strâmbătăților mele de-atunci!... Iată de ce tac și înghit. Aș putea, oricând, să prind pe tejghetar și să-l fac să fie aruncat în pușcărie, căci a furat, nu vinuri și rachii, cum crezi tu, ci mii de lei. Dar de ce s-o fac? Cine nu fură? N-am furat eu? N-a furat Zaneto? Nu fură toată lumea? Cu două brațe, nimeni nu poate să facă o corabie, nici o fabrică de ape gazoase, chiar dacă ar munci o viață întreagă.

Și apoi, ce-aș câștiga să denunț pe un om care urmează exemplul tuturor? Pentru Kir Leonida, tot un păduchios am să rămân. El nu vrea să știe că dacă s-a trezit moștenitor de mare avere, în parte mie mi se datorește: eu l-am scos de la stăpân pe tatăl său și eu i-am dat bani ca să deschidă locandă la Brăila, unde veneam cu corabia și vedeam că e pâine de mâncat. O avere am lăsat în prăvălia lui Zaneto, eu și prietenii mei!...

Ah, prietenii!... Prietenia!... Nu-i blestem; n-o blestem. Dar de mari crime suntem capabili, tot fiind prieteni, și tot slăvind prietenia!...

.....
Eram tânăr... Ambițios... și am voit să am un *cargo-boat*, nu corabie. Un zaraf din Pireu, amic din copilărie, îmi dădu banii ce-mi lipseau, după vânzarea corăbiei, și iată-mă căpitan pe vaporul meu!...

Atunci m-am crezut stăpân pe tot pământul. Chefuri și generozitate, fanfaronadă care te face să uiți că mai ai și datorii de plătit:

— Bravo Mavromati!...

— *Zito* Mavromati!...

Na se heso Mavromati!...

Aveam o nevastă spaniolă care nu voia să se urce pe *cargo-boat*, ca mama pe corabie, și am aflat de ce: îi era mai comod să se urce în patul zarafului, prietenul meu!... Acolo nu se temea de furtună!... Ah, să nu ai niciodată prieten zaraf!...

Ne-am smuls amândoi bărbile, am amanetat vaporul, i-am plătit datoria și mi-am luat nevasta. Mai bine i-o lăsam și nu-i plăteam, căci tot a trebuit s-o pierd mai târziu, ba chiar și vaporul!...

Femeia, *more* Panagachi, e ca soarele: să nu te depărtezi prea mult de ea, dar nici să te apropii prea tare. În orice caz, nu poți să ai în același timp femeie și vapor: unul din doi te îneacă cu siguranță!...

.....
După ce-am rămas pe uscat, m-am gândit la Zaneto, pe care-l procopsisem. Am venit la Brăila. Aveam și ceva parale. I-am propus să ne facem tovarăși. Mi-a răspuns că «două săbii nu intră în aceeași teacă», dar, zicea el, «dacă vrei poți să trăiești pe lângă mine».

Am închis ochii și-am trăit pe lângă el. La început, mai credeam în viitor și în prieteni. "Mâncam cu toții la o masă, petreceam, eram stimat de colegii mei comandanți de vapoare, cari îmi făgăduiau Marea Neagră și Sfântu-Munte.

Au trecut zilele și anii. Unul după altul, au dispărut mai toți vechii prieteni, cari puteau să facă ceva pentru mine. În vremea asta, Zaneto devenea puternic. Eu slăbeam și mă îmbolnăveam. Cheltuind toate economiile, nu mai putui plăti și eu la câte-o masă mare, și vezi tu, când într-o prietenie plătește numai unul, se duce stima... și prietenia cu dânsa. Asta e o lege de la care puțini oameni se abat.

În curând ajunsei și zdrențăros. Atunci nu mai rămase nimic din mândrul Mavromati! Până și tidul meu de *căpitan* fu pus la îndoială de tinerimea veselă a prăvăliei, și luat în batjocură. Devenisem o legendă. Urmând exemplul dat, Dumitru tejghetarul îmi servea vin trezit, ori în două cu sifon, și punea copii nevinovați să-și râdă de mine.

Nu m-am plâns nimănui și nu m-am revoltat. Mi-am zis:

— Haide, căpitan Mavromati: călătorie bună! Adio *mavra matia!*...^{1*}

* **

Vară cu călduri cotropitoare, cu alergătură de cal de tramvai și cu sudori de sânge:

— Băiete! Un păhărel cu aburu pă el!

— Un cinzec de vin cu brumă pă pahar!

Și, -cu cămașa learcă de nădușeală, -haide în hruba înghețată, să satisfacem pe mușteriu și să preparăm teren tuberculozei care ne așteaptă pe la douăzeci de ani!

Și mereu înjurături și bătăi: șase băieți fură schimbați; de șase ori trebui să le iau corvada în spinare.

Cârciuma, nu era o cârciumă, ci o gheenă. Valuri de cheflii cu stomacuri de balaur. Butoi de două sute de vedre golit într-o zi și-o noapte. Zeci de pui de găină. Pârjoale, fleici, mititei, scrumbii

* Pe grecește: ochi negri, -(textual: negri-ochi)(n.a).

de Dunăre, -sute și sute.

Toamna veni: pastramă și vin nou.

Cu toamna, veni și al doilea an de slujbă. Tocmeală nouă. Fusei ridicat în grad: „ajutor de tejghetar”, două sute de lei pe an, îmbrăcămintă, o pereche de ghete, o pălărie, o zi liberă la Paște și alta la Crăciun.

Și iată și iarna a doua. Bucurii și drame.

„Țoapa”, să mă mănânce de viu, nu altceva! Nu trecea zi să nu fiu bătut.

— Ori tu ai să ieși de-aci, ori eu!... Îmi striga el neconținut.

Ba, văzând prietenia sufletească ce mă lega de „căpitan” Mavromati, îi făcea bătrânului atâtea chinuri cu ardeii ars și alte rele, încât, într-adevăr, ajunsese să-l gonească din prăvălie. Bietul om, foarte slăbit de boală, tușea afară, în ger și zăpadă, până ce se aera cârciuma de fumul otrăvicios.

Stăpânii știa, dar, ocupați cu afaceri grase în oraș, treceau cu nepăsare ori cu o observație ușoară. Ce le păsa lor? Tejghetarul era Alfa și Omega. El

conducea uzina asta pe care dâșii nici n-o mai cunoșteau.

Eram așa de disperat, că de n-ar fi fost iubirea pe care o aveam pentru bunul Mavromati, aș fi plecat, așa cum o dorea mizerabilul.

Destinul a voit să plec altfel. A voit acest destin ca plecarea mea să fie precedată de o victorie și înecată într-o înfrângere, așa cum mi-au fost apoi toate nesfârșitele mele plecări și sosiri prin lumea largă.

Într-o zi de decembrie, cu toată prudența pe care o depuneam întotdeauna, fusei surprins, de teighetar, cu dicționarul în mână. N-ar fi fost nimic, bineînțeles, dacă aș fi avut de-a face cu un om, dar cum dușmanul meu nu căuta decât pricini, o găsi pe cea de față, care se întoarse împotriva lui.

— Ce-i asta? urlă el, smulgându-mi prețiosul volum; de unde ai tu „cartea” asta nouă? Furi bani din tigheea, hoțomane!

Și nici una nici două, îmi cârpește un pumn în nas de-am căzut grămadă pe dușumea.

În clipa asta, iată și Kir Leonida, care, văzându-mă plin de sânge, se înfuriă:

— Ce-i, Dumitre, ori ești nebun? Ce înseamnă barbaria asta?

— A furat din tigheea, domnule Leonida! îndărzni să afirme bruta; uite, a cumpărat „romanu” ăsta gros;

Înăbușit de sângele care-mi curgea, nu putui să răspund pe loc, mă uitam de la unul la altul și mai ales la „căpitan”

Mavromati, care se ridicase, palid, voise să vorbească și fusese cuprins de un teribil acces de tuse.

Stăpânul respinse dicționarul pe care i-l oferea sluga odioasă și-mi ajută să mă spăl de sânge. În vremea asta, celalt repeta întruna:

— A furat bani din tigheea, da, simțisem eu de mult că el fură bani din tigheea!

— *Tu furi! Tu furi!* răușii în sfârșit să strig din toți plămânii. -Te-am prins eu cărând *sticle de vin înfundat* la „brutăreasa”!...

În fața acestei declarații categorice, Kir Leonida tresări ca mușcat de șarpe, iar teighetarul se îngălbeni ca ceara.

„Sticlele cu vin înfundat” aveau o valoare inestimabilă. Formau un stoc de vreo mie de butelii, păstrate de treizeci de ani în fundul hrubei și nu erau de vânzare, ci se întrebuintau în familie, în cazuri de boală. Stăpânii spuneau că nu le-ar da nici dacă li s-ar oferi „greutatea lor în aur”.

— Minte! minte! domnule Leonida; vrea să se scape el! Începu să zbiere „Țoapa", dezmeticindu-se.

— Vom vedea dacă minte, zise jupânul; -dar dacă nu minte, ai pățit-o, chiar dacă ați fi furat amândoi bani din tigheea. Sticlele sunt numărate. și țin la vinul ăsta mai mult ca la bani.

— Toate sticlele sunt la locul lor! făcu vinovatul, cu aer de siguranță.

— Da, zisei eu, „la locul lor", dar cincizeci dintre acelea cari sunt în rândurile de jos și întoarse cu dopul spre perete, sunt goale!... Te-am pândit între butoaie, te-am văzut cum deșertai sticla și o puneai la loc.

„Căpitan" Mavromati interveni:

— Asta eu n-o știam, dar ce știu e că Dumitru are zece mii de lei depuși la *Casa de Depuneri*. Nu cred să-i fi agonisit din lefușoara lui. -Cât despre Dicționarul băiatului, *eu* i l-am dat anul trecut.

.....
O lună mai târziu, eram stăpân-slugă pe tejghea, pe prăvălie, și pe băieți tratați cu milă de frate.

Mama era în nori; un „viitor strălucit" se deschidea înaintea mea.

Viitor de aur țara noastră are

Și prevăd prin secolii a ei... sângereare!

Bucurie pe toată lumea. Mahalaua, care n-are inimă rea, se bucură și ea:

— Să-ți trăiască, Joițo! Ce mai băiat!

* **

Da: „ce mai băiat! să-ți trăiască"! Numai atât că băiatul acesta, îndurase totul și progresase, nu ca să ajungă „Țoapă" la rândul lui, ci numai grație unui șurub care se învârtea cu măiestrie în complicata lui mașină. Într-o zi șurubul sări: „căpitan" Mavromati sucombise în odaia lui, pe o laviță cu zdrențe, singur, fără mângâierea mării, fără cuvântul cald al lui Panachi.

Ne aflam pe la sfârșitul lui februarie. În ziua înmormântării aceluia caruia îi datoram „biblia" unei vieți, ieșii să iau comanda unui abonat care nu se înțelegea cu băieții de curând intrați în slujbă. Când să mă întorc la prăvălie, iată Dunărea purtând sloiuri. Rămăsei înțepenit pe marginea râpei. Nu visam, nu gândeam, nu vedeam. Neant sufletesc. Sloiuri, cosciuge, albe depărtări.

Întârziat-am peste măsură? Trecut-au minute sau ceasuri? Nu știu. Dar ceea ce știu, ceea ce e adevărat și controlabil, e că nebunul de „barba" Zaneto, -care chiar și acum, când eram tejghetar, îmi arunca farfuria cu mititei în cap, -

veni să mă caute, furios că lipseam. Mă văzu privind în gol, se apropia tiptil și, - mai frumos decât „Țoapa”, -îmi dădu brânci în râpă pe când eu nu mai aparțineam lumii acesteia.

M-am dus de-a berbeleaca până-n vale, alunecând pe panta înzăpezită.

Dacă aş fi murit, aceeaşi treabă ar fi fost: habar n-aveam de ce se petrecuse cu mine. Dar sculându-mă teafăr, văd pe nebun urlând şi gesticulând sus pe muche:

— Ah, *Kerata!* Aşa! Laşi prăvălia!... De un ceas te caut! Vino repede, ticălosule: avem lume multă!

Nu-mi venea să-mi crez ochilor. Descinsei şorţul, îl aruncai, cât putui mai în nasul turbatului şi zisei, mai mult pentru mine:

— Oi fi având tu „lume multă”, dar nu mai ai pe căpitan Mavromati! Na-ţi şorţul! Şi rămâi sănătos cu lumea ta; eu mă duc spre a mea!

.....

Peste câteva ceasuri, urcând dealul şi trecând pe Calea Călăraşilor, văd apărând ca din pământ dricul care ducea pe prietenul meu acolo unde nu sunt zarafi, nici spaniole, nici „Țoape” şi nici prieteni buni. Vreo zece inşi plictisiţi îl petreceau.

Adio, mavra matia!

Adio, copilăria mea!

CUM AM DEBUTAT EU*

Eu aparţin acelei familii de comedianţi provinciali eroi, cari „debutează în fiecare seară... Eroii ai umilinţei şi-ai decepţiei înfruntate, cari zilnic dau piept cu viaţa, zilnic sunt nevoiţi s-o înşface de gât, să lupte cu ea şi, neputând-o învinge, o reiau zilnic de-a capo.

O ciomăgeală fără chip de îndurare sunt debuturile tuturor acelor cari nu vin pe lume târând după ei domenii, ori protecţii plătite cu vânzarea demnităţii omeneşti. Ei debutează până la moarte, aşa cum mereu o ia de-a capo, muncitorul revoltat şi resemnat al timpurilor noastre, sătul de viaţă după prima săptămână de „debut” într-o ocnă capitalistă.

Soarta acestora am avut-o şi eu, de câte ori „aruncam ancora” în vrun oraş din lumea asta fără suflet. Deosebirea însă între mine şi regula generală, e că eu am avut două feluri de debuturi, strâns înlănţuite între ele, şi că pe amândouă le-am tratat în chip deosebit: când debutam ca „hamal de la Brăila”, mi-era indiferent dacă patronul se purta obraznic cu marfa braţelor mele; ştiam

că nu din gingășie omenirea e împărțită în stăpâni și robi. Dar când „hamalul” se metamorfoza în artist (iertați-mi cuvântul supărător!), atunci când ridică prețul mărfii sale și striga: jos labelle! îngăduită fie-vă murdăria cocinei noastre sufletești, o, stăpâni, atât cât am nevoie să vă cer hrană pentru stomac! Restul, tot restul simțirilor mele, scapă puterilor voastre, nu vă mai privește, afară! netrebnici monopolizatori ai vieții.

De la început, cu un instinct care se poate dovedi istoricește, eu am făcut ca buna și mult chinuită mamă de pe meleagurile noastre -maltratată, ea și copiii ei, de un bărbat bețiv: toate insultele, toate loviturile, le-a încasat omul de rând, mama, ca să-și apere odorul zilelor sale, copilul său, arta.

Arta mea de azi poate să sfideze cu mândrie toată nemernicia unui trecut de umilinți: ea n-a fost umilită. Nici un Cazaban al vreunei spelunci „literare” nu va putea vreodată să exhibeze un manuscris al meu rămas prizonier într-un sertar de redacție, când se știe, -așa cum o mărturisește mai ales Demetrius, în răspunsul său, -cu câtă furie e bătută tinerețea de setea de notorietate. Setea asta eu n-am avut-o. N-o am nici azi, când din mai multe țări îmi vin cereri de colaborare.

* **

Când am început să scriu? Demult: din ziua când d. Petre Moiescu, - profesorul meu, fost director al școlii primare

* Răspuns la o anchetă a ziarului *Rampa*, asupra debuturilor scriitorilor noștri (n.a).

no. 3 din Brăila, -m-a învățat cu părintească dragoste să citesc deslușit și să înșir slovele cu rost.

Să-mi fie permis să aduc aci o caldă mărturie de recunoștință memoriei acestui blând apostol al învățământului nostru primar, învățământ din care m-am înfruptat și eu. (Zic: memoriei, căci, deși l-am lăsat în viață când am părăsit Brăila pentru ca să n-o mai revăd, nu cred să mai trăiască azi, fiind de atunci foarte înaintat în vârstă.) Și mărturia mea, îndrăznesc s-o ofer spre meditare umililor dascăli cari învață pe copii carte: dacă sun răuțit să termin cele patru clase primare, bunătații acestui dascăl se datorește în primul rând, apoi aceleia a mamei mele.

Am fost un copil rău și un școlar mediocru. Crescut, până la etatea de șapte ani, între unchii mei Anghel și Dumitru, la Baldovinești, brusca mea strămutare dintr-o libertate deplină între pereții ostili ai unei școli mi s-a părut

un act de dușmănie nemaipomenită. Din anul întâi, n-am mers la școală decât vreo trei luni, și, natural, am rămas repetent. Din al doilea, vreo șase și iar am căzut, sau, mai bine zis, n-am căzut deloc ci m-au trântit, căci nu m-am prezentat la nici un examen.

Plecam de-acasă regulat, dar în loc să mă duc la școală, o luam razna peste câmpii la „moș Dumitrică”. De-acolo nu mă scotea nici cu boii. Venea biata mama, duminica următoare, plângând și ruptă de trudă, să mă „ia la școală”. și răspundeam răstit că mai „bine mă duc la prins pește, ori la adunat gozuri”.

Cauza acestei răzvrătiri era severitatea profesorilor Vasiliu și Grigorescu, peste cari am dat în acești doi ani de eșec. Cum însă fiecare profesor trecea cu clasa lui mai departe, iată că în al treilea an mă simt prins de bunătatea d-lui Moisescu, care, ducându-și turma până la capăt, se întoarce dintr-a patra, la a întâia, casă ia de căpăstru un nou contingent. M-a luat și pe mine cu vorbe calde, cu muștrări părintești, și m-a dus până la capăt fără să mai rămân repetent. Din când în când, vrăjit de frumusețea bălților ori de nostalgia crâșmei lui moș Anghel, îmi mai dădeam în petec, cu toată bunătatea lui, și-o tuseam, întotdeauna găseam la dânsul iertare.

Iertate să-i fie păcatele, că mult a iubit! Lui îi datoresc scrisul și cititul, singurele materii în care am fost atunci neîntrecut. și el a știut să le vadă, căci aproape regulat îmi pune nota zece și se mândrea cu mine la toate inspecțiile școlare.

De calitățile astea de bun cititor și bun *scriitor*, au profitat mult cumetrele mahalalelor de pe vremea școlăritului meu. Câte nopți de veghe, petrecute cu „Ghenoveva” și cu haiducii, câte lacrimi sincere smulse acestor suflete simple, dar nesecate în emoție! și pe câți ibovnici certați din iubire n-au împăcat scrisorile mele, cari „*mergeau la inimă ca mămăliga cu unt*” și erau răsplătite cu „un cinci” și cu sărutări înfocate pe obrăjori! Plângea și mama de bucurie. Iată un debut precoc.

Poezii, ca tot românul, n-am făcut. Ba, să nu mint: am făcut trei și cu rost.

Prima, la 15 ani. Era o rugăciune adresată lui Dumnezeu; îi ceream să mă lase să scriu: ...

Nu îți cer să fiu vrun rege

Nici vrun mare împărat

Ci să-mi dai puțința toată

Să exprim ce-am cugetat...

Citind-o mamei, pe când călca gulere scrobite, și afirmându-i țăntoș că „așa ceva nici împăiații nu pot să facă”, ea a exclamat: -„I-auzi, domnule, ce mai băiat am eu!” și s-a întors cu spatele, ca să n-o văd că râdea ironic.

A doua poezie am făcut-o prin 1904, anul sosirii mele la București cu Mihail Kazanski, rusul enigmatic cu care am legat întâia mea prietenie eroică. Negăsind nici un stăpân, ca să „debutăm”, ne-am aciuiat în biroul de plasare al lui Gheorghe Christescu, din strada Sfinților, unde am devenit amândoi „agenți”, printre vreo alți patru, toți „ramazangii” de gigantică talie.

Fumam mucuri și ne hrăneam exclusiv cu pâine goală, o cocă neagră de zece bani, bucuroși când o aveam zilnic. Christescu era singurul care își permitea luxul unei porții de varză cu carne. Privindu-l cum mânca, scuiam pe țiment. Lupta și el greu cu viața și, dacă nu putea să ne ofere câte o porție de varză, n-a lipsit niciodată de a da unui flămând cei zece bani necesari „potolirii ramazanului”.

În ajunul acestui an nou, 1904, stam toți triști și nemâncăți. Zadarnic alergam toată ziua prin zăpadă, cot la cot cu servitori și slujnice: când ne duceam, după opt zile, să „încasăm” taxa de 5 lei, din cari 2 erau ai agentului, încasam ocările „cocoanei”, veșnic nemulțumită.

În seara aceea aveam ochii plini de bunătățile expuse prin vitrinele consumurilor, ghetetele pline de apă rece și mațele goale. Mihail, meșter în ale mizeriei, îmi suflă la ureche:

— Mă Panaite, mâine se duc cu dai-boje toți factorii și măturătorii. Dacă ne-ai ticlui tu o poezioară! Am copia-o cât mai caligrafic și ne-am duce cu ea să urăm ani mulți întru stăpânirea lumii acelora cari ne flămânzesc. și poate c-om mânca și noi mâine o varză cu carne!

Am ticluit-o cu elanul ce-ți dă perspectiva unei mâncări calde pe care o dorești de mult. Nu-mi mai amintesc decât o strofă de la mijloc: ...

Servitori și servitoare

Din birouri de plasare,

Noi, acești agenți de rând

Vă servim din când în când

A doua zi la prânz, aveam fiecare „agent” câte 3-4 leișori în buzunar; și am mâncat și noi, în ziua aia de întâi ianuarie 1904, o varză cu carne de purcel... „de-i tremura șoricul”, am băut vin de „patru bani chilul” și am fumat

„tutun adevărat", nu „lăcuste".

A treia și ultima mea poezie. Același an.

Sătul de-a avea aface cu harțagul tuturor stăpânilor, m-am hotărât să „încasez" numai pe al unuia, dar care, cel puțin, să mă hrănească; și am intrat „fecior în casă" la junele domn avocat Victor Duculescu, haiduc cu părul creț, fercheș și mândru ca un păun. (Dacă trăiește și e sănătos, îl salut aci cu franceză politeță!)

Domnul Duculescu locuia cu mama d-sale în strada Brezoianu, alături de simpla căsuță a lui

V.A. Ureche, scriitorul care mă vrăjise cu nuvela Deșcă Pintilie, publicată în *Universul literar*.

Ureche murise de curând și moartea lui mă lăsase dezolat. Tot de curând, Carol Scrob (ori Smara? cela revient au même) publicase un acrostih: Ferdinand, prințul moștenitor de atunci. Repede fui obsedat de ideea să-i fac și eu unul lui V.A. Ureche, mai ales că vecinătatea locuinței pusdi a decedatului mă impresiona adânc. Nu puteam să-l fac seara, căci mi se impunea să sting lampa și să mă culc. Așa că, cu hârtia și creionul în buzunar, îmi compuneam acrostihul pe când măturam odăile ori spălam vasele, combinând poezia cu slugăria și ferindu-mă de stăpâni.

Iată-l, atât cât îmi amintesc:

Vrednic! Fala țării noastre ai fost și vei fi, Arma-ți, pana ta din mână, în veci nu va pieri! Uită-te cum neamul nostru pe lângă tine trece Rănit, lacrimi varsă pe-a ta piatră rece. Eri erai, lucrai cu suflet, cu minte și cu pană. Cine știa c-azi nu vei fi? O, moarte, ești tirană! H..... E.....

După cum se vede: patriotism sadea. Nu eram încă socialist și-mi iubeam țara așa cum o iubesc azi, când sunt, nu socialist, ci un revoltat care ar trimete la scos cărbuni atât pe burghezi, cât și pe „socialiștii" lor de carnaval.

Cu șorțul alb după gât, deretecam prin casă, scoteam acrostihul și-l admiram, când, într-o zi îl pierd! A doua zi, în vreme ce măturam curtea cu târnul, iată că apare d-l Duculescu în pragul casei și începe, spre marea mea confuzie:

— Vrednic! Fala țării noastre ai fost și vei fii! -Băț Catinco că ți-ai frânt fusul! Ce mă, tu ești poet?!

Da, nu vă fie cu supărare, cinstiți boieri... Poet! Pe malurile Senei am fost numit „grand poète romancier", pe când la București am rămas, după cât se

pare, pentru unii numai „hamal de la Brăila”.

* **

Patru ani mai târziu, cam în primăvara lui 1908, iată că am și eu bucuria oricărui muritor când își vede slova tipărită. Era primul articol trimis unei publicații, în specie: *România muncitoare*.

Mă afluam portar de noapte la hotel Popescu, din Lacu Sărat. Titlul articolului (dacă nu mășnel): Un om cu scaun la cap. și cine credeți că era acest om cu scaun la cap pe care-l atacam? Curioasă coincidență! Era domnul Nicolae Iorga! (Atacam pe omul politic, comparsul huliganului Cuza.)

Articolul e semnat: P. Istr.

Acest debut și alte câteva articolașe în organul socialist mi-au și atras simpatia *Dimineții*. Nu mai târziu decât în anul următor, 1909, public în acest ziar o anchetă de nouă articole sub titlul general: Lipitorile porturilor. Ele au fost anunțate pe mii de afișe, între Sulina și Turnu Severin, unde numele meu sta scris cu „litere de-o șchioapă”, vorba d-lui Cazaban.

Câteva luni după publicarea lor, cade marea grevă a hamalilor de la Brăila, pe care o conduceam împreună cu Ștefan Gheorghiu, -cea mai reprezentativă figură de apostol ieșită din rândurile lucrătorilor noștri, pe care mi propun s-o așez pe primul plan într-o viitoare lucrare a mea, epopeea muncitorimii române.

Îndurerat de sfârșitul lamentabil al grevei hamalilor, scriu un lung articol și-i trimet d-lui Mille. Iată în ce chip l-a anunțat *Adevărul*, în fruntea informațiilor:

„Greva de la Brăila a căzut! Vrednicul muncitor P. Istrati ne trimete un articol scris după luptă. E un articol scris (iar „articol scris”!) cu sângele unei inimi generoase. Îl vom publica la locul de onoare în numărul de mâine”.

A doua zi a apărut pe patru coloane, toate „de onoare”, în toamna aceluiași an, după bătălia de stradă de la 19 octombrie cu poliția brătienistă și după ieșirea noastră de la Văcărești, mă afluam și eu printre „șefii” socialiști primiți de d-l Mille. Gherea era prezent și, foarte emoționat, ne-a sărutat rusește pe toți. Atunci d-l Const. Mille m-a luat de-o parte și mi-a zis: -Uite ce-i Istrati: vreau să te fac corespondentul *Dimineții* la Brăila, cu leafa celui mai bun dintre corespondenții mei. Primești?

Am primit, dar, înainte de a-mi încasa prima leafă, i-am făcut o pozna cum numai eu știam să fac în debuturile mele.

Aveam însă dreptate. Avea poate și d-l Mille. Totuși, i-o spun aci: am suferit mult sufletește de decepția pe care d-sa mi-a cauzat-o în afacerea acelui diacon satir, de la Tulcea, rămas nepedepsit.

Astfel s-a terminat „cariera” mea, de-abia începută, *la Adevărul*.

O alta mi se deschidea la *România muncitoare*, unde, doi ani mai târziu, eram numit redactor, alături de M. Gh. Bujor, blândul apostol a cărui soartă de ocnaș e una din rușinile clasei muncitoare din România, după cum o rușine e și soarta de pribeag a acestui condamnat la moarte care e Alexandru Constantinescu; după cum tot rușine e întreaga serie de procese cari se țin lanț de la înfierarea ca „excroci” a lui Ficșinescu și Banghereanu, până la repetatele condamnări urmate de achitări, -ambele deopotrivă de odioase, -ale fiului marelui C. Dobrogeanu-Gherea.

La *România muncitoare*, cariera mea nu fu de-o durată mai lungă. Am publicat, între altele, primele încercări literare: Calul lui Bălan, „Nostra famiglia”, întâi Mai și câteva foiletoane, între cari, unul despre Pégout, l-a făcut pe Gherea să-mi spună:

— E unul dintre cele mai bune foiletoane pe cari le-am citit în românește.

Dar nu după multă vreme, într-un miez de noapte, disperat de scrisul indescifrabil al lui Racovski!, ca și de beltelele cari plouau din provincie, am trântit condeiul și foarfecele și m-am dus drept la gară, unde după ce am scos un bilet pentru Paris, am rămas cu 20 de franci în buzunar.

După trei luni de hoinăreală în cetatea Luminii, mă întorceam în țară. La Ploiești, Gherea mă muștră, în vreme ce-i mâncam faimoasele sărmăluțe: - Mare derbedeu ești, mă Istrati! Tu ai talent, dar talentul nu-i de ajuns ca să-ți faci un loc în lume: mai trebuie și nițică statornicie. Nu m-am statornicit cu tot sfatul bătrânului critic. În martie 1916 părăseam țara pentru a n-o mai revedea nici până azi.

În Elveția, alte „debuturi”: răneam zăpada pe străzi, curățăm patinoarele boierilor, „plantam” stâlpi de telegraf prin câmpii. În uzina de muniții Picard Pictet, văzând cu câtă ușurință un om poate să aibă brațul retezat pe când stă de vorbă cu tine, am rupt-o la goană pe poarta fabricii de nenorociri.

Suntem în 1919, trei ani de limbă franceză.

O conferință a lui Paul Briukof, la Geneva, îmi inspiră un articolaș. Dar cum să-l scriu? Hai să-l scriu în... franțuzește, și să-l trimetem gazetei *La Feuille*. Articolul apare în pagina întâi: Tolstoïsme ou Bolchevisme? Uite mă

cum sare iepurele!

Dac-am vedea pe director?

Directorul, Jean Debrit, îmi oferă colaborarea și postul de al doilea expeditor. Accept postul și păstrez o atitudine rezervată față de colaborare, deși, aceasta, bine plătită cu linia. Semnez o scrisoare deschisă lui Barbusse, care atrage gazetei un răspuns demn și măgulitor din partea celebrului autor al lui Le Feu. Mai scriu, între altele, un foileton, semnat „Un canibal”. și tocmai când începeam să devin cineva, las toate baltă și trec în Franța: 1920.

În ziua de Paște 1921, apare în l'Humanité o nuvelă a mea: Nicolai Tziganou (tipărit din greșeală: „Tziganov”), și semnată: P.I. Delabrăila. Apoi, în momentul conferinței de la Genova, o bucată: Pour Christian Racovski, cu numele meu. Atunci văd că organul partidului comunist francez plătește nu mai puțin de 75 de franci o nuvelă. Primesc banii pentru nuvelă, deși scrisesem să nu mi-i trimeată. Plata articolului însă o vărs pe jumătate pentru înfometării ruși, iar în schimbul celeilalte jumătăți cer cărți. Directorului paginei literare, Marcel Martinet, care îmi cerea colaborarea regulată, îi răspund că nu mai trimet nimic dacă e vorba ca pe muncitori să-i coste literatura mai scump decât o costă pe burghezie.

În vremea asta aveam mâna dreaptă zdrobită și amenințată de cangrenă, muream de foame.

* **

Cu acestea, am ajuns la „marele” debut.

În mai 1922, vin de la Nisa la Paris, unde, regăsind pe Ionescu, îi arăt corespondența mea cu Romain Rolland.

Prieten din 1913, Ionescu se aprinde ca un vulcan și-mi oferă, -(se va ști într-o zi cu câte jertfe!) pensiunea pe șase luni. În acest timp scriu două volume, între care Chira pe care o purtasem ani de-a rândul în cap. Apoi îmi reiau meseria de fotograf, lăsând pe Rolland să se aprindă la rândui și să încerce, în Elveția, lansarea volumelor mele într-o "Bibliotecă Mondială", tentativă care nu izbutește din mai multe pricini. Se decide însă publicarea Chirei în revista *Europe*. Data apariției: 15 august 1923.

La această dată mă aflam la Saint-Malo, de tristă și duioasă amintire. Fotografia mergea prost. Nu mai aveam bani cu ce cumpăra furnituri, nici cu ce pleca. Nevasta plângea. Dintr-o lucrătoare croitoreasă, cu viață regulată și demnă, o transformasem într-o zlătăriță de șapte hotare, cu hainele pătate de

acizi, cu părul vâlvoi în vânt, cu brațele rănite de soare. În seara de 14 august de multă amărăciune ne-am culcat nemâncați, deși mai aveam vreo zece franci, plata odăii pe încă o noapte. Speram să fac a doua zi câțiva clienți pe malul mării și să mai lungesc agonia. Dar în ziua când douăsprezece mii de exemplare din revista *Europe* plecau să anunțe un nou nume în literatura franceză, autorul Chirei Chiralina, -dumnezeiește prefațat de Rolland pe două pagini din fruntea revistei, -se întorcea acasă doar cu 15 franci în buzunar, când întreținerea noastră, a amândorora pe

o zi costa de patru ori suma asta!

Acum era dezastru... Eu, învățat cu necazurile, mă mai țineam drept și scuipam soarta în obraz ca moș Anghel. Femeia însă nu se mai potolea din tânguiei. Dezgustat, ies în oraș să-mi vând aparatele, când, la vitrina unei librării, zăresc revista cu numele lui Rolland în frunte, urmat de al meu. Am dat patru franci și-am cumpărat-o. Și-am citit prefața lui Rolland plângând cu hohote pe meterezurile uriașe zidite de Vauban, de unde-mi venea să mă arunc în mare, ca să nu mai existe, pentru mine, nici prefete scrise de oameni mari, nici fotografie cu drame nebănuite și nici omenire nesimțitoare. ...

Ah, domnule Cazaban, care spui că am avut „noroc”! și voi, ciuperci literare, cari vă distilați veninul la Capșa și-mi contestați dreptul la viața de azi! Dacă ați ști cât mă costă literatura mea, și dacă ați avea un dram de demnitate, v-ați duce mai bine și v-ați băga la stăpân, în loc să cerșiți pomană pe la ministere, ori pe la bănci... În loc să vă îndopați pe la mesele cămătarilor-meceni cari vă oferă țigări de lux și pun spioni să noteze cam câte fură fiecare dintre voi..., -dacă nu vă aruncă direct în hârdăul bilanțurilor lor culturale -în loc să vă agățați de mâneca unei glorii care disprețuiește... mârșăvia literară și nu se dă învinsă decât atunci când o apuci de gât și o trântești la picioarele tale...

... Așa cum am făcut eu, și cum voi toți nu sunteți de talie să faceți.

* **

Dar seria debuturilor mele tot nu e sfârșită.

Țiu să mai scot în relief și activitatea mea din ultimul timp la Adevărul literar atât de aprig combătută de unii, dar care a avut un astfel de răsunet în masele populare, încât satisfacția sufletească pe care mi-a procurat-o a întrecut pe însăși cea adusă de succesul scrierilor mele în streinătate.

Am spus și o repet: în România, nu criticile sentențioase mă interesează, ci credința profundă a lumii obidite în steaua unui obidit care s-a ridicat

victorios din neantul veșnicelor înfrângeri.

Și pentru ca victoria mea să devie a tuturor, voi relua în curând acest ultim „debut” al meu.

Nisa, martie 1925

CINE E AUTORUL LUI „HAMLET”?

— În tainica și necurmata frământare a creierului uman, legi nepătrunse încă de mintea noastră au naștere la conflicte tot așa de nepătrunse. Aceeași memorie care ducea la bun sfârșit cele mai grele sarcini impuse, se răzvrătește uneori pe neașteptate și îți refuză un serviciu de nimic: un nume arhicunoscut, o idee precisă, ceva care îți „umblă prin gură”. E o rebeliune în toată regula, tiranică, chip de îndurare. Ea nu ține seamă nici de locul unde te afli, nici de situația ridicolă în care ar putea să te pună.

Și doar nu i-ai cerut să îndeplinească decât o funcție îndeplinită de mii de ori, n-ai voit să rechemi, din cutele pumnului de măduvă, decât o imagine banală ca numele pe care-l porți, un cuvânt pe care l-ai rostit ani de-a rândul.

Să vă povestesc una dintre aceste rebeliuni ale memoriei, petrecută acum vreo optsprezece ani și în împrejurările următoare: Aveam pe atunci douăzeci și trei de ani, citeam mult, călătoream neîncetat și munceam numai atât cât îmi impuneau nevoile strict necesare. Proaspăt debarcat la Damasc, alergam, cu ochii pe firme, să descopăr un nume românesc, să fac o cunoștință căreia să-i spun păsul, să aflu unde se poate munci și cam cu cine aș putea schimba o vorbă mai caldă.

Timp de două zile, alergătura îmi fii zadarnică. Bani, nu mai aveam decât vreo doi franci sau, mai bine zis *biblici*.

Începeam să mă cam cutremur. Mulți greci, nici un român. Cu turcii și cu arabii, nu mă puteam înțelege decât cu mare greutate. Hangiul meu, văzându-mă prea golăneț, îmi cerea plata dormitului înainte, treizeci de bani pentru o saltea de paie întinsă pe dușumea. Ca să nu rămân fără adăpost, suprimai strugurii, udătura ieftină care îmi ajuta de două zile să înghit lipia și mai ieftină.

A treia zi, înaintea prânzului, îmi căzură ochii pe o firmă al cărei cuprins făcu să-mi tresare inima:

SIMON HERVAN Ferblantier-couvreur*

Îmi zisei: -*ăsta e de-ai noștri!* și începui să fac „de planton” pe trotuarul din fața prăvăliei, gândindu-mă la ce se poate aștepta un vagabond când trebuie să facă cunoștința unui om pe care îl crede „de-ai noștri”. Căci, se știe

că omul care nu mai are în lume pe *ai săi* se refugiază printre acei cari devin *ai noștri* datorită largii lor umanități. Ei nu sunt numeroși, dar ce importanță are numărul? Nu numărul oamenilor de pe pământ ne dă puterea de a suporta viața, ci umanitatea acelor cari o posed.

* Tinichigiu învelitor de case (n.a).

Simon Hervan îmi dădu această putere, de îndată ce apăru în pragul dughenei sale și mă privi.

Scurt și gros, cărunt, buze cărnoase, ochi răsători, față voioasă și inundată de bunătate, burtă mare, gata să salte sub năvala unui hohot de râs omeric, el sta cu mâinile în buzunarele unor pantaloni boțiți și căzuți pe vine, se sucea cu mișcări repezi, răspundea în turcește cuiva din atelier și nu mă slăbea din ochi. Cum nu voiam să-i vorbesc în auzul altora, făceam pe nisnai, îl spionam cu coada ochiului și nădăjduiam să-l văd ieșit în stradă, dar el pierdu răbdarea și-mi strigă într-o românească neaoșă:

— Tu nu ești de pe la noi, mă?

Vorba omului bun, e completarea înfățișării lui. Vorba lui Hervan fu pentru mine confirmarea judecății ce-mi făcusem de dânsul, privindu-l.

Uitai tot necazul, trecui strada și strânsei mâna dolofană pe care mi-o întindea:

— Da, sunt „de pe la noi”!...

Și ce vânt te-a aruncat pe meleagurile astea?

— Poate același vânt care te-a aruncat și pe d-ta.

— Pe mine?!... Apăi eu sunt „jidan”, mă!

— Ce vrei să spui cu asta?

— Vreau să spun că „jidanul” *de la noi* nu e lăsat să se simtă la *el*.

— E drept. Dar, ia spune-mi: întrucât cei unsprezece mii de țărani, secerați, fără judecată, cu puști și cu tunuri românești, comandate de ofițeri români, au fost, în primăvara trecută, mai *la ei* decât d-ta?*

Fața lui Hervan se acoperi de o gravitate care, zugrăvită pe cărnuri joviale, îmi păru comică:

— Da, mă: ai și tu dreptate... Groaznice lucruri s-au săvârșit *acolo*. și fiindcă avem amândoi dreptate, hai să fumăm câte o narghilea împreună și *să-mi spui ce te doare*.

* **

Iată care e primul cuvânt al omului uman.

El nu te întreabă „*ce mai faci*”, acel oribil *ce mai faci* care există în toate limbile și de care Voltaire și-a bătut joc cu atâta vervă. Omul uman îți cere să-i spui *ce te doare*, de îndată ce a simțit că ai undeva o bubă.

Eu aveam mai multe bube, dintre cari unele le mai am și azi, căci sunt fără leac; dar aceea care mă supăra mai des pe atunci era nevoia de a-mi câștiga pâinea cât mai prompt când foamea mă întetea.

* Convorbirea de față avea loc în 1907 (n.a).

Simon Hervan mă conduse în cea mai mare cafenea a Damascului, situată în piața poștei și frecventată de toate notabilitățile orașului, ceea ce nu împiedica pe servitorii arabi sau turci să umble cu picioarele goale și în izmene, tot servind ici pe un bey, colo pe un colonel, mai încolo pe un doctor, pe un inginer sau pe un simplu meseriaș care voia să plătească zece bani un ciubuc și tot atâta o cafea. În mijlocul cafenelei, un avuz, în jurul căruia ciubuccii spălau tumbacul și preparau narghilelele. Copii de suflet ai localului, trăind din bacșiș și aspirând să devină servitori cu simbrie, forfoteau printre mese punând, unii o cădelniță cu cărbuni aprinși pentru narghilele stinse și strigând în gura mare: *ateşnaar!* (*foc-foc*, în turcește și în arăbește); alții, pahare cu apă limpede ca cristalul și răcnindu-i numele național: *moia! moia!* -în vreme ce mușteriii asurzeau lumea cu zgomotul tablelor și al convorbirilor.

Până să ne găsim loc la o masă, conducătorul meu trebui să se achite, în treacăt, de acel tribut mărinimos la care obligă o societate entuziastă pe omul iubit și stimat de dânsa: mâini de strâns, schimburi nesfârșite de salut matinal, cereri de întâlnire pentru afaceri, invitații de a lua loc la masă, crâmpie de conversații începute fără voie. Hervan vorbea, cu unul turcește, cu altul grecește, cu un al treilea arăbește, ceea ce mă convinsese că era stabilit de mult la Damasc; iar chipul cum era primit și numeroasele sale raporturi îmi dovediră că ocupa o situație în vază. Dintr-un colț al cafenelei, către care ne îndreptam, un bătrân ofițer turc îl chemă de departe, ne făcu loc la amândoi, și, strângându-i mâna îl numi, în glumă, „Simon-bei”.

Furăm serviți cu cafele și ciubuce; „Simon-bei” convorbi câtva timp cu turcul, iar după ce rămaserăm singuri, Hervan își dădu o palmă în fes, trimițându-l pe ceafă, și-mi zise, cu scânteii de aprigi amintiri în ochi:

— Vezi tu, măi băiete, cum se poartă lumea în Turchia asta disprețuită de europeni? Ofițerul pe care-l văzuși aci, e comandantul cavaleriei din Siria. Mă duc la el; vine la mine; vânam împreună. Ba, uneori, o tulim ștregărește în

căutarea unei pârhoale de porc, udată de un bun vin grecesc, bunătați oprite și de legea mea și de legea lui. Printre acei cu cari stătui de vorbă în treacăt, mulți sunt fruntași ai statului, alții, bogătași ori stăpâni de mari întreprinderi. Ei bine: fac afaceri cu ei, beau și mănânc cu ei, fumăm ciubuce și jucăm table, ne plimbăm în vâzul tuturor. Ia spune-mi, acum, mă: care conțopist de la noi catadicsește să dea mâna unui pârlit de „jidăn” tinichigiu? Ce e ovreiul, pentru oficialitatea noastră, altceva decât un obiect de dispreț, când nu e un bancher bun de jumulit? La noi, munca și cinstea, dacă vin de la un „jidăn”, sunt mai batjocorite decât lenea și parazitismul, pe când aci nimeni nu te întreabă ce ești, ci numai cine ești și cum te porți. Sunt de 25 de ani pe pământ turcesc; execut la stat și la particulari lucrări mari de tinichigerie, lucrătorii mei sunt, pe trei sferturi, streini de țara asta, și totuși, nimeni n-a venit până azi să-mi strige: *jidane!* ori să-mi spargă geamurile, ori să mă bată, așa cum am pățit în țara în care m-am născut, unde am făcut armata și unde mi-ar fi fost drag să rămân, căci, așa cum ai să vezi, la masa mea tronează și azi mămăliguța cu brânză, borșul, varza acră, mititeii, saramurica, ardeii și murăturile, și când mă gândesc la țuica noastră, aș fi în stare să plătesc o liră clondirul. Apăi bine nenisorule: O țară care împlântă în burta unui om priponul mâncărilor ei naționale, face din el cel mai bun cetățean! și atunci, omenie e aia să-l silești să-și ia tălpășița?

Simon Hervan, -tot spunând lucruri triste, cunoscute cu prisosință de mine însumi, -făcea o mutră necăjită de mare copil bosumflat. Nu descopeream în el nici un pic de ură, nici chiar revoltă, ci numai o ciudă nestăpânită, ceea ce mă făcu să zâmbesc cu amărăciune, căci sentimentul acesta blajin, observat de mine la mai toți ovreii noștri pribegi, nu e destul de puternic ca să lupte cu răul. Ciuda omului bun nu e o armă. Armă e numai ura; și ovreii-români rătăcitori, ca și cei cari îndură persecuția în țară, nu știu să urască răul, nu pot, deci, să lupte împotriva lui și, ca consecință, sunt departe de a-l birui.

Hervan, judecând greșit zâmbetul meu de compătimire și închipuindu-și că necazul lui nu e și al meu, reveni la ce mă „doare”.

— Dar poate că ție nu-ți arde în momentele astea de starea „jidănului” în țară la noi, și e drept. Ei, ia spune-mi: când ai venit la Damasc, ce lucrezi și cum stai cu punga?

Îi spusei tot, așa cum trebuie să spunem acelor cari știu să întrebe. și Simon „jidănul” știu să fie *creștin*: el mă aduse la masa lui ospitalieră, îmi găsi

o cameră omenească lângă el și îmi dădu de lucru.

* **

În mai puțin de o lună, eram om în rândul oamenilor: îi executam lucrări de vopsitorie; făceam firma negustorilor cărora el mă recomanda; aveam un mic atelier, aveam și eu lire turcești în buzunar, o odaie pe care începeam s-o îndrăgesc și un rost care nu atârna decât de mine ca să-l continui, ceea ce n-am făcut nicăieri fiindcă „așa mi-a fost scris”.

Cele șase luni petrecute la Damasc au format o epocă din cele mai plăcute ale vieții mele, și dacă concursul lui Hervan nu mi-a servit, în urmă, la nimic, asta a fost numai din cauza mea. Poate că nici din cauza mea, ci din a destinului. și ca să se vadă cât de puțin lucru îmi trebuia mie ca să-mi stric un rost și să-mi iau câmpii, voi nara aci întâmplarea care face miezul acestei povestiri: ea e și cauza smintelei produsă în mecanismul meu sufletesc, într-un moment când mă vedeam oprit de pe drumuri, când Hervan voia să bage un capital ca să-mi deschidă prăvălie, apoi să mă însoare, să mă facă „om”.

Deși Simon nu era o inteligență considerabilă, nici un creier instruit, ne legasem amândoi cu o frățască prietenie, numai grație sufletelor noastre cari se înțelegeau, ba chiar mă introdusese în cercul amicilor săi, negustori, meseriași, militari, medici, ingineri, tot oameni ca el, fără cultură, dar buni și entuziaști. Luam masa, cele mai adesea, împreună. De la cafea și ciubuc, barem, eram nedespărțiți, mai ales pe înserate, când ziua de lucru era sfârșită și când puteam filozofa ceasuri întregi în fața narghilelei și a amurgului bogat în văpăi. Turci, greci, armeni, arabi, își uita fiecare nația, trăia clipa cu intensitate, se întrecea cu îndatorirea, nimeni nu se gândea să suspecteze pe vecinul său. Convorbirile aveau loc în mai multe limbi deodată, iar subiectele erau nelimitate, afară de persoana sultanului Abdul-Hamid, pe care toți o evitau din instinct: se știa că de țar în Rusia și de padișah în Turcia, e mai bine să nu pomeniști.

Hervan vorbea cu volubilitate, povestea istorii hazlii din Argentina și din Salonic, pe unde trăise, râdea cu poftă, făcea să râdă și tutuia pe toată lumea. Mă poreclise „Maramet-Efendi”, fiindcă găseam că societatea e rău alcătuită și că trebuie îndreptată.

— Și care e *marametul d-tale* mă întrebase un turc mucalit.

De-atunci mi-a rămas numele de „domnul Maramet”. Eram iubit de toți prietenii lui Hervan, parcă aș fi fost de când lumea la Damasc; iar când lipseam

de la sindrofie, veneau sub fereastra mea, aruncau cu pietricele în geam și mă scoteau, de la lucru ori de la citit.

Într-o seară se discuta pe seama unei trupe grecești de varietăți, care înveselise societatea damaschină timp de-o săptămână și plecase în ziua aceea la Alep, lăsând regrete. Erau de față, Hervan, un spițer turc, un inginer de la căile ferate și directorul Băncei Otomane din Damasc, pentru care tocmai *scriam* vreo duzină de firme mici. Spițerul, ceva mai cult, vorbea cu mine grecește și părea cunoscător în ale teatrului. La un moment dat, el își exprimă părerea de rău că actorii dispar odată cu moartea, și că nimic din ce-au creat nu mai poate fi transmis posterității.

Voind să-i dau o replică cu *à propos*:

— *Da, zic eu, actorii sunt o rezumare, o prescurtare a timpului lor, a spus-o... a spus-o... a spus-o...*

Și mă încurc în ițele memoriei îndărătnice. Nu-mi mai aduc aminte de numele, -de sute de ori pronunțat -al autorului acestei fraze celebre. Cu ochii zgâiți la ascultători, le cer să-mi vie în ajutorul memoriei!

— ... A spus-o... frate... ăsta... ce dracu, în *Hamlet*, când eroul tragediei vorbește de actori, la sosirea comedienilor.

Simon, enervat că-l dau de rușine cu erudiția mea, se răsti:

— Ei, cine a spus-o?

— Apăi, de, cine a spus-o? Aduceți-mi și d-voastră aminte: a spus-o autorul lui *Hamlet*! Eu l-am uitat pentru moment, dar d-voastră nu știți cine e autorul lui *Hamlet*?

Hervan ridică din umeri și trage din narghilea. Ce-i pasă lui de *Hamlet*! Ceilalți, ceva mai încurcați, bolovănesc ochii la mine: spițer, inginer și director de bancă, privesc holbați și îngână unul după altul:

— Hamletâm!?

— Hamletâm!?

— Da, frate, Hamletâm! Fir-ar a dracului de nemurire dacă nu se știe la Damasc, nici de către intelectuali, cine e autorul lui *Hamlet*! *autorul* lui *Regele Lear*! *autorul* lui *Macbeth*, al lui *Otello* și al atâtor altor tragedii, englezul genial care a trăit acum trei sute de ani!

Nimeni nu știe! Se uită fiecare unul la altul. Titlurile acestor tragedii arhi-celebre nu le spun nimic!

Scos din țâțâni, mă ridic în picioare și mă plesnesc în frunte:

— Ptiu! rușine! mine e numai o neputință momentană de a-mi aminti un nume răscunoscut, dar la d-voastră e ignoranță sadea!

Și, necăjit, plec fără să-mi iau bună-seara. Hervan mă ajunse din urmă și mă dojeni:

— Ei, ai făcut-o și tu de oaie cu Hamletu tău: le-ai spus în față că sunt proști!

* **

Le-o spuseseam în față... Ba le-aș fi strigat prostia de pe turnul geamiei, la ora de rugăciune.

Închis în odaia mea, nu mă mai gândeam decât la autorul lui *Hamlet*; să-mi aduc aminte numele și să li-l trântesc a doua zi în nas! Dar cu cât mă gândeam mai înverșunat, cu atât mă pros-team mai tare. Măsurăm camera în lung și lat, bolboroseam tot soiul de nume, scriam cu tibișirul toate literile alfabetului: doar mi-o răsări în minte cuvântul exact. Nimic! Frânturi scâlciate:

— Schop... Schil...

Știam că numele începe cu S, dar când voiam să-l rostesc, se încurca și devenea Schopenhauer ori Schiller, ceea ce mă făcea să-mi fie rușine de propria-mi neputință. Mă plimbam și vorbeam singur:

— Auzi, domnule! Să te ocupi, din copilărie, cu literele universale; să-ți sacrifici viață, familie, bunăstare, pentru a le cultiva în sufletul tău; să știi, nu pe ghicite, ca o lecție la examen; ci cu precizie, cine a fost Schopenhauer, cine a fost Schiller, și totuși, să confunzi pe autorul lui *Hamlet* cu acești doi nemți!

Obosit de-atâta căutare, m-am culcat, pe la miezul nopții, îmbrăcat și încălțat, ca un om băut. Și de câte ori mă trezeam din somn, două începuturi de nume mă persecutau: „Schop... Schil...”

A doua zi, la șase dimineața, Hervan trecu, ca de obicei, să mă ia la porția noastră matinală: dulceață, cafea și narghilea, pe răcoare. Eram rău dispus, gata pe gâlceavă. El râse cu bonomie:

— Haide! Dă-l dracului de... Cum i-ai zis? Hamlet?

— Ce să-l dau dracului d-le Hervan, că-mi vine să-mi dau mai curând capul de pereți! Se poate să trec eu cu nepăsare peste un asemenea caz? Doar pentru asta trăiesc de când mă cunosc!

— Pentru Hamleți?!

Da, pentru Hamleți!

Simon începu să fluiera a pagubă:

— Și din cauza asta n-ai să mai poți să-ți vezi de treabă?

Sunt în stare...

— Apăi eu te bat, mă!...

— Ba mai bine ai face să-mi ajuți a-mi limpezi creierul. Poate că printre cunoștințele d-tale s-o găsi vreun om mai instruit să știe cine e autorul lui *Hamlet*.

— Na-ți-o bună! O să încalec acuma pe-un măgar și-o să cutreier Damascul întrebând pe turci cine e autorul lui *Hamlet*! Tu ești nebun! Și-apoi... nici nu știu cum se zice *autor* pe turcește!

— Ei bine: ai să întrebi: *cine a scris pe Hamlet*.

La cafeneaua din centru, -proaspăt stropită și măturată, -clienți matinali, încă somnoroși și puțin vorbitori, sorbeau zgomotos din cafele și trăgeau cu sete din ciubuce, unii citind jurnale, alții meditând. Orientalul cu tâlc se culcă devreme și se scoală dis-de-dimineață. La culcare e vesel, la sculare e morocănos, fiindcă sensibilitatea orientală, cheltuind multă energie în timpul zilei, se despăgubește în dauna creierului, care se pune cu greu în mișcare. (Un emir din Libani, fost demnitar la curtea lui Abdul-Hamid, mi-a spus că Sultanul Roșu semna, dimineața, sentințele de moarte fără să le examineze, pe când, seara, le discuta.)

La intrare, clientul obișnuit trimete din prag un *sabalaeurusum*, la toată cafeneaua. I se răspunde în cor, e poftit de toți, cu un *buiurum*, să ia loc, apoi, de îndată ce s-a așezat, fiecare se ridică pe jumătate, i se înclină, ducând dreapta la piept, și-i urează un: *melhavar*!

Îndeplinirăm și noi același ceremonial; Simon, cu un patos de adevărat musulman; eu, cam în silă. Mă uitam la fesuri și mă întrebam mereu care tivgă o fi cunoscând numele căutat de mine. Hervan mă trase de mânecă:

— Să nu-i întrebi acuș de *Hamlet*: turcul se scoală dimineața cu dindărătul în sus! Lasă-i să-și fumeze prima narghilea.

Ni se aduse și nouă tabietul. Sperând să mă distreze, Simon ceru un joc *de ghiulbahar*, dar mie nu-mi era capul la joc. Mă gândeam la vanitatea gloriilor pe pământul acesta materialist:

— Ah, d-le Hervan, dac-ai ști cât e de tristă pentru mine constatarea asta! Să se găsească intelectuali cari să ignoreze până și opere ca *Hamlet*.

Hervan trânti ciubucul, supărat:

— Da' mai dă-l în moașă-sa pe *Hamlet*, mă băiete, și joacă colea

ghiulbahar! Ori du-te la vo cadână să-ți descântece de Hamleți! Ei, drăcia dracului! Tu ești văpsitor; eu tinichigiu: ce tot vâri pe *Hamlet* în sărăcia noastră?

Rămăsei mofluz. Simon avea dreptate: ce cauți, tu, Hamlet, în sărăcia noastră, când spițeri, ingineri, directori de bancă habar n-au că te confunzi cu veșnicia?!

* **

Cam pe la a doua narghilea, apăru „comandantul” cavaleriei. Țanțoș, deși bătrân, cu mustața „a la Wilhelm”, cu aer de craidon, el veni drept la masa noastră: -Bună dimineața, Simon-bei!

Își făcură temenele, își ciocniră burțile, deopotrivă de considerabile, și când să se așeze, Hervan îl luă pe comandant la repezeală:

— la ascultă *bumbac*, ghiaurul ăsta a pierdut capul din cauza lui Hamlet; nu cumva știi...

Ofițerul bătu din pinteni:

— Din cauza cui a pierdut capul?!

Din cauza lui Hamlet...

— Cine e asta, Hamlet?!

— Apăi tocmai voiam să te întreb...

— Ce meserie are?...

Simon mă privi cu o mină caraghioasă, abia stăpânindu-și râsul. Părea el însuși exasperat de atâta prostie. -îi zisei, cu vădit dezgust:

— Spune-i lui Moș Teacă al Siriei că Hamlet era de „meserie” prinț al gândirii, și ar fi putut să devie „stăpân pe o mare întindere de noroi”, dacă „meseria” asta nu l-ar fi împiedecat.

Hervan dădu drumul râsului său sănătos. „Comandantul” izbucni și el, fără să știe de ce. Și pe când burțile lor săltau ca niște imenși pepeni, mă pornii și eu pe râs, ca o leșinătură, în ciuda lui Hamlet și a tuturor tragediilor geniale de pe pământ.

Apoi, retras în colțul meu și privindu-le jocul vertiginos de table în care se angajaseră, îmi reluai firul încurcat al gândurilor cari nu voiau cu nici un chip să-mi scoată, din labirintul creierului, numele creatorului lui *Hamlet*:

— Schop... Schil...

— Iepec!

— Dușeș!

O mătăhală deșirată, cu fesul pe ceafă și cu nas de elefant, trecu agale pe lângă masa noastră și se așază mai încolo, pe canapea. Bietul Hervan, care își da seama de chinul ideii mele fixe, lăasă jocul, mă luă de mână și mă trase după el până la masa noului-venit:

— Asta e doftor mare în localitate... A voiajat mult. Dacă nici el nu cunoaște numele pe care-l cauți, apoi să te ia dracu cu Hamletu tău cu tot!

Și se adresă doftorului:

— Iertare, efendi, aș vrea să te întreb ceva...

Cu plăcere!

— ... D-ta ai călătorit mult și știi multe: ai auzit poate de *Hamlet*!

Turcul holbă ochii la noi:

— Hamletă?! Nu-l cunosc, bre! Ce vrei, nu poți să cunoști pe toată lumea, oricât ai umbla!

Tinichigiul era gata s-o pornească iar pe răs, dar eu, îngrozit acum de proporția pe care o lua ignoranța intelecuală la Damasc, intervenii cum putui:

— Nu-i vorba, domnule de „lume”... *Hamlet* e o tragedie celebră, o „piesă” de teatru...

Doftorul întinse brațele, dumirit, și zise, cu o gură cât o șură:

— Aha! o „piesă” de teatru. Apăi eu nu fac „piese”... eu mă ocup de meseria mea...

Mă uitai la el, încremenit, și-mi zisei:

— Fi-ți-ar *meseria* a dracului! Mai bine-ai fi ciobotar și te-ai mai gândi și la ce se petrece pe lume!

Și părăsii cafeneaua, furios. Hervan mă urmări prin piața Poștei, ținându-se de pânțe și râzând cu lacrimi:

— Stai, mă, stai!... Hai cu mine la Valiu...

— Ce Valiu, d-le Simon! Pariez că la Damasc nu există o căpățână care să cunoască altceva decât meseria pe care-o practică. E o beznă orașul ăsta!

— Dac-am merge la directorul Poștei? Mi-e prieten... Și l-am văzut citind mereu. Poate-o fi el mai cu schepsis!

— Haidem și la directorul Poștei.

Clădirea Poștei din Damasc era un căsoi murdar, plin de gunoi și de mângălituri. Nu intrasem niciodată, europenii din Țiria uzând, toți, de poștele europene: franceză, engleză, germană, austriacă ori rusească.

Intrând acum pentru întâia oară, observai că *cutia de scrisori* era

îndopată cu hârtii, astupată.

— Ce înseamnă năzdrăvănia asta? întrebai eu, mirat.

— Înseamnă, îmi explică Hervan, că scrisorile cari se depuneau *la cutie* nu ajungeau la destinație; li se luau mărcile și se distrugea corespondența. Dacă ai nevoie să trimiți o scrisoare cu poșta turcească, o dai la ghișeu și ceri să-ți ștampileze marca sub ochii tăi.

Mă crucii ca de ucigă-l toaca:

— Și vrei d-ta ca... „directorul” unei astfel de „poști” să știe cine e autorul lui *Hamlet*?!...

Îl căutarăm, totuși, și-l găsirăm în curte; un omuleț încocârjat și jigărit, reparând piciorul stricat al unei mese de scris, hodorogită, înecată de cerneală. Văzând pe însoțitorul meu, îi întinse repede ciocanul și strigă ușurat:

— Ha! Simon! efendâm! Bine c-ai venit: ia vezi, poate că te-ai pricepe mai bine să dregi masa asta!

— Da, zise Simon, începând să bată cuie; ți-o dreg... Da, ia spune-mi: nu cumva știi tu cine-a fost Hamlet?

Pe vine, cu ciocanul în mână, Simon râdea deja de i se zgâlțâia corpul. Și văzând că turcul nu răspunde, îl privi, cu bucle umflate de râs:

— Hamlet, bre, Hamlet!... Cunoști numele ăsta?

Procopsitul de „director” ridică din umeri:

— Nu... nu-l cunosc... Dar am să vă aduc o „carte mare” unde găsești tot ce vrei.

Și plecă, tiptil ca o mătă bătută.

— Haiti!... zic eu lui Simon; să știi c-am scăpat de blestemăție: turcul s-a dus să ne aducă un dicționar *Larousse*! Acolo, într-adevăr găsești tot ce vrei. Am scăpat!

— Vezi, mă, vezi! mormâia Hervan, râzând pe deșelate; te-a scăpat „directorul” -papuc! Numai că mă tem să nu vie cu *Coranul*, în loc de *Larouss-ul* tău.

Nu era Coranul. Dar nu era nici Larousse, ci un... Anuar al Siriei și Palestinei!

— Ce să fac eu cu asta, bre! zisei; nu într-un anuar se poate găsi *Hamlet*!

Turcul mă privi îndobitocit, dădu iar din umeri și răspunse:

— Hamlet, Mamlet... *asta* știe tot, bre!

Acum Simon nu mai râdea, ci se tăvălea prin praf, ca un cal și sughița

îneecat vânat la față.

*

**

„Frământarea mea a durat mai multe săptămâni, în care timp n-am avut un ceas de odihnă. Mă degustasem de lumea care mă înconjura, de viață ticnită, de lucru bine plătit. Simon însuși nu mai îmi ținea de cald. Mă simțeam mai singur ca oricând, mai înstreinat ca niciodată.

Lume bună... Oameni amabili... Și atâta tot!

N-aveam de-ajuns. Ce e ticna fără cugetare? Ce e traiul asigurat, fără ambianța gândirii?

Cimitir... Bunătatea, ea însăși, devine anostă, fără farmecul inteligenței cultivate: pântec sătul și somn.

O sete aprigă mă cuprinse să-mi regăsesc pe prietenul Mentor, pe rusul cu creier enciclopedic, de care mă despărțisem la Cairo. Să mănânc, cu el, pâine goală, dar să vorbim despre vechimea piramidelor.

Nu mai putui să lucrez. Mă tâmpisem răscolindu-mi creierul ca să găsesc numele, atât de familiar, al autorului lui *Hamlet*. Mi se părea că aveam un cui înfipt deasupra frunței și că limba mi se întorsese pe dos.

Și în orașul acesta de două sute de mii de locuitori, nu era chip să dau peste omul care să-mi vie în ajutor. Mai ușor, deci îți vine cineva în ajutor când îi ceri o bucată de pâine, decât când ai nevoie de-o hrană intelectuală. Deplângeam pe omul de gândire, și, în cazul meu, pe geniul care ironie! - vorbise de actori cu cuvinte... eterne, căinându-le gloria lor efemeră.

Într-o dimineață din luna Ramazanului, mă duc la aceeași cafenea din piața Poștei. Eram singur și trist. Ploua. Cafeneaua aproape goală, turcii fiind în post. Cu toate astea, un tânăr turc sta la o masă, afară, la trei pași de mine, fuma ciubuc și bea cafea. Călcarea asta de lege mă minună. Îmi zisei:

— Poate n-o fi turc, deși poartă fes.

Îl observai. Mă observa și el. Atunci îndrăznii să-l întreb dacă e turc. La răspunsul lui afirmativ, îmi exprimai mirarea că înfrânge legea musulmană în văzul lumii. El mă întrebă ceva, dar neînțelegându-l începu să-mi vorbească grecește:

— Ești muncitor?

— Da, zugrav.

— Și eu sunt muncitor: metalurgist. -Cum ai vrea să postesc, când trebuie

să lucrez toată ziua? Profetul n-a mâncat în vremea asta fiindcă scria noaptea, pe răcoare, iar ziua dormea. Boierii dorm și ei ziua, fiindcă au ce să mănânce noaptea, chiar fără să lucreze. Dar eu? Ar trebui să fiu prost, ori nebun, ca să mă las mort de foame și de sete, muncind!

În fața acestui limbaj vehement, mă aprinsei:

— Ia ascultă camarade, zic eu, venind la masa lui. D-ta îmi pari un om de pe alt pământ. Spunemi, rogu-te: cunoști tragedia *Hamlet*?

— Am văzut-o de câteva ori...

— Dumneata ai văzut pe *Hamlet* de câteva ori?! și mai poți să trăiești la Damasc?!

— Proștii nu mă supără prea mult.

— Norocul d-tale. Dar îți mai aduci aminte cine e autorul lui *Hamlet*:

— Shakespeare! ...

Astfel a luat sfârșit zbuciumul care l-a făcut pe Hervan să nu-și mai poată vedea de meserie nici el din cauza lui Shakespeare. Eu însă nu mi-am regăsit liniștea. Dimpotrivă... Nemaivăzându-mi de meserie timp îndelungat, îmi pierdusem toate rosturile.

Am plecat.

De-atunci n-am mai revăzut Damascul și nici pe Simon Hervan.

Ultima comandă: o firmă pentru un magazin de mode, la care începusem să lucrez de câteva săptămâni, a rămas neterminată.

Cine-o fi completat oare fulgul de struț la pălăria de damă pe care urma s-o zugrăvesc eu?...

NEMURIRE

Acum doisprezece ani, luam vaporul *Arcadia* de la Alexandria (Egipt) ca să mă duc în Grecia. Era pe vremea războiului iralo-turc. Dardanelele se închiseseră și din cauza asta se spunea că un bun prieten al meu, grav bolnav pe unul dintre vasele românești, nu putuse să intre în țară, se prăpădea prin spitalele din Pireu ori Atena.

Pe drum, fac cunoștința unui peruvian, un mulatru cu înfățișare de sportman. Petrecea, în chip familiar, cu călătorii de la clasa întâi și a doua, făcând pe punte tot soiul de exhibițiuni gimnastice, dar sfârșea regulat cu o mică chetă, care avea mai curând o semnificație hazlie. Aparte însă, el îmi mărturisea că n-avea un ban și că voiaja fără cabină, „pe punte”, ca și mine.

Vorbeam italienește. Îl chema Domenico. De statură mijlocie, corp

splendid, față mușchiuloasă, ochi de drac. Am devenit repede prieteni și am aflat, astfel, că era profesor de atletică și pungaș de buzunare internațional. De prima meserie m-am încredințat cu ochii mei: era reală. Pe a doua mi-a afirmat-o el însuși. Era și ea reală, căci, pariind cu el că nu va putea să-mi șterpelească portofelul, mi l-a șterpelit de trei ori, în cele trei zile cât a durat călătoria. I-am acordat toată admirația mea.

— Da, făcu el, ca încheiere: sunt capabil, dar nu-mi pun libertatea în joc decât la mare ananghie. Până azi, poliția nu mă cunoaște încă!...

La Pireu, debarcând, mă întrebă ce fac, ce rost am. Îi spun: caut un prieten bolnav, poate muribund. Vreau să-i viu în ajutor.

— Frumos! exclamă el. Tu trebuie să fii un om de treabă. Și eu sunt om de treabă. Hai să căutăm împreună pe amicul tău: dacă e la aman, dau o lovitură de *maestro* și-i vârs toți banii. -Pe urmă, vom vedea. Sper să găsesc ceva angajamente pe-aci. Tu știi grecește. Eu nu știu. Poate să te utilizez...

— ... Dar să nu mă „utilizezi” la meseria a doua! fecu eu speriat

Mulatrul rânji:

— Nu fac asemenea *afaceri* decât singur... Și nici într-un caz cu ageamii ca tine!...

Timp de două zile am răscolit toate spitalurile din Pireu și Atena: nicăieri numele prietenului meu nu fu găsit înscris într-un registru. Știrea fusese, deci, un zvon. Amicul reușise să intre în țară înainte de închiderea strâmtorilor. Și cum nu aveam mijloace să continuăm investigațiunile pe aiurea, am renunțat.

Da, am renunțat, dar am rămas amanet într-o țară unde crăpau de foame înșși indigenii. Ce-i de făcut? Bani nu mai aveam aproape deloc.

Domenico, ca orice vagabond „de rasă”, era un dezechilibrat, cheltuind gologanii pe toate fleacurile și flămânzind, apoi, ca un câine.

Eram pârlți amândoi. Totuși, pe când eu umblam jerpelit, el purta o îmbrăcămintă ireproșabilă: pantaloni albi cu cută impecabilă, haină de alpaca, pălărie de pai fin, ghete frumoase.

Căutai de lucru la vopsitorie. El mă însoți hai-hui, rotind ochii după grecoaice. Gândeă, socotea, consulta jurnale și afișe, nu făceam nici o ispravă amândoi, -până când într-o zi ne pomenim că hotelierul ne dă afară fiindcă nu-i mai puteam plăti *drahma* zilnică.

Vorbind binișor grecește, mă tânguii unui barcagiu holtei, care se milostivi și ne dădu adăpost, dar a doua zi după culcare., eram plini de păduchi

mari cât orzul!... Domenico, supărat foc, se scărpină în plină stradă, în plin cheu cu trecători, dădea ochii peste cap și repeta mereu, cu pălăria pe ceafă:

— Mie nu-mi plac păduchii! Eu nu pot să-i suport!

— Ei, drace, îi spusei, parcă mie îmi plac și pot să-i suport! Da' ce să facem?

— Ce să facem?! Ei bine, eu mă duc să caut un angajament. Până voi găsi, am să dorm afară!

Și s-a dus. A plecat pe jos la Atena. Na l-am mai văzut o săptămână întreagă.

În vremea asta, eu am continuat să locuiesc la barcagiul generos, am găsit ceva de lucru și o duceam cum puteam, sperând în mai bine, -când, iată Domenico!

Era radios și nu se mai scărpină. Râzând cu șireagurile de fildeș ce-i împodobeau gura, el îmi arată două lire sterline:

— Haide!... Lasă dracului păduchii și bidineaua... Vino cu mine la Atena. O să facem „*un număr*” *compus* din noi doi și-o să câștigăm lire!...

— „Un număr”?! zic. Vrei să mă faci paiață?

Și-mi adusei aminte de zilele petrecute la Beirut și Damasc, când, tot un prieten, mă făcuse să „joc” în trupa lui de pantomimă: străluceam printr-un mutism absolut în roluri de călău, de prinț bleg, ori de cartofor șmecher. Și exclamai:

— Doamne, pe sub multe furci mă mai faci să trec!...

— Nu-i vorba de nici o „furcă”, lămuri Domenico, bățan du-mă pe umăr. Tu ai să faci pe boxorul amator și ai să mă provoci. Eu „profesionel”, am să accept sfidarea, am să te stâlcesc puțin, iar publicul o să râdă, căci publicul vine la spectacol cu râsul gata în burtă. O exhibițiune de-o jumătate de ceas pe seară! zece franci la buzunar! Și tare ești potrivit pentru acest caraghioslâc: uscățiv, prăpădit, vai de capu' tău. Ai să iei boabe de fasole în gură și-ai să-ți aduni măselele false de pe jos.

Măselele false?! Ba eram gata să mi le adun și pe cele adevărate!

Vară. Grădini. Varieteuri. Lume ca la bâlci, ca la noi, un fel de *Cărăbuș*, prostie universală.

La *Kifisia*, afară din Atena, paraua aruncată-n sus cădea pe oameni.

Între culise, haz mare pe actorii spoiți: în tricou și piele goală, sfrijit, mâini și picioare ca bețele, păr lăsat prosteste pe frunte, mă uitam la mânușile mele

de boxor fără voie și-o chemam în gând pe mama să vie să-și vadă feciorul.

Înainte de-a „ieși”, Domenico, -frumos, subjugător în ținuta sa de atlet, -mă avertiză:

— Bagă de seamă! Să te ții bine: am să te cam pălesc rău, căci patronul localului nu permite să trișăm, dar... de... zece franci pentru o jumătate de oră! Rabdă!

Ce să rabzi, domnule, că mi-au sărit ochii de la prima „pălitură”.

Publicul izbucni în râsete numai văzând pe stârpitura care provoca la box. Se făcură prezentările de către arbitru, și ne dădurăm mâna, când „profesionelul” mă făcu să răcnesc mai mult decât era convenit. Apoi, mânușile și... „haide la box”!

Haide la naiba! Mă treceau sudorile înainte de-a face cunoștință cu întâia „scatoalcă”. Ba mai trebuia să fac *eu* pe cel ce duce ofensiva. Domenico, de-abia stăpânindu-și râsul, se... păzea! Nici navea nevoie.

Și dai pe ici, dai pe dincolo, împunge-l, sări ca un cimpanzeu, asudă, până când mă pomenesc cu una la ureche de-am auzit câinii lătrând în Giurgiu, deși eram la Atena!

Căzui pe dușumea, -nu din cauză că așa ne înțelesesem între culise, ci fiindcă îmi luase piuitul. Arbitrul începu să numere secunde. Trebuia să mă scol înainte de zece secunde, termen care mă dădea învins, dar eu nu mai auzeam pe numărător. Acesta, simțind că se îngroașe gluma, rări secunde. Domenico întoarse spatele la public și-mi zise în șoaptă:

— *Scoală-te, fratelo!*

Ce să te scoli, „fratelo”, că m-ai căpiat! Se învârtea pământul cu mine ca o piatră de moară în plin vârtej.

Mă sculai, totuși, mătăhăind. Și pe când lumea râdea cu lacrimi și aplauda, eu mă gândeam la câte păcate strămoșești îmi era dat să ispășesc.

Lupta continuă. Peruvianul fu mai de treabă, -de frică să n-o rup de fugă de pe scenă, -îmi dădu timp să-mi reviu în fire, mă goni mai la dreapta, mai la stânga, dar la sfârșit își dădu în petec: îmi arse un ghiont sub bărbie de-mi sări toată fasolea din gură.

Năuc de durere, am dat buzna spre culise. Cortina cădea. Ropotul de aplauze le auzeam ca prin vis. Ne-au rechemat, au urlat, și-au rupt palmele...

N-am voit să mai știu de nimic.

Îmbrăcându-ne, Domenico se scuza:

— *De, fratello*, eu îmi fac meseria.

Lăsați-mă nene în pace cu „meseria” voastră cu tot.

A doua zi la hotel, eram prăpădit. Mă dureau coastele, îmi huia capul. Dinții îmi erau strepeziți. Nu mai puteam mușca din pâine.

Îmi făcui catrafusele să plec:

— Mă duc la vopsitoria mea, zisei lui Domenico.

— Stăi! făcu el. -Am în buzunar propunerea unei societăți de gimnastică. Îmi cere să dau elevilor lecții de luptă. Accept. Tu ai să-mi servești de tălmăci. Și-o să trăim.

Bine. S-o trăim și p-asta.

Am trăit, în adevăr, câteva zile vrednice de-un vagabond ca mine.

În plin aer, pe solul amenajat al unui stadion deschis, veneau grecii unul după altul să învețe cum să-și rupă oasele. Tineri de toate condițiile, de la cei mai bogați, până la lucrătorii deșelați de munca zilei.

Domenico n-avea să lupte, ci să arate cum trebuie dusă lupta. Așa fiind, el îi lua pe rând, fiecare timp de cinci minute, îi sucea, îi bușea, îi punea să lupte între ei și le dădea explicații pe cari le traduceam grecilor, iar chestiunile acestora le comunicam profesorului mulatru, care răspundea.

Dar nu despre fleacurile astea vreau să vorbesc aci.

* **

Se afla, printre membrii acestei societăți, un elev care era mai în etate decât toți, un anume Haralambe, om de vreo treizeci de ani, mustăcios, slăbănog, cu atitudini ridicole și figură de apostol. Sta deoparte, tăcut, urmărea luptele cu atenție încordată și fuma neîncetat. Peruvianul meu nu putea să-l „digereze”; parcă ar fi avut „păr de lup”. Și de câte ori îi venea rândul să fie „instruit”, îl trântea de-i suna tărtăcuța.

Bietul Haralambe răbdă ce răbdă, apoi se plânse directorului școalei. Acesta îmi spuse să atrag luarea-aminte a profesorului că el „e plătit ca să dea lecții, nu să bușească pe oameni de pământ”.

Domenico râdea înfundat:

— Ce lecții, bre! ăsta-i bun să păzească oile, nu să ia lecții de luptă la treizeci de ani. Luptă-i lipsește?!

Cam eram și eu de părerea asta, dar vedeam mai departe decât amicul meu. Fața aceea lunguiață, gravă, de sfânt, sinceritatea cu care se trudea să-nvețe, stoicismul cu care îndura nedreptatea. .. Nu, îmi ziceam, ceva se

ascunde sub pielea ăstuia.

Și într-adevăr, ceva se ascundea... Ceva frumos... Sau, mai curând...

Dar vă las mai bine să judecați singuri.

Într-o seară, mă despart de Domenico, pândesc plecarea elevilor și mă iau după Haralambe.

La un colț de stradă, îl acostez:

— Vrei să bem o cafea împreună, Kir Haralambe?

El, deși tot așa de sărăcăcios îmbrăcat ca și mine, avu o clipă de-ndoială care mă jigni. Deveni și mai grav, se ținu drept ca un stâlp și-mi căută în ochi cu severitate. Înfruntai privirea și-i surâsei prietenește, oferindu-i doi ochi cinstiți ca să descopere în ei ce-o putea. Știam eu doar ce lighioane sălbatece sunt toți acei cari și-au făcut o lume a lor.

— Să bem... zise el, domol.

Iar când furăm în fața cafelelor!

— Ce nevoie aveai să bei cafeaua cu mine?...

— Așa... D-ta n-ai niciodată asemenea nevoi?...

Păru încurcat:

— Le aveam altădată...

— Eu le mai am și acum. -E rău?...

Rău... bine... treaba d-tale; dar ce foloase tragi?

— Mă interesează unii oameni...

— Prost interes: oamenii sunt toți la fel.

— Nu-i adevărat! oamenii nu sunt toți la fel!... zisei eu cu aprindere.

— A?! făcu el, mirat.

Și holbă niște ochi mari la mine. Apoi adăogă, cam peste umăr

— Nu sunt toți la fel?! Ei bine, dacă e așa, spune prietenului d-tale, profesorul, că e un măgar!

Cu aceste cuvinte, se ridică, îmi strânse mâna și plecă.

Rămăsei foarte turburat de apostrofa asta neașteptată. Nu-i comunicai nimic lui Domenico, dar îl rugai să fie mai uman cu Haralambe, insinuând că directorul ar putea să se supere, și atunci iar dăm peste păduchi.

Din umanitate ori de frică, peruvianul fu bun, la ședința următoare, explică cu seriozitate și chiar întârzie, cu persecutatul său, mai mult decât era obligat. Haralambe părea mișcat, în taină, îmi spuse să-l însoțesc acasă la el, în seara aceea. Asta voiam și eu.

Mă dusei.

Într-o odaie mare, plină de colb, -mobile schiloade, cărți, vrafuri de manuscrise, statuete, tingiri și farfurii murdare, boarfe de tot felul zăceau claie peste grămadă.

— Nu căta la dezordinea asta..., îmi zise el cu un aer de om blazat. -N-am femeie și nici chef să fac orânduială. Am altele în cap...

Mă rugă politicos să iau loc, scoase o mașină de spirt și „răsuci” cu îndemânare două cafele, pe cari le vărsă în niște feligeane pe jumătate spălate.

— N-am apă îndeajuns, se scuză el, dar poți să bei fără teamă: nu-s bolnav.

Apoi, nici una nici două, se așeză pe scaun, trase din țigare și-mi trânti, așa, din bun senin, cam cele ce urmează:

— Da... Oamenii nu-s la fel... Unii sunt măgari: se mulțumesc cu *materia*. Eu nu sunt dintre aceștia. Pe mine mă preocupă *psihicul*.

Adică cum? Să trăiești ca o vită și să dispari fără să lași o urmă? Asta nu se poate! Asta e mai rău decât dacă n-ai fi existat niciodată. Existența e *urma-*, dovada că ai avut un suflet. Omul care nu poate să facă *dovada* asta e un animal.

Iată de ce am încercat să fac totul pentru ca să las o *urmă*, dar nu știu dacă am reușit. Cei cari nu mă iau în seamă, mă cred nebun. Și d-ta vezi bine că-s teafăr.

Am să ți-o probez, citindu-ți o piesă a mea, una scurtă, o dramă în două acte.

Luă un vraf de hârtie și începu. Și sfârși. Dar eu n-am înțeles aproape nimic, dat fiind că limba grecească *literară* n-o pricep.

Tot ce-am înțeles, vreme de două ceasuri, e că cititul era distins, nuanțele variate, mimica bogată. Un actor dramatic.

Se înnoptase. Nu-mi ceru să-mi dau părerea.

— Stai să mâncăm.

Scoase pâine, măslina și salată, toate într-o stare de curățenie îndoielnică.

Înădușise. Își desfăcu cămașa la gât; și pe când mânca, mă uitam cum pielea i se plimba pe umerii grumajilor, străvezie ca un pergament. Privirea o avea pierdută în obscuritatea camerei. Hrana părea să-i fie o corvoadă. Visa mereu:

— Asta e numai o parte din ce-am făcut... Ai să mai vezi și altceva, dacă te interesează. Am scris o disertație asupra acusticii teatrelor antice în plin aer. Vino mâine să ne plimbăm pe la Acropole.

M-am prezentat a doua zi la ora fixată. Din nefericire pentru mine, iar nu înțelesei mare lucru: explicațiile lui erudite păreau a fi o citire din elineasca veche.

Îmi arată placa comemorativă fixată de Tocilescu, cu prilejul vizitei studenților români. Îmi vorbi de deosebirea între coloanele dorice și ionice; explică ce formă a avut cutare bucată care lipsea la un monument; descrise cu amănunțime obiectele aflate în muzeul de pe Acropole. Apoi, la poalele muntelui, -plimbându-ne prin ruinele teatrului Dionysos și tălmăcindu-mi câteva din sutele de nume săpate pe speteaza fotoliilor de marmoră îngălbenită, -ajunse la acustică, îmi arată o cavitate enormă practică în subsolul teatrului, răcni în aer și-mi spuse să pun urechea la gaura de la picioarele noastre. Timp de un ceas îmi vorbi numai de teatru antic și de tehnica acusticii lui.

Mă întrebam: nu vede el că nu-l pricep? Nu vedea. El nu vorbea pentru mine, ci pentru nevoile *psihicului său*.

Ne-am despărțit la prânz, fără să știu de ce. La ora două trebuia să vizităm templul lui Theseu și pretinsa închisoare a lui Socrate.

Pe-acolo, altă poliloghie, care mi-a făcut capul călindar și nu m-a învățat aproape nimic, căci sunt un necioplit.

Acum eram curios să știu ce naiba a împins pe omul acesta la luptă și la atletism, ce raport era între filozofie și bușeală pe de pomană.

În seara aceleiași zile, acasă la el, Haralambe scoase o vioară și mă asurzi cu sânguință. Eram nemângâiat.

— Toate astea-s bune, făcu el, obosit, dar nu-s pricepute. Artele, filozofia sunt create de oameni mari și oferite măgarilor ca să le guste. E greu... Din cauza asta, m-am decis să deviu adet, arta *plasticei vivante*, „higienă a frumuseții corporale”. E pe înțelesul tuturor.

Am fost bun gimnast și sunt vânjos. Dacă reușesc să ies întâiul la un joc olimpic, societatea noastră îmi va face un bust, după moartea mea. E și asta o *urmă*, o dovadă c-ai avut suflet. ..., un fel de nemurire.

Și își șterse fruntea de sudoare.

* **

Câteva zile mai târziu, la o ședință de lupte, Domenico se certă cu directorul, fu cât pe-aci să se ia de beregată cu grecii, -și așa ne văzurăm din nou fără pâine.

Atunci îi spusei care era focul ce mistuia pe Haralambe: *Nemurirea*.

Profesorul de nemurire ridică umerii. N-avea chef de vorbă:

— Nemurirea ar fi bună, zise el, dacă n-ar exista păduchii!...

Două zile fu încruntat. A treia zi, dis-de-dimineată, se deșteptă înaintea mea, fapt neobișnuit. Era negru-verde la față. Se îmbracă mașinalicește, fumând țigare peste țigare.

Apoi începu să se scotocească prin toate buzunarele. Scotea bilete, scrisori, petece de hârtie, și le rupea. Dintr-un carnet smulse mai multe file. Pe alocurea, mângălea nu știu ce. În fine, vorbi:

— Vezi tu aste două degete? făcu el, punându-mi sub nas arătătorul și mijlociul de la mâna dreaptă, -le vezi?...

— Le văd.

— Ei bine: iar a sosit unul din acele momente de ananghie, când va trebui să-mi pun libertatea în joc ca să ies din încurcătură! Voi cere azi, acestor două degete, artă!... Genialitate!... Le voi cere să se introducă pe nesimțite într-un buzunar bine păzit și să mă scoată din mizerie. Știi tu ce înseamnă asta?

Domenico mă privea cu ochi sângeroși.

— Da..., îngânai eu. Trebuie să fie teribil...

El îmi silabisi cuvintele:

— Tre-bu-ie să fi-e te-ri-bil... -Nu teribil, -mortal!... Nu e teama, nu e riscul, nu primejdia... Inima și răsuflarea se opresc, sângele devine otravă!...

În clipa când le introduc într-un buzunar, eu simt aceste două degete arzând în focul infernului!

Domenico trebuie să fure... Și furtul lui nu e ocrotit de legi, ca al bogătașilor.

Retrăgându-se doi pași, el își trânti un pumn în piept:

— Eu sunt mai artist, eu am mai mult geniu decât rufianii cari fac „artă” de repaos!

Arta mea, -o bătălie!

Se opri. Așezat pe un scaun, în mijlocul casei, cu coatele sprijinite pe genunchi, părea că luptă să-și reia calmul.

Apoi, cu glas potolit:

— Mă duc să mă plimb cu trenul între Atena și Pireu... Am să încerc o lovitură. Dar numai în condiții prielnice.

Sunt mulți turiști cari umblu cu capul în lună. Dacă răușesc, ai să mă vezi, -dacă nu, să știi că sunt prins, pentru întâia oară în *cariera* mea...

În dimineața următoare, apăru ca o vijelie, îmi aruncă cincizeci de *drahme*, mă sărută, și, -în clipa de a se face nevăzut, -îmi zise:

— Te las!...

Haralambe al tău caută nemurirea... *după viață*. Nu asta e nemurirea mea!

MORAVURI LITERARO-GAZETĂREȘTI

Adevărul de altădată știa să apere pe toată lumea, și mai ales știa să se apere pe el. Erau alte vremuri, alți oameni la cârma lui.

Adevărul din zilele acestea și oamenii lui de azi, nu numai că nu pot să apere pe alții, dar chiar când e vorba de propriul lor proces, nu mai sunt în stare să-l susție. Iar când apare un gardist în redacția din strada Sărindar, redactorii și directorii *fac în „pantaloni”*: ne-o spune d. Mille, -și cu câtă durere trebuie s-o spuie dânsul!

De prăbușirea asta m-am convins încă din ziua când, la răcnetul de ciomăgeală: Pe ei!, scos de părintele ciomăgașilor români, *Adevărul*, direct vizat, a tăcut mârcă, iar eu, tot atât de bine luat la țintă, a trebuit să mă apăr și să fiu apărat în coloanele *Aurorei* și chiar în ale *Îndreptărei*.

Dacă îmi mai trebuia vreo dovadă în sprijinul acestei convingeri, ea avea să-mi fie servită de

d. Liviu Rebreanu: *Mișcarea literară* de la 9 mai, într-o „efemeridă” neiscălită, ia apărarea fostului *Adevăr*, în articolul intitulat: D. Panait Istrati, „*Adevărul*” și altele. Da, „și... *altele*”! Aceste „altele”, mult mai interesante decât *Adevărul* și decât mine, d.

Rebreanu le atinge cu un fulg de lebădă. Cred să-i vin în ajutor, atingându-le eu cu toroipanul.

D. Rebreanu, directorul *Mișcărei literare*, sare deci să apere *Adevărul*. Împotriva cui? Cine-l atacă?

Apăi, cine: iaca, eu, Panait Istrati! Eu, care am „insultat pe scriitorii români în viață, pe Eminescu, pe criticii cari n-au leșinat de admirații, apoi pe d. Iorga și în sfârșit întreaga țară românească nerecunoscătoare”...

Singur *Adevărul* rămăsese neinsultat:

„În ultimul moment, d. Panait Istrati a observat că-i mai rămăsese să ocărască pe cineva în România: «Adevărul». Ceea ce s-a grăbit să facă în «Facla» bunului său tovarăș de idei N.D. Cocea. " Nu l-am insultat deci; l-am „ocărât" pe Adevărul. Poate însă că nici nu l-am „ocărât". În tot cazul, i-am spus că e o lipsă de bună-cuviință elementară, ba chiar și o abatere de la datorie, să nu trimiteți unui autor lucrarea pe care i-ai tradus-o și tipărit, ca să se încredințeze și el cam în ce chip ai făcut-o.

Și, -vedeți d-voastră? -după cât se pare, nu-mi era permis să cer așa ceva, căci, spune d. Rebreanu:

„Cine nu-și aduce aminte gălăgia ce o făcuse «Adevărul», acum vreun an, în jurul domnului Panait Istrati"? Mă „plimbam":

„...pe toate coloanele ziarului popular; orice notiță anodină din orice ziar francez se tipărea în «Adevărul» cu literele cele mai groase, spre a dovedi lumii românești capitularea mării critici în fața scriitorului proletar; câteva numere consecutive ale «Adevărului literar» demonstau, prin studiul ad-hoc al d-lui Sanielevici, că în cărțile pseudo-franceze ale d-lui Panait Istrati culminează geniul literar românesc... "

Să zicem c-așa a fost. Dar de ce? Fiindcă:

„Pe-atunci director al «Adevărului» era d. Rosenthal", ne spune d. Rebreanu.

Foarte bine. Să fie sănătos d. Rosenthal. Dar ce-are a face coada măgarului cu barba mitropolitului? Ce legătură este între cunoscutul critic d. Sanielevici, d-nii redactori ai Adevărului, ridicarea mea în cer de către toți aceștia laolaltă, și... d. Rosenthal? Unde e legătura ?!

Adică cum vine vorba, d-le Rebreanu? Vrei oare să spui că toți acești „gendelettres", plus eruditul critic Sanielevici, nu sunt, nu erau decât niște sfori în mâinile d-lui Rosenthal?! Vrei oare să spui că d-nii Iosif Nădejde, Brănișteanu, Dem. Teodorescu, -cari semnav articolele, -precum și alții cari nu le semnav, - nu erau, toți acești condeieri, decât niște valeți, niște cățeluși, cari făceau sluj la ordinele directorului lor?

Cum? D. Rosenthal a dictat d-lui Sanielevici cunoscutul studiu? Tot d. Rosenthal a umblat cu bețișorul printre mese, a ciocănit tigvele aplecate pe hârtie, și a suflat cu diapazonul, dând notă unei armate de „plumtifi" cu ifos și pretenție la directorat?

Așadar, nu făceau din proprie convingere, tot ce făceau, tot ce credeau,

tot ce spuneau că cred și gândesc, aceste sfârleze, aceste giruiete, aceste maimuțe ale jurnalismului românesc, acești panglicari ai ideilor și simțirilor, pe cari ni-i demaschezi acum?

Apăi, bine d-le Rebreanu: oameni sunt ăștia?

Și d-ta zici că-i aperi împotriva mea când mi-i dai astfel în gât pe toți și le atribui o atare lașitate profesională? Frumoasă apărare: ca funia pe spânzurat!

* **

Dar, mai zici d-ta, d-le Rebreanu: „S-a întâmplat însă că d. Rosenthal a plecat de la «Adevărul». Osanalele d-lui Istrati au continuat totuși”.

I-auzi d-le? și eu care habar n-aveam! Când s-a petrecut acest eveniment? Ar putea *Mișcarea literară* să-mi citeze câteva din aceste „osanale"... postume? O fi vorba de *panaceul* de „notițe anodine" publicat în *Adevărul literar* după plecarea d-lui Rosenthal? Se poate: „directorul" era încă la București și umbra lui tot mai teroriza pe noii stăpâni ai foilor moștenite.

O mai fi vorba de articolul *Panaît Istrati și Femeia*, al d-nei Casvan-Pas, *strecurat în Dimineața* de prin ianuarie-februarie, -și a cărei apariție a făcut pe unul dintre numeroșii stăpâni de azi ai *Adevărului* să poruncească:

— Articolul ăsta să fie ultimul în care să se mai vorbească *aci* de Panaît Istrati!

Sau poate o fi făcând d. Rebreanu aluzie la „nota anodină" dintr-un număr mai recent al *Cuvântului liber*, -(altă publicație cu condeieri terorizați de d. Rosenthal!?) -unde un plumitif *anonim* își râdea de ceea ce nu putea să priceapă, după ce, nu cu mult în urmă, „leșinase" și el „de admirații", -vorba d-lui Rebreanu.

Astea sunt toate „osanalele" cari au „continuat totuși".

Dar nu știe d. Rebreanu că de la plecarea d-lui Rosenthal și până azi, eu am scos la Paris volumul *Oncle Anghel* și am publicat în *Europe* fragmentul din *Haiducii*, intitulat *Spilca le Moine*?

Și, -în noianul de recenzii făcute cărților și revistelor pariziene, -nu era un prilej, pentru *Adevărul* să... *osanalizeze* lucrările aceluia care, -după cum spune *Mișcarea literară*, -era „geniul literar românesc" de pe malurile Senei?

Și n-ar fi avut *nevoie Adevărul* să caute „notițe anodine", căci i se ofereau adevărate osanale în coloanele presei franceze. De ce n-a „continuat totuși"? De ce s-a mărginit, -dintr-un rest de pudoare față de cei „*cincisprezece mii de cititori noi* pe cari îmi declara d. Sanielevici că i-a adus studiul său despre mine

Adevărului literar -de ce s-a mărginit doar să spuie că am obținut un premiu la Paris și altul la Geneva? -„notițe anodine" pe cari ar fi putut cititorul să le găsească în orice ziar.

De ce?

Nu știi! Poate că n-o știe nici d. Rebreanu.

Unde sunt deci „osanele"? Nu numai că ele n-au „continuat totuși", dar eu aș putea să-l informez pe d. Rebreanu că singură anunțarea apropiatei apariții a volumului meu *Trecut și Viitor* era gata să nu se poată obține în coloanele *Adevărului* nici cu plată!...

Asta n-o știe d. Rebreanu; n-o știu nici cititorii, nici prietenii, cari, poate, mă mai caută încă și azi prin *coloanele Adevărului*.

Și dacă e așa, -dacă cei cari la porunca directorului Rosenthal îmi cântau ieri osane, au amuțit astăzi -(la a cui poruncă?) -dacă într-adevăr e așa, atunci unde e „meritul"?

Căci d. Rebreanu spune: „«Adevărul» n-o fi fără cusururi, totuși, în comparație cu celelalte gazete românești, e relativ cea mai accesibilă preocupărilor culturale".

„Acest merit (!!) considerabil (!!) trebuie să răscumpere, barem în ochii literaților, toate greșelile".

(Ah, *Adevărul* are „cusururi", are „greșeli"! N-o fi având și altele"?)

„Cu atât mai mult în ochii d-lui Panait Istrati, de dragul căruia «Adevărul» și-a înstrăinat simpatiile unor scriitori români veritabili".

Dar...

"Recunoștința chiar pentru un scriitor talentat ca d. Panait Istrati nu e o rușine prea gravă"...

Despre simpatiile „scriitorilor români veritabili", pe cari *Adevărul*, pare-se, încearcă să le... răscumpere, despre astea nu vom vorbi deocamdată. Despre „rușini grave" și... altele vom vorbi însă numaidecât, și vom servi cititorilor din berechet.

Recunoștință însă, dragă d-le Rebreanu, „pentru un scriitor talentat ca d. Istrati" și „pentru un om care știe să îndatoreze și să fie îndatorat, - „recunoștința", așa cum o înțelegi d-ta, e o meteahnă, un păcat; n-am avut-o și nu voi avea-o niciodată, față de oricine ar fi și cu atât mai puțin față de *Adevărul*.

Nu vorbesc numai de *Adevărul* de acum și de directorii lui de azi, cari, -

vorba d-lui Mille „*fac în pantaloni*” când se pomenesc cu un gardist în redacție. Merg cu ingratitudinea până a îngloba în nerecunoștința mea chiar *Adevărul* de ieri și pe fostul său director d. Rosenthal..., care n-avea obiceiul să „*facă în pantaloni*” nici atunci când, pentru a apăra pe alții, știa să înfrunte lovitura mișelească, -venită pe la spate -a eroilor fascisto-naționaliști.

Acest Rosenthal, pentru a-mi obține colaborarea, a procedat, nu cu lingușiri, nu cu promisiuni, nu oferindu-mi cerul și pământul: *el m-a reclamat ca pe un drept al său*; m-a luat cu furca: pe sus!

Acest Rosenthal era o forță, e un temperament, un pachet de nervi, un creier care va rămâne neobosit până în ziua când vreo altă lovitură mișelească-patriotică îl va împrăștia pe masa de scris, ori pe pavajul unei străzi rău luminate noaptea.

El nu mi-a cerut să-l îndatorez și nu s-a oferit să mă îndatoreze. Îndatoratul care se curbează sub greutatea recunoștinței, îi repugnă atât lui, cât și mie.

El mi-a vorbit de luptă, nu de procopsire, nu de mărire.

La Nisa, pe *Promenade des Anglais*, când de-abia se ridica de sub fierul asasinului, am avut prilejul să-l văd de aproape. Nu-l cunoșteam decât așa cum toți „cei” de la fosta *România muncitoare* cunoșteau pe „cei” de la fost *Adevărul*.

Dar într-o zi, iată că se apropie de fotografii proaspăt *devenit scriitor*. Îmi vorbește fețiș. Îmi povestește crâncena luptă ce se duce la noi: muncitorimea învinsă, toată lumea obijduită, călcată în picioare; curente nesănătoase, otravă pretutindeni..., lipsă de oameni!... Îmi cere să intru în rând:

— Tu ești un muncitor, ca și mine. Tu ești un luptător. Locul tău e lângă mine.

Frumos loc, îmi ziceam, privindu-i groaznică cicatrice. Îi spun:

— Să mă gândesc...

Și tot gândindu-mă, am avut prilejul să-l văd, să-l cunosc mai bine.

Auzisem și eu, mai de mult, despre unica, despre proverbiala lui putere de muncă și inițiativă: aflasem și eu, -chiar din gura adversarilor săi, -de extraordinarele aptitudini gazetărești ale lui Rosenthal. Acum mi-a fost dat să-l văd cu ochii mei conducând de acolo, de la Nisa, de la amarnică distanță, ceata de grăsuni și de obezi pe cari îi credea „prieteni” și „colaboratori”, dar cari profitau de lipsa lui, ca să-l sape la rădăcină, îl vedeam la fiecare ceas din zi și

până noaptea târziu, răsfoind zeci de jurnale, reviste, cărți, scoțând cupiuri, urmărind de aproape toate evenimentele din țară și din străinătate, scriind neîncetat scrisori, trimițând mereu telegrame peste telegrame, indicând, zi cu zi, fiecăruia, munca și felul cum trebuie dusă lupta, ferindu-i de atacuri pe cari numai el le prevedea și ținând piept unei lumi de dușmani, ca și cum ar fi fost acolo, printre ei, în mijlocul redacției.

Atunci m-am convins ce fel de muncitor și ce fel de luptător e Rosenthal.

Atunci numai am înțeles sensul cuvintelor d-lui Dem. Theodorescu din articolul său *Directorul* (citez din memorie): „În fiecare coloană, în fiecare articol, în fiecare rând al nostru, vibrează sufletul și grăiește mintea lui Rosenthal..

Cât vibra acest suflet și cum grăia această minte, aveam s-o știu apoi și mai bine prin mine însumi, când, -la Masevaux, anul trecut, și mai ales la Nisa și la Paris, anul acesta, -am putut să-i apreciez prodigioasa facultate de a vedea totul, de a reține totul și de a ști să îndeplinească idei și evenimente cu iuțeala și preciziunea unui război de țesut.

Dar nu numai eu am avut prilejul să-i apreciez aceste facultăți, ci și eminenții publiciști și oameni de litere ai Parisului, la masa cărora Rosenthal a știut să reprezinte, în conversații, cel mai desăvârșit bun-simț de politică internațională, cea mai perfectă simplitate în expuneri și o adâncă cunoaștere a oamenilor și a lucrurilor. Astfel, el oferea francezilor un exemplu luminos de jurnalist român, cu mintea bogată în gândiri generoase și cu suflet de amic.

Dacă atunci când d. Iorga s-a dedat prin *Nouvelles littéraires*, la atacul lăaturalnic împotriva mea, eu n-am dat urmare insistențelor de a scoate la iveală adevăratele d-sale sentimente față de poporul „care nu e meșter decât în confundarea sexelor” -dacă am evitat de a provoca formidabilul scandal ce ar fi urmat reproducerii acelei documentații, într-adevăr uluitoare, ce mi se pusese la dispoziție, -dacă n-am făcut-o, se datorește numai motivelor înțelepte și pline de cumpătare invocate de Rosenthal. Iată ce om îmi oferise mâna lui curată și vrednică.

Iată cine reprezintă pentru mine *Adevărul*, acest ziar pe care îl înmormântasem sub ani de înstrăinare. Îl regăseam acum! El avea să devie, pentru setea mea de *Adevăr*, un izvor la care să mă răcoresc și să răcoresc și pe alții de atâta arșiță prăvălită peste noi, muncitorii de tot felul, de vulcanul reacțiunii capitaliste și fascisto-huliganice.

Iată cine era directorul, pe care bine faci că-l relevezi -iată omul pe care îți mulțumesc că m-ai dat prilejul să-l descriu.

Pentru omul acesta, rar în zilele noastre, nu „recunoștință”, nu sentimentul striviților puteam să simt în inima mea, d-le Rebreanu, ci una dintre acele admirații cari se traduc în fapte și se încheagă în datorii.

* **

După ce i-a dezgolit așadar pe cei de *la Adevărul*, cari nici d-sa nu știe de ce și cum au încetat să mai leșine de admirație pentru mine, d. Rebreanu îmi reproșează apoi, mie!... că eu mi-aș fi schimbat atitudinea față de dâșii, -că nu-i mai îndrăgesc și că-i ocărăsc chiar... și, pledează d-sa, invocând circumstanțe atenuante:

„«Adevărul» n-o fi fără cusururi, totuși, în comparație cu celelalte gazete românești, e relativ cea mai accesibilă preocupărilor pur culturale”.

Da? și de când? De când, mă rog, are d. Rebreanu păreri atât de... atenuante despre *Adevărul*!

Le-a avut poate întotdeauna? Ori și le-a format de când i s-a tipărit în foiță romanul *Adam ți Eva* (zi care coincide cu ștergerea mea de pe lista celor cari primesc *Adevărul literar*).

Vom vedea îndată.

N-aș fi avut niciodată de gând să mă scobor în mocirle literare, nici să caut timp de a polemiza cu oameni pe cari nu-i cheamă nici Slavici, nici Nanu, nici Lovinescu.

Dar... imitez pe d. Rebreanu:

„Litigiul dintre d. Panait Istrati și «Adevărul» nu ne interesează decât în funcție de moravuri literare ultra-democratice. Nu cunoaștem motivele supărării d-lui Istrati pe «Adevărul», dar, oricari ar fi ele și oricât de serioase, procedeele d-sale ni se par cel puțin bizare”.

Așa!

Ei bine, d-le Rebreanu: tot „în funcție de moravuri literare ultra-democratice”, mă interesează și pe mine, și va interesa și pe cititorii noștri, o mică istorioară care va avea darul să probeze ale cui „procedee” sunt „bizare”, ale mele, sau ale d-tale, când e vorba de a scrie artă, de a face pe moralistul, și de a te tocmi apărător al unui ziar care nu mai poate să se apere.

Bizareria procedeului meu, am arătat-o: *Adevărul* mi-a tradus și tipărit o carte pe care, netrimitându-mi-o s-o văd și eu, am calificat fapta lui de o

indelicateță față de mine. Atât.

Pe vremea însă când directori ai *Adevărului* nu erau, ca azi, putregaiuri de grăsimi epileptice,

d. Rebreanu, -înumărându-se printre acei „scriitori români veritabili”, ale căror simpatii *Adevărul* și le „înstrăinase” fără nici un regret; d. Rebreanu, neavând pe atunci nici o perspectivă de a ajunge apărător al *Adevărului*, nu avea ochi pentru „preocupările pur culturale” ale acestui ziar și îl descria în cu totul alte culori...

D. Rebreanu scrisese o piesă. În acea piesă a *d-sale Adevărul* era, nu atacat, nu ocărât, -era batjocorit, și încă de-a binelea. D-sa aducea pe scenă un reprezentant al *Adevărului*, un așa-zis redactor-șoltic, un șfănțuitor de mai mare hazul, -probabil unul dintre acei cari au reușit să... recâștige simpatiile d-sale de scriitor „român veritabil”, prin „preocupările sale culturale”.

Rolul acesta al jurnalistului pișicher și podogar, d. Rebreanu îl prelungea în toate actele piesei d-sale.

Acest șulăm de la "Adivor", avea să spună publicului tot felul de minunății, cari se ascund în anteriorul gazetăriei „ultra-democratice”.

Așa trebuia să fie. și publicul trebuia să râdă de „Adivor”.

Ei bine, totuși n-a fost așa și publicul n-a râs de "Adivor”.

Ce s-a întâmplat?

Un lucru foarte simplu.

Să vi-l spun:

Pe atunci, cum accentuează d. Rebreanu, -director al *Adevărului* era d. Rosenthal! Și se pare că acest domn Rosenthal nu permitea scriitorilor să fie măgari nici atunci când ei se intitulează „români veritabili”.

Cu foarte mult sânge rece, -când nu mai era decât o oră înainte ca actorul-redactor de la "Adivor" să intre în scenă, -d-sa l-a chemat pe autorul piesei la telefon:

— Domnule Rebreanu, am aflat că astă-seară se va juca, în piesa d-tale, un rol batjocorit la adresa *Adevărului*.

(Repede, "scriitorul român veritabil" cade pe burtă):

— Vai de mine, d-le Rosenthal, nu e vorba de nici o batjocură: un rol hazliu!

— Să faci bunătatea, d-le Rebreanu, să schimbi imediat direcția hazului

care vizează *Adevărul*.

— Imediat?! Aoleo! Mai avem numai un ceas până la reprezentație! și actorii au învățat rolurile...

— Să le dezvețe cu ajutorul d-tale!

.....
Ah, frumoase istorioare mai are viața!

Închipuiți-vă, cititori, că curajosul amator de „moravuri literare” a răușit să facă această voltfață: director al teatrului, autor și actori, s-au dat peste cap, *cu un ceas înainte de începerea reprezentației*, și rolurile cu pricina au fost repede... „dezvățate”, cu replicele lor cu tot.

Și astfel publicul n-a aflat niciodată că personajul și piesa d-lui Rebreanu trebuiau să batjocorească *Adevărul*. Autorul piesei a făcut totul pentru ca să schimbe direcția hazului. și a făcut-o repede: într-un singur ceas. Ba i-a mai rămas încă timp destul, ca înainte de ridicarea cortinei să tragă o fugă până în biroul omului despre care știa că -iar vorba d-lui Mille -nu „face în pantaloni”, să-i toarne, la repezeală, câteva ploconeli și platitudini, și să-l mai asigure că va supraveghea, el însuși, dintre culise, ca actorii să nu facă vreo boacănă.

Și cine știe dacă cu ocazia asta, d-sa nu i-o fi propus acestui director și mica satisfacție de a dirija hazliul lor către redacția unui ziar concurent...

„Pe-atunci, director al «Adevărului» era d. Rosenthaf.

Da, așa e, d-le Rebreanu; bine faci c-o spui, că o marchezi... pentru istoricul de mâine, curios de a căuta *„litigiuri în funcție de moravuri literare ultra-democratice”, și... „altele”!*

Acest director n-a umblat să-și asigure îngăduința și recunoștința d-tale. El nu avea nevoie de apărarea d-tale și nici de a altora. El nu umbla cu dulcegării. El n-a simțit niciodată trebuința de a se masca, de a se ascunde sub un alt nume decât acel pe care îl poartă. Nu-i era rușine să păstreze neschimbat numele său de Rosenthal și nici pe acel de Iacob. Crede-mă, asta e foarte important. Pentru că el nu e dintre acei cari n-ar putea spune cu fală că nu sunt nici evrei, nici creștini... din cauză că ei vor să pară în același timp și evrei și creștini.

Mi se cunosc sentimentele față de evreii de la noi și față de poporul evreu în genere.

Am anunțat că prepar un roman cu chipuri de evrei, în majoritate de la noi, *-Familia Perlmutter*, -și încă de anul trecut încredințasem amicului meu

Rosenthal capitolul *Estera Perlmutter*, care urma să fie publicat în foiletonul *Adevărului*.

L-am retras însă la plecarea sa, și am refuzat să mai dau romanul „nouei direcțiuni”, chiar când acesta mi-l cerea la Masevaux.

De ce am „procedat” așa de „bizar”? Fiindcă în acest roman intenționez să arăt fraților mei că nu trebuie să se ferească de evreul pe care îl cheamă Burăh sau Moritz, sau Iacob, -dar să se ferească de evreii cari devin Costică, Traian sau Aristid.

Cunoașteți ceva mai abject, mai oribil, decât un evreiaș care se prezintă... Costică? Când îl cheamă Moritz -Moritz pur și simplu -evreul nostru e om cu frica Domnului, e om de ispravă, e om de cuvânt, poate fi un Herman Binder al meu, nu face nici un rău evreilor, și nici creștinii n-au să se plângă de dânsul. Dar când fiul lui, în loc să rămâie Aizic sau Avram, își transcrie evreismul pe un nume creștin, -așa cum și-ar transcrie falimentul pe numele nevestii, și devine, de pildă, Aristid, atunci primejdia e mare, e mare de tot. E primejdie și pentru evrei, și pentru creștini: și unii și alții trebuie să se ferească atunci de dânsul. Atunci el s-ar închina la toți zeii, și i-ar vinde pe toți: se strecoară în ajun în casa marelui rabin, chit că a doua zi să îngenunche în fața preotului catolic ori protestant. Atunci el vrea să fie de toate: zaraf și mecena, poet și negustor, liberal și țărănist: -și de fapt nu e nimic. Atunci el devine -cum l-a calificat un vajnic fruntaș al neoașismului integral: „Un rău fiu, un rău soț, un tău tată, un rău om de afaceri, un rău om politic, un rău evreu și un rău... român”.

Aceasta va fi teza romanului meu, *Familia Perlmutter*.

Voi descrie în acel roman figurile luminoase și nenorocite ale bunilor mei Binderi. Firește! Dar, voi zugrăvi și figurile acelora de pe urma cărora se trage toată hula pe capul sărmanului popor evreiesc, de pe urma cărora suferă amarnic Binderii mei și sunt întruna surghiuniți. Voi dovedi că „pieirea ta Israele” nu prin Israil, ci prin Costică și Aristid!

* **

Și acum, încheind, mă întreb:

D. Rebreanu, care n-a explicat nici subita schimbare de opinii a eminenților critici și redactori ai *Adevărului*, nici „bizara” mea nerecunoștință față de *Adevărul*, d. Rebreanu va binevoi să ne explice oare, măcar schimbarea atitudinii domniei sale față de *Adevărul*?

și mă mai întreb: pe cine a vrut d. Rebreanu să acuze și pe cine să apere?

Vrut-a să mă acuze pe mine? De care lucru? Că scriu „cărți pseudo-franceze”? Dar, ce: cu d. Rebreanu am să discut eu sintaxa limbii franceze? Cu asta s-au însărcinat criticii Franței, și aceștia și-au spus cuvântul. Cu d-nii Rebreni ai României eu aș putea să nu discut nici cărțile mele românești, atunci când, în loc de a rămâne autorii onești ai unor romane de valoare, dar neremuneratorii, ca *Ion*, ei se tocmesec surugii ai literelor „ultra-bancare”. și mai ales, atunci când, la fel cu criticii și redactorii descriși de d-sa, Rebrenii aceștia fac și ei sluj și își modifică „piesele” de îndată ce li se cere.

Sau poate vrut-a directorul *Mișcării literare* să acuze pe d. Rosenthal? De ce anume? Că, deși „nu fără cusururi”. *Adevărul* său era „totuși, relativ mai accesibil preocupărilor pur culturale, în comparație cu celelalte gazete românești”?

Sau poate o fi voit d. Rebreanu să apere pe acei cari, lipsiți de curaj și de inițiativă, cască turtiți în biuroul d-lui Rosenthal, și -vorba d-lui Mille - „fac în pantaloni” la prima amenințare?

Dacă aceasta i-a fost intenția, și dacă așa știe d-sa să-și arate „recunoștința”, apoi i-a servit așa de bine, că n-o să se mai întâlnească niciodată cu foiletonul *Adevărului*, atunci când va avea de plasat vreun nou roman de ocazie.

După cum se vede, nu prea se poate desluși cam ce ar fi urmărind d. Rebreanu prin articolul din *Mișcarea literară*. Morală: să te ferești de a mai călca pe brâul desfăcut al unui „atârânățean” de la Brăila, că dai în brânci și ți se văd „moravurile literare ultra-democratice”, și... „altele”.

Masevaux-Alsacia. Mai 1925

ÎNTRE ARTĂ ȘI DEZROBIRE

(Pictorului Alexandru Vodă-Ploiești)

Dragă prietene,

Îmi aduci vestea că luna asta vei expune, la București, ceva din lucrările tale.

Sunt mâhnit că nu pot lua o parte activă la bucuria ta, așa cum speram împreună, nevoit fiind să întârziez venirea mea în țară, din cauza muncii, care devine din zi în zi mai istovitoare.

Îți urez însă, din toată inima, deplină izbândă; iar în caz de nemulțumire sufletească, îți amintesc că artistul-proletar trebuie să se înarmeze cu

convingerea că nimic nu se poate aștepta de la o lume care se împarte în învinși și învingători.

Tu ești, ca și mine, un fiu al plebei. Încă de pe vremea când, în odaia ta devenită han al „nespălaților”, Mâncam brânză cu pâine și beam ceai în tovărășia bunului ștefan Gheorghiu, -te cunosc fire de boem și viteaz la îndurare.

Ai visat și ai creat, așa cum am făcut și eu întotdeauna, fără speranță de răsplată, ci numai din pornire neînfrântă. Ei bine: *să nu te crezi astăzi un înfrânt, iar pe mine un triumfător.*

Nici un artist-proletar, -oricât ar fi el de răsplătit de o societate nedreaptă, -nu va fi *triumfător*, atâta timp cât succesele sale vor fi *rezultatul unei întâmplări*, așa cum e cazul meu, așa cum sunt alte câteva cazuri.

Nu datorită unei *întâmplări*, societatea umană trebuie să recunoască meritele unui om, -artist ori simplu muncitor, -și să le răsplătească. Această nenorocită stare de lucruri, luptătorii pentru dreptate trebuie s-o facă să înceteze, iar când ea vine să favorizeze pe vreunul dintre noi, să ne ferim de a o considera ca un triumf

Noi avem datoria sentimentală -care trebuie să devie istorică în luptele proletariatului, -de a respinge orice reparație individuală a universalei nedreptăți fi de a ne considera toți învinși, atâta timp cât frați de-ai noștri gem în lanțuri, pier în întuneric, ori sunt nevoiți să se prostitueze.

Caro m'è'l sonno et piu l'esser di sasso,
Mentre che'l danno et la vergogna dura.
Non veder, non sentir m'è grand ventura;
Pero non mi destar, deh! parla basso.

* ** Acestea sunt versurile uriașului între uriași: ale lui Michelangelo.

Un contemporan al său, poetul Giovanni Strozzi, -privind cele patru statui alegorice: *Ziua, Noaptea, Aurora și Crepusculul*, cari înconjurau soclul mausoleului Medicișilor, -scrise următoarele, admirând *Noaptea*:

„*Noaptea*, pe care o vezi dormind așa de grațios, a fost sculptată de un înger în stânca asta; și din moment ce doarme, trăiește. Dacă nu crezi, deșteapt-o și îți va vorbi”.

Michelangelo îi răspunse cu versurile de mai sus:

Scump mi-e somnul. Îmi e și mai scump să fiu de piatră astăzi, când domnesc crima și rușinea. Nimic să nu vid, nimic să nu aud, mi-e marea

fericire: iată de ce (te-aș ruga) să nu mă deștepți, ah, vorbește încet!*

Urișul cerea să fie lăsat să doarmă într-o vreme în care domneau crima și rușinea. Nu voia nimic să vadă; nu voia nimic să audă.

Michelangeio, deși glorios, deși cu lada plină de aur lângă el, era un sclav al puternicilor din timpul său, cari îi cereau să-i immortalizeze. și el, în loc să le sculpteze chipurile lor, își sculpta propria-i durere, pesimismul său activ.

De atunci au trecut patru sute de ani. și dacă nu mai avem duci și papi cari să ne tiranizeze, avem în schimb domnia acelorași crime și rușini, domnie mult mai sângeroasă și mai nerușinată decât aceea de pe vremea nobililor *Renașterii* italiene.

Care trebuie să fie datoria noastră, -a acelora cari au simțire și darul de a se exprima, -față de niște tirani cari vor să cumpere cu banii lor toate conștiințele, sau să înăbușe pe cele ce nu se pot cumpăra, pentru ca astfel să-și continue domnia de sânge și de rușine?

Fără să aspirăm la formidabila putere creatoare a lui Michelangeio, noi trebuie să fim mai tari ca el în lupta noastră cu asupritorii.

Neegalatul artist florentin a gemut de la un capăt la celălalt al lungii sale vieți, -a gemut sculptând munți, ridicând catedrale, pictându-și credința și descriindu-și supliciul în versuri nemuritoare: le-a făcut pe toate căzând în genunchi, lăsându-se robit de tiranii vremii lui. Romain Rolland ni-l prezintă ca pe un învins al vieții, și ne cere să fraternizăm cu durerea universală.

„În această epocă de lași, cari tremură în fața durerii fi revendică cu zgomot dreptul lor la fericire, care nu e cele mai adesea decât dreptul la nenorocirea altora, să îndrăznim a privi durerea în față și a o venera!”

* *Vie de Michel Ange*, de Romain Rolland (n.a.).

Iată adevărul: *dreptul de a fi fericit cu prețul nenorocirii altora!* Dreptul de a triumfa, călcând peste durerile semenilor tăi.

Putem noi revendica asemenea fericire?

Fericirea de a învinge *singur*. Fericirea de a reuși *singur*. Fericirea de a re bucura *singur*.

Dar nu trebuie nici să ne lăsăm striviți de durere, așa cum simte marele liberator:

„Slăvită fie bucuria, fi slăvită durerea! Una fi cealaltă sunt surori, fi amândouă sfinte. Ele făuresc lumea fi umplu sufletele mari. Ele sunt tăria, ele sunt viața, ele sunt Dumnezeu. Cine nu le iubește pe amândouă, nu iubește

nici pe una, nici pe cealaltă. și cine le-a gustat, cunoaște prețul vieții fi pacea de a o părăsi^{10*}.

* **

Pacea de a o părăsi...

Să ne prosternăm în fața oricărei păci, și mai ales în fața aceleia de a părăsi viața după ce ai gustat din bucuriile și din durerile ei. Am simțit și eu odată pacea asta.

Pe atunci însă eram un învins al propriilor mele neliniști, mai mult decât un învins al oamenilor. Astăzi nu mai sunt; m-am liberat; am fost liberat..., dar eu *singur!*

Ce ne facem cu aceia cari așteaptă și ei ceasul liberării, cari se îndoiesc și speră?

Pentru aceștia, noi, cari n-am gustat poate toată bucuria și tot amarul existenței, avem datoria să nu închidem ochii nici asupra morții și nici asupra vieții. Noi trebuie să *vorbim* tare, nu *încet*, să vedem toate ororile și să ascultăm toate suspinele.

De mii de ani se glorifică numai cei victorioși. Ajunge!

Să răsturnăm cumpăna milenară a prejudecății și a egoismului și să ne declarăm solidari cu învinșii. Să fim toți învinși până n-o mai exista cuvântul *învingere* și nici *învingători*.

Artistul, mai ales, trebuie să se afle în fruntea învinșilor și să facă din arta sa o armă, din succesul său o înfrângere și din bucuria sa o suferință.

Nu există artă mai mare, decât aceea care luptă să întroneze dreptatea pe pământ, să facă pe oameni mai buni, să șteargă lacrimile celor cari plâng, să dea pâine celor flămânzi și adăpost celor cari dorm pe-afară. Restul, tot restul: prejudecată și egoism! Trecut clădit pe cruzime, visuri sterpe, artă barbară.

— Statui-„biftecuri", a exclamat într-o zi, la Paris, sculptorul Brâncuși.

Artă-„biftecuri", fără suflet și fără idei, parazitism sentimental.

* Prefață la opera sus-citată (*n.a.*).

Iată de ce, noi artiștii-plebei, nu trebuie să călcăm pe urmele bătătorite de o societate care apune: nu trebuie să avem nici bucuriile, nici năzuințele ei.

Și iată de ce voi striga, tuturor acelor cari mă cred fericit:

— *Simt un învins, fi voi rămâne până nu vor mai exista învingi!*

Masevaux-Alsace. Mai 1925